

2011/2

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM | Journal of Economy & Society

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Balázs Judit:

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező?

Ľudmila Lipková:

Global economic crisis and the Slovak republic

Farkas Péter:

Mégis szükség van gazdaságszervező államra?

Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás:

Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban

Obádovics Csilla – Brúder Emese:

A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei
különböző nézőpontokból

2011/2

Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
University of West Hungary Press
Sopron

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

– Megjelenik évente négy alkalommal –
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrásy Adél CSc, Dr. Fábián Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown, PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk / *Send manuscripts and letters by e-mail only to: kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu*

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli.

Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / *Send books for review to:*

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár
Nyugat Magyarországi Egyetem
Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft/év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft/év
Példányonkénti ár: 700 Ft

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.
H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Copyright © 2011 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Ez a kiadvány a TÁMOP 4.2.2.B-10/1-2010-0018 számú projekt támogatásával valósult meg.

A KÉZIRATOK FORMAI ÉS SZERKEZETI KÖVETELMÉNYEI

1. Kéziratokat kizárólag elektronikus formában, e-mailen fogadunk.
2. A kéziratok Microsoft Word 2003, 2007 vagy 2010 verzióval, vagy azokkal teljesen kompatibilis szövegszerkesztővel készüljenek
3. A képek, ábrák, térképek, táblázatok a mellékletben szerepelnek, a szövegben csak jelölni kell a körülbelüli helyüket. Pl. „A 8. táblázat körülbelül ide”.
4. Az alkalmazott betűtípus és méret: Times New Roman 12. Sortávolság: 1,5.
5. Az irodalmi hivatkozásoknál a kötelezően alkalmazott stílus az APA. Lásd részletesen pl.: <http://www2.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>
6. A közlésre szánt cikkek terjedelme táblázatokkal, ábrákkal, stb. együtt nem haladhatja meg a 20 oldalt.
7. A cikkek kötelező szerkezete:
 - a. Cím, szerző(k) – név, intézmény, beosztás, e-mail elérhetőség
 - b. Magyar nyelvű absztrakt (maximum 200 szó) és maximum 5 kulcsszó
 - c. Angol nyelvű absztrakt (maximum 200 szó) és maximum 5 kulcsszó
 - d. Bevezetés, célok
 - e. A téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása, értékelése
 - f. Az alkalmazott módszerek (ha értelmezhető)
 - g. A téma tárgyalása/ Kutatási eredmények (ha értelmezhető)
 - h. Következtetések/Összefoglaló
 - i. Irodalomjegyzék. Az irodalomjegyzékben csak olyan művek szerepelhetnek, amelyekre hivatkozás történik a szövegben.
8. A könyvismertetések terjedelme nem haladhatja meg a 2000 szót. Az ismertetés címe és a szerző neve után zárójelben meg kell adni az ismertetett könyv, kiadvány teljes bibliográfiai adatait.

MANUSCRIPT STYLE REQUIREMENTS

The Journal of Economy & Society (JES) is a quarterly publication of the University of West Hungary. It is designed to provide information and fresh perspectives on issues of importance to professional economists and social scientists and to all readers interested in policies affecting economy and society.

The editors of The Journal of Economy & Society are looking for papers that inform our readers and engage them in discussion about issues of relevance to the disciplines of economics and social sciences. If you want to publish in JES you must accept the following writing style guidelines for submission.

1. Send manuscript by email to deputy editor (Mr. Laszlo Kulcsar: kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu) only. Email attachments are acceptable.
2. We accept papers in English, German and Hungarian.
3. Manuscripts must be sent in Microsoft Word 2003 and 2007 format, or in WordPerfect X3, X4 format.
4. Manuscripts including abstract, footnotes, references, and appendices should be one and half spaced. Papers should be thoroughly checked for misspellings and grammatical errors, and should not exceed 20 pages (including tables, pictures, maps, figures).
5. Papers must follow the next structure:
 - a. Title, completed with the name(s), host institute(s) and academic position(s) of the author(s) or authoress(es) and **an address** for further communication.
 - b. An abstract of not more than 200 words.
 - c. Introduction
 - d. Explaining the issue and relevant literature.
 - e. Methodology, data sources (if relevant)
 - f. Description, findings (if relevant)
 - g. Summary / Conclusions
 - h. References (we accept APA style only). See e. g. <http://www2.liu.edu/cwis/cwp/library/workshop/citapa.htm>
6. Brief footnotes are acceptable.
7. Required tables, pictures, maps, figures should be enclosed and on separate sheets, following all references. Notify editors of appropriate position of tables, pictures, maps and figures within the text (e.g. **Table one about here**).
8. References should be presented in alphabetical order. See APA style.
9. The editor reserves the right to edit all submissions for clarity and length.

Gazdaság & Társadalom

3.ÉVFOLYAM

2011. JÚLIUS

2. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 119

TANULMÁNYOK

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező? Balázs Judit	3
A 2008/2009-es gazdasági válsághoz vezető út Ukrajnában Hidi Ágnes	14
Global economic crisis and the Slovak republic Ludmilla Lipková	34
Mégis szükség van gazdaságszervező államra? Farkas Péter	39
Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás	60
A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból Obádovics Csilla – Brúder Emese	74
A 2004-2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata Goda Pál – Kassai Zsuzsanna	93
KÖNYVISMERTETÉS	
Alternatív népszámlálási módszerek az USA-ban [David A. Swanson - Paula J. Walashek: CEMAF as a Census Method. A Proposal for a Re-designed Census and an Independent U.S. Census Bureau. Springer 2011 London New York ISBN 978-94-007-1194-5] Obádovics Csilla.....	111
Az új paraszti társadalmak a globalizáció korában [Jan Douwe van der Ploeg: The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Earthscan London 2009 ISBN 978 1 84407 882 0] Kulcsár László	115
Table Of Contents/Abstracts.....	119

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező?

Prof. Dr. Balázs Judit
Nyugat-magyarországi Egyetem

ABSZTRAKT A hidegháború végével az általános eufóriában a világméretű konfrontációt felváltó, globális kooperáció elemzésére az elméletek sora született, arra hivatva, hogy bebizonyítsa az ideológiai szembenállás korábbi determináló szerepét. Ebből ugyanis egyértelműen következett, hogy a konfrontáció okának megszűnésekor az emberiség már egységesen fog össze az általános gazdasági felemelkedés érdekében. A múlté lesz a káros rivalizálás, helyét az építő verseny veszi át. Számos elmélet abból indult ki, hogy a hidegháború lecsengésének folyamatával párhuzamosan a biztonság korábban katonai értelmezésével szemben a komplex megközelítés került az előtérbe, s ezen belül is fokozódó prioritást nyer a biztonság gazdasági aspektusa. Sőt, már korábban, a nukleáris elrettentés filozófiájának értelmetlenné válása folytán is alapvetően felértékelődött a gazdasági potenciál és a kapcsolatok szerepe.

Bevezetés

A biztonságpolitikai koncepció ártértékelésénél a gondolatmeneti törés ott következett be, amikor nem számoltak azzal az anakronisztikus ténnyel, hogy a világ biztonságának kulcsa valójában a kelet-nyugati törésvonalától keletre, a politika mozdulatlanágában rejlött, míg ettől nyugatra a stabilitást és a fejlődést az állandó mozgás, állandó változás határozta meg. De ez a mozgás is többé-kevésbé a saját rendszerén belül zajlott le, s kohéziós erejét éppen a másik tömbbel való szembenállást erősítette. A „másik tömb” azonban átmenetileg összeomlott.

A bipoláris világrend megszűnésével azonban nem szűntek meg a törésvonalak, újak születtek, új biztonsági kihívások teremtődtek és a világ újabb megoldandó kérdésekkel, sőt válságjelenségekkel szembesült. A világ országai helyüket keresték, keresik ebben az új világrendben azt feltételezve, hogy egy integrációhoz, nagyobb közösséghez való tartozás egyúttal a biztonság záloga is.

Törökország: Go West?

Ebben az új világrendben Törökország újult erővel próbált az évtizedes „nyugathoz tartozás” erőfeszítéseinek realizálása irányába pragmatikusan továbblépni, Kemal Atatürk csaknem egy évszázaddal ezelőtt megfogalmazott törekvéseinek újólag hangot adni. Atatürk nemcsak definiálta, hanem

reformpolitikájával valójában letette az alapját a „nyugatiasodásnak”, előkészítette a talajt Törökország számára a felzárkózáshoz az áhított „Nyugathoz”. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg Törökország számára megnyílt az út a Nyugathoz való kapcsolódás „intézményesítésére”.

Ennek jegyében Törökország a római szerződés 238. cikke alapján 1963 óta társult tagja az Európai Gazdasági Közösségnek, de évtizedeken keresztül nem volt reális esélye a teljes jogú tagság megszerzésére. A kérelmet már 1987-ben benyújtotta, mégis csak 2004 decemberében kapott zöld utat Brüsszeltől, így 2005 októberében kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat. A csatlakozási folyamat merőben új kihívást jelent az Európai Uniónak, hiszen történelme folyamán először kerülne arra sor, hogy kiterjesztése révén határai átnyúlnának Európa földrajzi határain túlra. Ezen túlmenően a keresztény Európa egy bár laicista, de mégis egy alapvetően eltérő vallású államot fogadna be tagjai közé.

A tárgyalások kimenetele és időbeni elhúzódása számos biztató előjel ellenére bizonytalan. Az Európai Unió részéről a késleltetés azonban nagyon sok veszélyt rejt magába, olyan veszélyeket, melyek Európa határain túlmutatnak. Mennél tovább tart ugyanis a bizonytalanság és az aggályoskodás az Unió részéről, annál erőteljesebben kap hangot az euroszkepticizmus Törökországban. Ez utóbbi veszélyes tendenciákat erősíthet fel, hiszen máris számos jele van az iszlám előretörésének. Ha ez a folyamat erősödik, nőnek az aggályok Európa részéről, ha nőnek az aggályok, ez tovább erősítheti az iszlámot, ami megint csak visszahat a csatlakozási folyamatra. Így végül is egy negatív visszacsatolási folyamat, egy önmagába visszatérő spirális trend kaphat újabb és újabb impulzusokat, mely végül is Törökországot erőteljesen Kelet felé fordíthatja.

A puskaporos közel-keleti térségben Iránnal rivalizálva vajon ki kerülhet ki győztesen? És mit jelenthet ez a térség egésze számára? Sőt, mit jelenthet a világ iszlámizálása szempontjából? Ha zátonyra futnak a tárgyalások vagy az előre jósoltnál is jobban elhúzódnak, akkor arra is vigyázni kell, nehogy Törökország hátat fordítson az európai értékeknek. Törökország „Európa-hűsége” rendkívül erős, de korántsem megingathatatlan. Az esetleges török csatlakozás nyilván nagy kihívást jelent az egész Európai Uniónak. De a helyzet nem annyira egyszerű, mint azt a közvélemény tudni véli. Törökországgal kapcsolatban számos sztereotípiát kering a köztudatban, illetve a török csatlakozást ellenzők tábora már-már közhelyszerűen ismétli ugyanazokat az ellenérveket. Természetesen számos kimondott és kimondatlan problémát lehet megemlíteni, de ha a török csatlakozás megítélésénél csupán ezekre hagyatkozunk, akkor eltávolodunk a valóságtól.

Még a tudományos igényű eszmefuttatások többsége is pragmatikus hozzáállással azt analizálta, sőt számszerűsítette, hogy mik a csatlakozás előnyei és hátrányai uniós szemszögből és Törökország oldaláról vizsgálva. A kérdést azonban nem célszerű így leszűkíteni, sokkal hathatósabbnak tűnik szélesebb kontextusban vizsgálni, azaz arra a kérdésre választ keresni, hogy Törökország

csatlakozása, vagy kirekesztése milyen biztonságpolitikai kockázatok hordozója a térségben, de akár azon túlmenően is. Mit jelenthet akár a világ számára is, ha Törökország előtt bezárul az Európai Unió kapuja?

A kérdéskör azonban rendkívül szerteágazó, számos nézőpontból lehet megközelíteni. A biztonság hagyományos felfogása szerinti vizsgálat félrevezető lenne. A konstruktivista logika talajából táplálkozó biztonságfelfogás azonban megfelelő elméleti keretet biztosít a felmerülő kérdések magyarázatára.

Törökország híd szerepe Európa és az iszlám között megkérdőjelezhetetlen mind politikai, mind földrajzi és mind kulturális értelemben. Globális geopolitikai tényezőként ugyan a hidegháború után leértékelődött, de az Európai Unió számára stratégiai szempontból rendkívül fontos helyen fekszik. A török tagság uniós befolyási övezetté tenné a Kaukázust és a Közel-Keletet is. Törökország pótolná az Unió hiányzó katonai eszközeit, miközben Európa javára billentené a mérleget a NATO-n belül.

A tanulmány megírásakor arra a kérdésre próbáltam választ keresni, hogy Törökország csatlakozása milyen kihívásokkal jár az Európai Unió számára. Világunkban, ahol a biztonság kérdése egyre nagyobb szerepet kap, célszerűnek tűnt Törökország helyzetét a biztonság szempontjából vizsgálni. A kérdés azonban nem egyszerűsíthető le a csatlakozás vagy nem csatlakozás kérdésére, hiszen Törökország jövőbeni szerepe a régió belüli geopolitikai fontosságánál fogva kihatással lesz nemcsak a környezetére, hanem azon túlmutatóan is. Jelen korunkban, amikor a világ az „iszlám veszélytől” hangos, nem mindegy, hogy egy regionális középhatalom Kelet vagy Nyugat felé orientálódik, vagy akár milyen irányba kényszerül.

Kérdés, hogy Törökország csatlakozásával miként módosulnak a biztonság megteremtésének szükséges feltételei az Európai Unió szemszögéből. A vizsgálat során célszerű volt a gazdasági biztonság szempontjait is szem előtt tartani, a gazdasági biztonság komplex jellegéből kiindulva. A biztonság bonyolult, összetett jellegéből adódóan ugyanis a gazdasági biztonság sem létezik önmagában. Külső és belső feltételeit, valamint kapcsolatát a politikai és a katonai eszmei, ideológiai biztonsággal számos elmélet taglalja. A gazdasági biztonság egyaránt létezik nemzeti – és a gazdasági folyamatok internacionalizálódása következtében – nemzetközi viszonylatban is.¹

A jelen tanulmány, az általánosan ismert problémákon túl, a biztonsági kérdés vizsgálatának segítségével olyan problémák felfedezésére is tesz kísérletet, amelyek megértése és magyarázata tovább árnyalja a török integrációs folyamat amúgy sem egyszerű képét. Az alapkérdés elemzésekor a következő módszertani és elméleti premisszákból indulunk ki: a biztonsági aspektusok analízise során az egyes

¹ A gazdasági biztonság kérdéskörét részletesen taglalja: Balázs Judit: A gazdasági biztonságról. In: Biztonságpolitikai kézikönyv, Osiris Kiadó, 2007

biztonsági tényezők megkülönböztetésére, egyedi vizsgálatára van szükség, hiszen csak elméletben szétválaszthatóak, de ugyanakkor kölcsönösen befolyásolják egymást.

Törökország megváltozott katonai–geopolitikai szerepe

A katonai biztonság fenntartása hagyományosan „high politics”-ként jellemzett terület a nemzetközi szakirodalomban (Buzan 1991). Nem véletlen, hiszen a hagyományos biztonságfelfogás szerint évszázadokon keresztül a biztonságot a katonai biztonsággal azonosították. Az Európai Uniót elemezve a kérdés némiképpen leegyszerűsödik. A kérdés, hogy akkor pontosan mit is értünk katonai biztonság alatt, mivel a 2003-as európai biztonsági stratégia² egyértelműen kinyilatkoztatja az Unió prioritásait ezen a területen. A dokumentum leszögezi, hogy Európának hiteles nemzetközi meghatározó tényezővé kell válnia, hogy képes legyen a globális kihívások kezelésére. A stratégia a kulcsfenyegetések között említi a közel-keleti térség regionális instabilitását, amely csökkentése az Unió biztonsági érdeke. A regionális instabilitás ugyanakkor összekapcsolódik azzal a problémakörrel, hogy a XXI. század biztonsági kihívásai nem egyértelműen az egyes államokból, hanem sokkal inkább az államokon belülre került anarchikus viszonyokból fakadnak.

Ilyen problémák a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek terjedése, az államkudarc. A Közel-Kelet „hagyományosan” bővelkedik mind államok közötti, mind államokon belüli konfliktusokban. Mivel a térség az Unió szempontjából kritikus közelségben fekszik, érthető, hogy a béke és stabilitás megteremtése az Unió elsődleges biztonságpolitika érdeke. Törökország geopolitikai szempontból is kulcsszereplője lehet a folyamatnak, helyesebben szólva, a rendezés során Törökországot semmilyen körülmények között nem lehet megkerülni (Rada & Rada 2007).

Törökország védelmi szempontból sajátos helyzetben van. Mint a NATO legerősebb európai hadserege rendkívül fontos szerepet játszott a hidegháború időszakában, hiszen Norvégiával mintegy harapófogóba szorították a Szovjetuniót. Ez a katonai–geopolitikai szerep megváltozott, bizonyos szempontból leértékelődött, más aspektusokból szemlélve a biztonságot viszont új kihívásokkal szembesült. A térségben ugyanis új konfliktusgócok születtek, így Törökország regionális stabilizáló szerepe rendkívül felértékelődött. Az Uniós csatlakozás nagymértékben változtatná meg az európai-amerikai katonai erőegyensúlyt. Jóllehet ebben az esetben nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett katonai erőegyensúlyról, hiszen egy katonai szövetségen, a NATO-n belüli egyensúlyról

2 Európai Bizottság: A Secure Europe in a Better World. Security Strategy. European Commission, Brussels, 2003, <http://ue.eu.int/uedocs/cms>

van szó. De nem elhanyagolható az a körülmény, hogy az Európai Unió ma még nem egységes katonai hatalom, aminek leginkább a rendelkezésre álló eszközök szabnak gátat. A Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) és az Európai Biztonság- és védelempolitika (ÉSDP) hatóköre eddig kizárólag a válságkezelésre és békefenntartásra terjedt ki (soft power). A valós katonai képességeket jelentő haderő felállítása azonban még várat magara, de véleményünk szerint az Unió globálissá váló érdekeit tekintve, már nem sokáig. Az Uniós védelempolitikának számos hiányossággal kell szembenéznie (Sen 2003).

Hol helyezkedik el ebben az egyre szövevényesebbé váló rendszerben a NATO második legnépesebb hadseregével rendelkező Törökország? Néhány évvel ezelőtt még egyértelmű lett volna a válasz: természetesen Amerika oldalán. Manapság ez egyre kevésbé látszik biztosnak. Látványos szakításról persze szó sincs, a rugalmas elszakadás jelei azonban egyre szembeötlőbbek.

Az európai „haderő” infrastrukturálisan, a „high tech” eszközök, a műholdas felderítési rendszer és az adatvédelem területén is le van maradva az amerikaitól. Alapvetően hiányzik a stratégiai légi szállítás képessége. Legtöbb esetben amerikai segítségre szorul a csapatszállítások lebonyolítása során. Törökország, annak ellenére, hogy még nem tagja az Európai Uniónak, részt vehet a második pillér keretén belül zajló műveletekben, de nem szólhat bele annak az irányításába. Az Unió számára fontos a török felajánlás, mert az mind az élőerőt, mind az eszközöket tekintve a legnagyobb a résztvevő országok közül. Egy esetleges török csatlakozás tovább javítaná ezt a helyzetet, mert akkor Törökország nem vétózná meg többé a NATO eszközök Uniós felhasználását (Akkaya & Aver 2004).

A generális megállapításokon felül érdemes még egyszer számba venni, hogy Törökország csatlakozása mit is jelent a térség megváltozott biztonságpolitikai helyzetében.

- Törökország geopolitikai helyzetéből adódóan óhatatlanul került a bipoláris világ biztonságpolitikai metszéspontjába. A globális konfrontáció idején a tengersizorok feletti uralom az orosz érdekeket tükrözte, míg a Szovjetunió déli határaihoz való közelség megteremtése és fenntartása amerikai szempontból játszott nagyon erőteljes szerepet.
- Az első iraki, de még inkább a balkáni háború mind Törökország, mind az Európai Unió számára egyértelművé tette az egymásrautaltságot és hogy biztonsági érdekeik alapvetően megegyeznek.
- Törökország Atatürk óta laicista állam, és ezt nemcsak politikájában, de jó ideig eszmerendszerében is bizonyította. Az elmúlt évtized iszlámosodása Európa szemében megkérdőjelezte Törökország szekularitását, jóllehet az elzárkózó álláspontja pontosan ezt a trendet látszik erősíteni. Törökország változatlanul laicista állammal, a fundamentalizmus elleni védőbástyának tartja magát, a hivatalos vélemény szerint a vallás nem emelkedett állami rangra, nem része az állami politikának, kizárólag magánügy.

- Ugyanakkor Törökország balkáni, majd afganisztáni³ szerepvállalása rávilágít arra, hogy konfliktuskezelési stratégiája szavatolt, ezzel szemben az Európai Uniónak bizonyítottan nincs ilyen stratégiája.
- Nagy veszélyt jelent Törökország stabilitására, hogy fennáll Észak-Irak leszakadásának esélye, ha létrejön egy Irakon belüli önálló Kurdisztán, ami erősítheti a szeparatista törekvéseket a Törökországi kurdok esetében is. Gondot okoz a török politikai vezetésnek az amerikai jelenlét csökkentése Irakban, illetve az afganisztáni átcsoportosítás. Ugyanakkor az amerikai vezetésnek Törökország Moszkva felé kacsintása okozhat fejfájást. Az orosz–grúz konfliktusban játszott szerepe amúgy is nagy csalódást okozott a volt szovjet Közép-Ázsiában. Az ottani pozícióvesztés ugyanakkor az Irán–Törökország rivalizálásban Irán előnyeit növelheti. Az arab világban megindult földindulás kényes helyzetbe hozta Törökországot. A történelmi tapasztalatok miatt sem kötelezhette el magát az arab világ mellett, és uniós csatlakozásának reménye is nyilvánvalóan azonnal semmissé vált volna. De ezen túlmenően a törökországi „demokrácia” még mindig példaértékű lehet számos arab ország számára. Az arab válsággal összefüggésben így – érthető módon - rendkívül tartózkodó politikát követett. A Líbia elleni légtérzár kapcsán nem engedte át légi támaszpontjait. A NATO légi hadműveletek nem török, hanem a Nápolyi Parancsnokság irányítása alá kerültek. Számos esetben „békítőleg” tett kísérletet az elszabadult indulatok megfékezésére, próbálta jobb belátásra bírni Khadafit, Asszadot pedig Szíriában a reformok felgyorsítására, békés eszközök alkalmazására ösztönözte.

A megváltozott közel-keleti helyzet, Törökország regionális felértékelődése a török külpolitikát komoly manőverezésre kényszerít. Egyrészt bizonyos, hogy érdekei nem mindig esnek egybe az amerikai érdekekkel, igaz, Washington továbbra is kiemelt biztonsági érdekerületként kezeli a térséget. Jóllehet a hidegháborús globális konfrontáció ideje lejárt, így Törökország nem a globális konfrontáció amerikai biztonságpolitikai érdekeinek a letéteményese, hanem saját érdekeit is érvényesítenie kell. Ebbe pedig belejátszanak az orosz kapcsolatok, ami viszont az iráni rivalizálás szempontjából ellentétes lehet a korábbi szovjet Közép-Ázsiai országok érdekeivel. Törökország nyilván nem lehet vallási szempontból a régió vezetője, sokkal inkább az európaizálódás kihangsúlyozása és realizálása lehet az a tényező, ami a környező országok szemében felértékeli az országot. Egy erőteljes iszlámizálódás irányába történő eltolódás kétséges, hogy erősítené-e

3 Törökország nagy erővel vett részt az afganisztáni háború utáni békefenntartásban: 2002-ben, 2005-ben és 2007-ben is Törökország vette át az ISAF (International Security Assistance Force) vezetését. Az előerőn felül a török kormány mindig igyekezett pénzügyi eszközökkel is támogatni Afganisztán újjáépítését segélyek és különböző befektetések formájában. Turkey's Role in the Reconstruction of Afghanistan, 2005, <http://www.deik.org.tr/>

Törökország pozícióját a térségben, hiszen egy fundamentalista Iránnal és Szaúd-Arábiával találná magát szembe, míg egy szétesett Irak, egy önállósult, Irakból kivált Kurdisztán a belső, török kurd problémákat erősítené fel. A problémák egy egész sorára megoldást jelenthetne a csatlakozás, ugyanakkor a biztonságpolitikai szempontból Törökországgal megerősített Európai Unió az Egyesült Államokkal szembeni európai pozíciókat is stabilizálná.

Mindkét szuperhatalom a volt és jelenlegi is, az Amerikai Egyesült Államok, és Oroszország szeretné itt növelni befolyását, ezért az Európai Unió is igyekszik megvetni itt a lábát, de a ráhatás szerzéshez alapvető képességei és az eszközei is hiányoznak. Törökország viszont katonailag és gazdaságilag is jelen van a térségben. Gazdasági befolyását a fekete-tengeri Gazdasági Együttműködésen, katonai befolyását, pedig az örmény–azeri konfliktusban játszott válságkezelői szerepén keresztül fejtí ki.

A kérdés másik oldala, hogy Törökország csatlakozásával az Európai Unió bizonytalan válsággócokkal válna határossá, és kérdés, hogy miképpen tudná kezelni ezt a helyzetet, tehát elengedhetetlen mérlegelni, hogy a Törökország csatlakozásával járó biztonsági kockázat, vagy a térségben megszerzett befolyás hasznossága nagyobb-e. A török külpolitika a térségben természetesen hosszabb múltra tekint vissza, mint az uniós ilyen jellegű tapasztalatok. Így a török kapcsolatrendszert kihasználva a befolyásszerzés hasznossága nagyobb lenne.

A sikeres új régiópolitikához katonai szempontból átfogó közel-keleti politikára van szükség.

- Tudomásul kell venni, hogy nem elég a kereskedelmi szerződéseken keresztül történő befolyásolás.
- Számolni kell azzal, hogy az Egyesült Államok és az Unió érdekei a török csatlakozás után élesebben is szembekerülhetnek.
- Az Európai Uniónak növelnie kell a befolyását az ENSZ Biztonsági Tanácsban.
- A mediterrán politikának a súlypontját Kelet felé kell eltolni (Aliboni 2005).
- A kihasználható török katonai fölényt ugyanakkor az is alátámasztja, hogy Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia is tagja a Partnerség a Békéért programnak, aminek Törökország a térségbeli irányítója.

Az Európai Unió és Törökország együttműködése kikerülhetetlen. Ami beárnyékolhatja ezt, az a görög–török viszony, ami bár rengeteget javult 1999 óta, de Ciprus miatt még továbbra is egy kényes pontja a török csatlakozási tárgyalásoknak. A NATO-t is egyes esetekben döntésképtelenné tevő ciprusi probléma 2006-ra az EU-csatlakozás egyik súlyponti kérdésévé vált. Az EU 2004-ben felvette a tagjai közé a megosztott Ciprust, mely még nem rendezte belső megosztottságát és ezzel egy olyan feszültségforrást képzett, amely megakadályozhatja a törökök jövőbeli csatlakozását.

Az uniós stratégiai koncepció biztonságpolitikai problémaként említi az Európai Unió energiafüggőségét. Ebből a szempontból is belátható, hogy Törökország csatlakozása hosszú távon mindenképpen kikerülhetetlen lesz, mert a török hadsereg „hatóköre” kiterjed a közel-keleti, nyersanyagban gazdag területekre, míg az Unióé nem. A válságterületeken keresztül haladnak többek között az Irak–Törökország, a Türkmenisztán–Irán–Törökország olajvezetékek is (Buharali 2004). A térség stabilitása mind az Európai Uniónak – az energiaellátás biztonsága miatt –, mind pedig Törökországnak létérdeke.

Továbbra is kulcskérdés a hadsereg szerepe, mert hagyományosan erős pozíciót foglal el mind a társadalom, mind a politika életében, ezért nehéz biztosítani a hadsereg feletti megfelelő civil kontrollt. Sőt, egészen paradox módon a modern Törökországban a hadsereg történelmi szerepéből adódóan a civil társadalom felett a „militáris kontroll” jelentette a demokratikus elvek szavatolását. Valójában a korábbi időszakokban is a hadsereg szerepe, beavatkozása egyértelműen pozitív volt, ma is a hadsereg a kemali elvek letéteményese. Kérdés azonban, hogy ez a konzervativizmus összeegyeztethető-e a mai európaizálódással. A hadsereg beavatkozási és ellenőrzési funkciója ugyan megnyirbálásra került, de még ma is, a Nemzetbiztonsági Tanács átalakítása után, a politika és a gazdaság egyik legfontosabb közvetlen befolyásoló tényezője. Ez azt jelenti, hogy a Törökországi gazdaság közel egytizedét uraló katonaság véleményét a kormány minden döntés esetében kénytelen figyelembe venni.

A szövevényes és válságoktól terhes régióban Törökország közel-keleti „béketeremtő potenciálját” bizonyítja, hogy az egyetlen muszlim ország, akinek jó kapcsolata van Izraellel, bár ez a tény befelhősíti kapcsolatát az arab országokkal annak ellenére, hogy nem egy arab ország elfogadja közvetítőként.

A török csatlakozás katonai szempontból egyrészt hasznos lenne, de másrészt előre nem látható következményeket is jelent, például egy későbbi konfliktus a térségben milyen arab, amerikai, vagy orosz hozzáállást váltana ki? Viszont az új szomszédság politikai keretein belül lehetőség nyílna az ilyen konfliktusok kezelésére, és az arab–izraeli enyhülési folyamat elősegítésére (Rada & Rada 2007).

A jelenlegi helyzet legnagyobb problémája azonban az, hogy az átalakulás továbbra is az uniós csatlakozás ígéretéből táplálkozik. Az immár második ciklusát betöltő kormány azért volt képes fellazítani és „európaizálni” egy megmerevedett struktúrát, mert azt az Európai Unióhoz való csatlakozás hőn áhított ígérete legitímálta.

A politikai biztonság és eszmei vetülete

Ha a biztonságot, mint komplex rendszert vizsgáljuk, óhatatlanul elemeire kell bontanunk egy alapos analízis számára. Így egy rendszer stabilitásának

analíziséhez górcső alá kell venni olyan kérdéseket, hogy milyen eszmék mentén szerveződök a politikai élet, fennáll-e kormány és a lakosság eszmei közössége? Vagy hol vannak a töréspontok?

A politika a stabilitás egyik alapköve, és a kormányzat hathatós tevékenységétől és stabil helyzetétől függ, milyen a kormányzat pozíciója, mennyire képes akarátát érvényesíteni a döntéshozásban. Másik oldalról lényeges kérdés a politikai intézmények stabilitása, azaz hogy a politikai rendszer mennyiben képes állandóságot képviselni, illetve a társadalom elismeri-e az egész rendszert és a kormányt. Ide tartozik meg az ideológia meghatározottsága is, mellyel a kormány igyekszik magyarázni döntéseit.

Az Európai Unió halogató taktikája rendkívül rossz hatást gyakorolt a török közgondolkodásra. Az állandó kifogások, aggályoskodások megteremtették, majd növelték az euroszkepticizmust. A török fejlődést elmarasztaló jelentés hatása ugyanis az volt, hogy a törökök között az uniós csatlakozás támogatottsága jelentősen csökkent. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy csak Törökországnak kell-e engedményeket tenni az uniós csatlakozás érdekében? Holott számos érv szól amellett, hogy az Európai Uniónak is nem kis érdeke fűződik az integráció ilyen mérvű kiszélesítéséhez. Még akkor is, ha a kiterjesztett határai Európán túlnyúlnak, konfrontálódik az iszlám világgal, és közvetlen határai lesznek a világ egyik legveszélyesebb válságócát jelentő régiójával.

Sokévi ígéretés után, milyen következményekkel járt az elutasítás? Különösen elrettentő lehet visszagondolni a tíz éve történt változásokra, az 1990-es évtized egyik kiemelkedően veszélyes jelenségére, a politikai iszlám pártok felemelkedésére.

Jóllehet az országban folyamatosan került sor olyan intézkedések bevezetésére, melyek az európakonformitást célozták, megtörtént az 1982-es alkotmány több pontbeli módosítása. A török jog „európaibbá” tétele jelenti talán a legnagyobb feladatot a török honatyák számára. Ebben az első és legfontosabb lépést az állambiztonsági bíróságok eltörlése jelentette, ami az ítélkezési folyamat modernizálását célozta meg. A jövőt tekintve a leginkább távolba mutató a nemzetközi konvenciók belső jogszabályok fölé helyezése, ez megkönnyíti az uniós *acquis* adaptálását. Az alapvető emberi és szabadságjogok tekintetében nagy meglepetést okozott a halálbüntetés eltörlése, illetve az Emberi Jogi Konvenció 6. és 13. paragrafusának ratifikálása. A sajtótörvény és a társulási törvény megalkotása szintén további lépéseket jelent egy demokratikus Törökország felé. Kérdés azonban, hogy meg lehet-e törni a társadalom berögzült módszereit és átalakítani azt? Erre a választ rövidtávon nem kaphatjuk meg, viszont az EU problémája az, hogy a már megkezdett tárgyalások esetén súlyos következmények nélkül nem léphet vissza a csatlakozás engedélyezésétől.

Törökország régóta legnagyobb problémája nemzetiségeinek kérdése. A kormány több intézkedése javított ugyan a nemzetiségek helyzetén, bizonyos

jogok gyakorlását tette lehetővé, de alapvetően nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Az ataturki felfogásra felépülő etnocentrikus állam a társadalmat homogén egységnek tekinti, és nem ismeri el azon kisebbségi csoportok létezését, amelyeket az 1923-as lausanne-i szerződésben nem rögzítettek.

Így a több mint tízmilliós kurd kisebbség a hivatalos retorika szerint sokáig nem is létezett. Éppen ezért rendkívüli lépést jelent a közeledés megkezdése a kurdok felé. Talán ez a kérdés jelenti a legnagyobb gondot Törökország számára, miután a többmilliós etnikum helyzetének rendezése nemcsak török kérdés, bárminemű lépés kihat a határokon túlra, és elhíntheti a viszály magvát a környező országokkal kiépített kapcsolatokban. Ilyen körülmények között kérdésessé válhat Törökország stabilizáló szerepe, sőt, a régió destabilizálódása irányába fordulhatnak az események.

Ha a stabilitást nem a kormányzat, hanem az állam szempontjából keressük, az Atatürk által véghezvitt reformok legfőbb öre, a hadsereg biztosítja a szekuláris hagyományok fennmaradását a politikában. Beavatkozásai a politikát nemcsak stabilizálják, hanem merevvé is teszik. És pontosan ez mutatkozik meg a társadalom kettészakítottóságában. A demokráciát és a kemali hagyományokat őrző hadsereg ma már konzervativizmussal bizonyos vonatkozásokban kerékkötőjévé válik a társadalom modernizálásának. A kormány által ösztönzött modernizálódás azonban kétes felhangokat kap és óhatatlanul „zöld” színezetűvé válik.

A társadalmi kapcsolatok szempontjából egy önmagát meghatározni nem tudó Európa áll szemben egy modernizálódó, ezért szintén identitási zavarokkal küzdő Törökországgal. Az utóbbi évtizedek fejlődése kettészakította Törökországot. Ezáltal létezik egy nyugati, fejlettebb, „európaibb” része, mely a leginkább megfelelhet a csatlakozás kritériumainak, illetve ott van az elmaradott keleti, vidéki Törökország. Ez utóbbi a jellemzői alapján sokkal inkább egy fejlődő ország képét idézi fel az elmaradott kollektív agrártársadalmával, melynek legfőbb értékei inkább tartoznak a Közel-Kelet térségéhez, és nem Európához. Ezért nagy kérdés, hogy Törökország miként tud integrálódni egy ugyan multikulturális, de részben egységes Európába? Európa társadalma fél Törökország csatlakozásától, az egyre erősödő idegenellenesség részben ennek is köszönhető.

Azonban ha a stabilitást a mindennapi kormányzás és az állam kapcsolatából szemléljük, akkor már kétségessé válik az érvénye. Ennek legfőbb oka szintén a hadsereg, ami a politikai életet teljes egészében felügyelte és adott esetben be is avatkozott, és ennek máig fennáll a lehetősége. Sőt, ezt látszik alátámasztani az 1950, az első demokratikus választások óta megtörtént négy katonai puccs, amelyben a katonai erő felülírta a politikai szándékot.

Az utóbbi négy év reformjai következtében a Nemzetbiztonsági Tanács elveszítette korábbi pozícióját és tanácsadó intézménnyé „szelídült”. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a katonaság ne lenne továbbra is hatással a politikára, jóllehet a 2010 nyarán elfogadott alkotmány korlátozta a katonaság szerepét, de ennek

ellenére a katonai vezetők befolyása máig érvényesül és a civil kontroll intézménye korántsem valósult meg. Azt pedig, hogy a hadsereg nem lépett fel szerepének csökkentése ellen, az EU-csatlakozás ígérete teszi lehetővé. Tehát a jelenlegi kormány nem csak legitimitását, hanem stabilitását is egy külső tényezőtől nyeri. Egy olyan tényezőtől mely a jövő ígérete és tele van kérdőjelekkel. Mindennek a következménye az alapvetően passzív lakosság, mely kizárja egy merőben új politikai elit létrejöttét.

Irodalom

- Akkaya, C.–Aver, C (2004): Die türkische Sicherheitspolitik in einem unsicherem Raum. Südosteuropa, No. 1.
- Aliboni, Roberto (2005): The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy. European Foreign Affairs Review, No. 1.
- Buharali, Can (2004): Turkey's Foreign Policy towards EU Membership. Turkish Policy Quarterly Fall.
- Buzan, Barry (1991): People, States and Fear. London.
- Rada Csaba–Rada Péter (2007): Törökország Európai Unió csatlakozásának biztonsági aspektusai. Külügyi Szemle. Tél 3., p. 3.
- Sen, Faruk (2003): Folgen eines Beitritts der Türkei für die Europäische Union. Südosteuropa, No. 1.

A 2008/2009-es gazdasági válsághoz vezető út Ukrajnában⁴

Hidi Ágnes PhD hallgató

Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

ABSZTRAKT. A tanulmány a 2008/2009-es ukrán gazdasági válság kialakulásának okait kutatja. Miért érintette Ukrajnát mélyebben a világgazdasági válság, mint a legtöbb feltörekvő gazdaságot? A válasz a strukturális hiányosságokban rejlik: az exportorientált ukrán gazdaság nem kellőképpen diverzifikált, importfüggősége folytán rendkívül sebezhető, nagymértékű eladósodottsággal küzd, folyó fizetési mérleg hiánya fenntarthatatlannak bizonyult. A strukturális hiányosságokat tovább súlyosbította a belpolitikai helyzet kiszámíthatatlansága, az országba vetett bizalom alacsony szintje. Az összeomlástól a Nemzetközi Valutaalap gyorskölcsöne mentette meg 2008 novemberében, a szükséges reformok váratnak magukra.

KULCSSZAVAK: Ukrajna, gazdasági válság, export-vezérelt növekedés, hitelezés

Bevezetés

Az ukrán gazdaság a függetlenné válás utáni mély recessziót maga mögött hagyva a 2000-es évek folyamán szédületes, átlagosan évi 7,5%-os⁵ növekedési ütemet produkált, Ukrajna a térség legdinamikusabban fejlődő országai közé zárkozott fel. Az Egyesült Államok pénzügyi piacairól kiinduló pénzügyi válság korai szakaszát nem érzékelte, a világgazdasági válság 2008 őszén gyűrűzött be és az országot a legnagyobb károkat elszenvedő áldozatok közé taszította, a reálszektor mély recessziójával, valuta-leértékelődéssel, kétszámjegyű inflációval, a bankszektorba vetett bizalom megrendülésével kellett megküzdenie. 2011-re a világgazdaság élénkülése, így az ukrán exporttermékek iránti kereslet feléledése segítette a visszaesésből való kilábalást, azonban ahhoz, hogy az ukrán gazdaság egy újabb külgazdasági sokkhoz megfelelően tudjon alkalmazkodni, felelős gazdaságpolitika és kedvező üzleti környezet kialakítása szükségeltetik.

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kétezres évek gazdasági szárnyalását követően a 2008-as globális válság miért okozott váratlanul mély megrázkódtatást az ukrán gazdaságban? A kérdés megválaszolása nem egyszerű, hiszen a gazdasági okok mellett a politikai momentumokat sem szabad figyelmen

4 A cikk a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karán 2010-ben megvédett diplomamunkán alapul. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani belső konzulensemnek, Dr. Gyórfy Dórának a diplomamunka megírása során nyújtott segítségével, számtalan hasznos tanácsáért, valamint külső konzulensemnek, Darcsi Karolinának a dolgozat elbírálása során tett észrevételeiért.

5 A GDP-alakulásra vonatkozó érték a 2000-2007 közötti periódusra vonatkozik

kívül hagynunk, a gazdasági és politikai elit összefonódása máig jelen van az ország életében. A háttér folyamatok teljes megértéséhez a tanulmány bemutatja a 2000-es évek gazdasági szárnyalásának mozgatórugóit, a meghozott – helyes vagy helytelen – gazdaságpolitikai lépéseket, külgazdasági folyamatokat, amelyek a túlfűtöttség kialakulásához vezettek, a válság okozta sokkhatást és azokat a strukturális hiányosságokat, amelyek a gazdasági összeomlás szélére sodorták Ukrajnát az évtized végére: az egyoldalú export-struktúra hátulütőit, a bankrendszer gyenge pontjait, a magánszektor külföldi eladósodottságának kockázatait. A záró gondolatok a gazdasági feltételrendszer javításához nélkülözhetetlen, legégetőbb feladatokat összegzik.

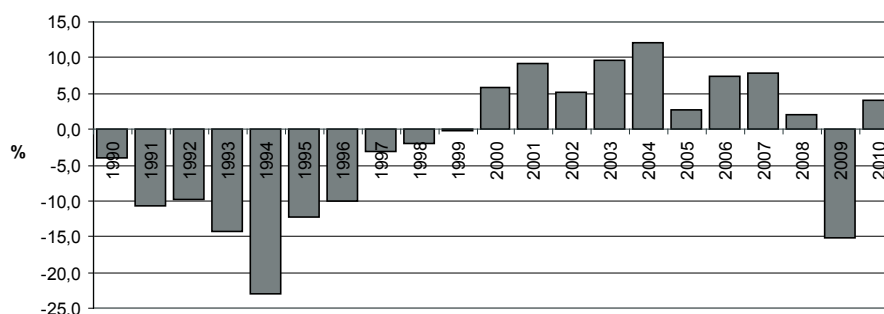
Ukrajna a XXI. század küszöbén

Ukrajnának egy teljes évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy a függetlenné válás utáni mély recesszióból kilábaljon. E nehéz és hosszú időszak alatt hiperinflációval, áruhiánnyal, tarthatatlanul magas költségvetési hiánnyal és államadóssággal, évekig ki nem fizetett nyugdíjakkal és bérekkel, kiterjedt feketegazdasággal kellett szembenéznie. Bár történt néhány kísérlet a helyzet normalizálására, egy-egy krízishelyzet elhárítása után ezek elhaltak, hosszútávra szóló reformok nem születtek. A gyenge intézményrendszer és felelőtlen kormányzati gazdaságpolitika következtében az 1997-98-as ázsiai, majd orosz pénzügyi válság az országot a gazdasági összeomlás szélére sodorta. Az eladósodott ukrán kormány sikeres tárgyalásainak köszönhetően az adósságok átütemezése révén az államcsőd veszélye elhárult, azonban strukturális reformok hiányában az 1990-es évek végén a gazdaság még mindig igen gyenge teljesítményt mutatott, a 2000-es évek küszöbén a GDP növekedési üteme továbbra sem érte el az 1989-es szintet. Az 1998-as orosz államcsőd láttán az üzleti és politikai életben összefonódó elit számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy hasonló lefolyású gazdasági összeomlás Ukrajnában saját vagyoni biztonságukat veszélyeztetné, a reformok elodázása már nem volt járható út (Aslund 2009).

A fordulat Viktor Juscsenko miniszterelnöki kinevezésével vette kezdetét 2000-ben. A legégetőbb kérdést a költségvetési reform jelentette, mivel az 1998-as válság után a külső finanszírozási források befagytak, míg a külső adósságok visszafizetési kötelezettsége fennállt és az ukrán nemzeti valuta, a hrivnya gyengülése miatt mértéke tovább növekedett (Aslund 2002). A költségvetés finanszírozási gondjainak egyik forrása a gazdaság demonetizáltsága volt. A probléma az állam és a vállalati szektor közötti elszámolási rendszer hiányosságaiból adódott: a barter vagy más ellentételezés formájában kiegyenlített vállalati tartozások miatt a költségvetés nem jutott elegendő pénzügyi forráshoz. A meghozott rendelkezések kötelezővé tették a tartozások készpénzbeni kiegyenlítését, megtiltva minden egyéb törlesztési módot.

Emellett hatályon kívül helyezték azokat a kormányzati és elnöki határozatokat, amelyek egyes kedvezményezett vállalatoknak nyújtott adóprivilegiumokra, esetenként monopoljog biztosítására vonatkoztak. (Aslund 2002). A vállalati tartozások pénzügyi alapra helyezése és a kedvezmények eltörlése megteremtette a költségvetés bevételi oldalának finanszírozásához szükséges alapokat, ezen túl még egy pozitív következménnyel járt: kialakultak a hatékony piaci verseny feltételei. Az energiaszektorban eltörölt monopoljogok és megvont járadékok eredményeként, a vállalatok költségvetési korlátjának megkeményedése folytán az energiaiimport és- felhasználás jelentősen csökkent, a termelés racionalizálódott (Aslund 2009). A kis- és középvállalkozások a magas adóterhek miatt nagyrészt a feketegazdaságban tevékenykedtek, most a magánvállalkozók terheit alacsony adók váltották fel. Az intézkedések eredményeként az addig illegálisan működő vállalkozások legalizálták tevékenységüket (Aslund 2009). További sarkalatos problémát jelentett a kilencvenes évekre jellemző szövevényes és átláthatatlan privatizációs gyakorlat, a nagyvállalatok hatékonytalan, állami támogatásokra és kedvezményekre alapozott működése. A 2000-ben elindított privatizációs hullám az eddigiekkel ellentétben már nyílt tendereztetési eljárással zajlott: a négy legnagyobb olajfinomító vállalat tőkeerős orosz és kazah olajtársaságok tulajdonába került, melyek a tulajdonos váltás után teljes kapacitással, magas hatásfokon üzemeltek. (Aslund 2002)

1. ábra A GDP %-os változása Ukrajnában, 1990-2010

Forrás: EBRD

Noha Juscsenko reformjai a gazdaság strukturális átalakításának első lépcsőfokát jelentették, jelentőségük a stabil makrogazdasági környezet és az ukrán gazdaság iránti bizalom megteremtésében vitathatatlan. Az átalakítások a magas költségvetési hiány felszámolásához vezettek, megkezdődött az előző évtizedet végig kísérő bér és nyugdíj hátralékok kifizetése, a nagyvállalatok privatizációja

révén pedig tőke érkezett az országba. (Aslund 2002). Az energiaszektor remonetizálása, a privilégiumok eltörlése révén lehetővé vált az ukrán export orientáltságát a FÁK országokon kívülre is kiterjeszteni (Bassett 2003)⁶, az ukrán gazdaság növekedési pályára állt.

Export-vezérelt növekedés

A gazdasági konjunktúra – kisebb-nagyobb kilengésekkel – 2008 őszéig töretlen maradt. A 2000-es évek első felében a kínai gazdaság felszívó ereje révén Ukrajna fő exporttermékének, az acélnek az elsődleges célpiacává vált. Az ukrán export másik legnagyobb célpiaca a szintén konjunkturális ciklusban lévő orosz piac volt, főként a gépipari termékek iránti kereslet révén. (IMF 2005a)

A felvevőpiacok importéhségének köszönhetően Ukrajna kiváló gazdasági mutatókat ért el 2004-re: a GDP éves növekedése elérte a 12%-ot, folyó fizetési mérleg többlete meghaladta a GDP 10%-át, nemzetközi tartalékai gyors ütemben gyarapodtak. Az exportból befolyt jövedelem beruházása révén az építőipar felpörgött. A magánszektorba áramló hitelek és a rendelkezésre álló jövedelem növekedése folytán erősödő belső fogyasztás tovább fűtötte a gazdasági növekedést. (IMF 2005a) Mindezt az Ukrán Nemzeti Bank (UNB) árfolyam politikája is segítette: a dollárhoz rögzített, végig stabil árfolyam a hrivnya egyéb valutákhoz képesti nominális gyengülését is maga után vont (Dabrowski 2007), miután ez időszakban a dollár jellemzően gyengült a világ vezető valutáihoz képest. Ukrajna külső adósságait sikerült nagymértékben csökkenteni: 2004 végére GDP-hez viszonyított aránya 27%-ra esett. (Halikias 2005). Bár a reálbérek jelentősen növekedtek, a régió országaihoz képest még mindig igen alacsonyak voltak, ezáltal a gazdaság versenyképessége továbbra is megmaradt (IMF 2005a).

A megalapozatlan jóléti kiadások és bizonytalan politikai környezet hátulütői

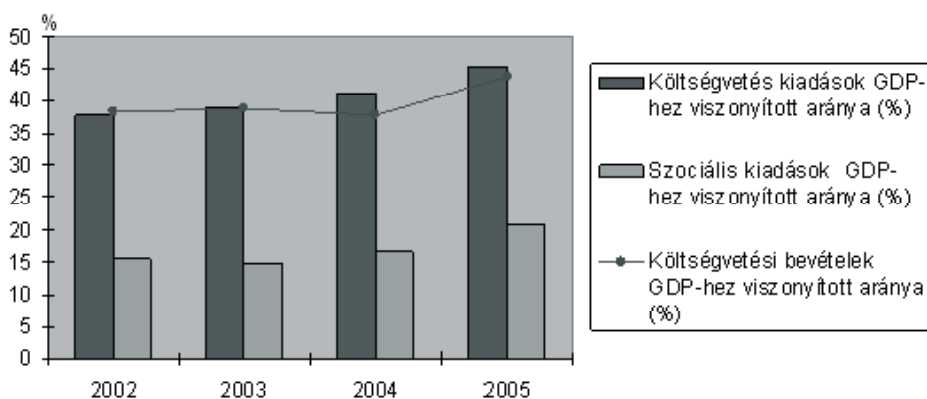
A 2004-es narancsos forradalom után további, a gazdaság hatékony működését segítő intézkedések születtek. Adóreform keretében eltörölték a még hatályos speciális kedvezményeket a kivételezett ipari szektorokban és az ún. szabad gazdasági övezetekben. A WTO csatlakozás⁷ előkészítéseként csökkentek a különféle vámtarifák, míg az ellenőrzések megszigorodtak. Ez

6 Ez a kiváltságok eltörlésének pozitív marketinghatásán keresztül érvényesült: a reformok révén sikerült olyan piacokat is elérni, amelyek annak előtte az ukrán export dömping veszélye miatt nem léptek kereskedelmi kapcsolatba az országgal. (Bassett 2003)

7 Ukrajna 2008 május 16.-án lett a WTO 152. tagországa

utóbbinak köszönhetően – annak ellenére, hogy a vámtarifák mértéke kisebb lett – a vámbevételek látványosan növekedtek (Aslund 2009). Fiskális oldalról azonban egyre inkább irreális határozatok születtek: míg az export iránti élénk keresletnek és a reformoknak köszönhetően a költségvetés komoly bevételi forrásokhoz jutott, a megnövekedett bevételt a kormányzat szociális juttatásokra költötte. E kiadások nagymértékű emelkedése még a 2004-es elnökválasztási kampány idején kezdődött az állami nyugdíjak mértékének megduplázásával(!). A narancsos színekben hatalomra került Timosenko-kormány további populista intézkedéseket hozott: választási ígéreteit betartva az állami alkalmazottak bérét 60%-kal emelte a társadalom alsóbb rétegeihez tartozó szavazóbázis elérésének eszközeként (Aslund 2009). A 2004-es elnökválasztási kampány és az azt követő kormányzati költségek a költségvetési egyenleg számottevő romlásához vezetett. Az expanzív fiskális politika révén 2005 folyamán az állami szférában dolgozók bérei és a nyugdíjak mintegy 50%-kal nőttek. A nyugdíjakra fordított kiadások nagysága 2005-ben elérte a GDP 17%-át, kissé ironikus, hogy e tekintetben Ukrajna világ élvonalába került, megelőzve a jóléti államokat is (IMF 2007).

2. ábra Szociális juttatások alakulása a költségvetési kiadásokon belül

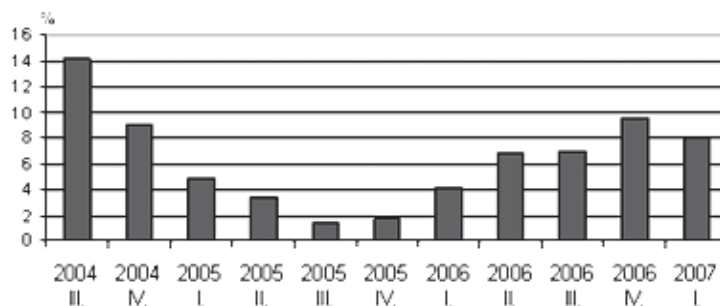

Forrás: az IMF adatai alapján saját szerkesztés (Schaechter et al 2007)

A felelőtlen költségvetési politika további hibás lépésekkel párosult: 2005-ben a Timosenko-kormány az előző évek szövevényes és átláthatatlan privatizációs szerződéseinek felülvizsgálatát jelentette be, azonban a politikai céloktól vezérelt, „újra leosztást” célzó intézkedések a befektetői bizalom megrendülését vonták maguk után (Dabrowski 2007) és a teljes bizonytalanság kialakulásához vezettek. Ha megvizsgáljuk a GDP alakulását negyedéves lebontásban, a kormányzati

intézkedések káros hatása a külgazdasági tényezők⁸ növekedésre gyakorolt hatásán túl is érzékelhető:

3. ábra GDP %-os változása negyedéves bontásban (2004. III. – 2007. I.)

Forrás: Dabrowski 2007 adatai alapján saját szerkesztés (Dabrowski 2007)

2005-ben új miniszterelnök kinevezésére került sor, mely a kedélyek megnyugtató végett leállította a tulajdonjogok megkérdőjelezéséhez vezető széles körű reprivatizációs hullámot, azonban a nagy horderejű privatizációs lépések átvizsgálását véghez vitte, nyílt és transzparens pályázatok révén külföldi befektetők jelentek meg az ipari szektorban (Dabrowski 2007).

Cserearányromlás

A kétezres évek elejétől az acél elrugaskodott magas világpiaci ára az ukrán export szárnyalásához vezetett, és annak ellenére, hogy a kőolaj világpiaci ára szintén igen meredeken emelkedett, a kőolaj-import drágulását Ukrajna folyó fizetési mérlege nem érzékelte, 2004-ben kb. a GDP 10%-nak, 2005-ben – a visszaesés időszakában - kb. a GDP 3%-nak megfelelő többletet mutatott. (IMF 2007) A pozitív egyenleg azonban 2006 végére deficitbe fordult. A változás hátterében belső és külső tényezők egyaránt meghúzódtak.

Az ukrán gazdaság jellemzően magas energia-igényű, az energiafelhasználás nem hatékony. A relatíve legfontosabb energiaforrás a földgáz, és annak ellenére, hogy Ukrajna gázszükségleteinek mintegy ¼-ét saját maga állítja elő, a földgázimport igen nagy jelentőséggel bír az ipari termelés szükségleteinek

⁸ Az átmeneti lassulás a harmadik országok (third countries) közötti piacon erősödő verseny hatására csökkenő acéláraknak köszönhető. (IMF 2007 p.8). További nehézségeket okozott a fémipari termékek árának csökkenése valamint az olajárak növekedése, amely az erőteljesen energia intenzív ukrán ipari termelés lassulásához vezetett. (IMF 2005b p.11).

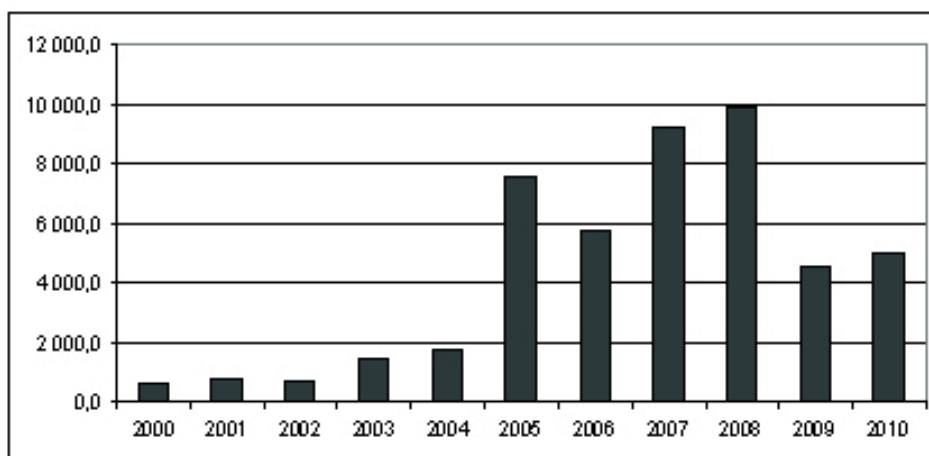
kielégítésében. A 2006 elején folytatott ukrán-orosz tárgyalások eredményeként Oroszország az Ukrajnába irányuló gázexport árát megemelte, a nyugat-európai gázárakhoz való árkonvergencia megvalósításának céljából. A megállapodás értelmében az Oroszországból származó földgáz ára 64%-kal emelkedett, így jelentős cserearányromlást szenvedett el a gazdaság (Flanagan - González 2007).

A folyó fizetési mérleg egyenlege a robotstus export-teljesítménynek köszönhetően 2006-ig pozitív értéket mutatott, azonban a fogyasztói és beruházói oldalról egyaránt gyorsan növekvő belső kereslet egyre inkább eltolódott az importtermékek felé. A globáliskonjunktúrának köszönhető világgpiaci áremelkedés és az ukrán-orosz gázvita folytán növekvő energiaárak miatt az import értéke az exporténál jóval gyorsabban emelkedett, és 2008 közepére a folyó fizetési mérleg hiánya elérte a GDP 7%-át (TBF 2009)

A közvetlen külföldi tőkebefektetések szerepe

Az 1990-es évek kezdetétől egészen 2005 második feléig a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) mértéke elhanyagolható volt az ukrán gazdaságban, mértéke jócskán elmaradt a többi közép-kelet európai és FÁK államok mutatói mögött, az átalakulóban lévő gazdaságok közül e tekintetben a 2005-ös évben csak olyan országok teljesítményét múlta felül, mint Üzbegisztán, Tádzsikisztán vagy Belorusszia . Gyökeres fordulatot a 2005-ös reprivatizációs hullám hozott.

4. ábra Nettó FDI-beáramlás Ukrajnába (millió USD), 2001-2006

Forrás: EBRD

A gyorsan javuló gazdasági kilátások, a növekvő belső kereslet és a kiaknázatlan piac piackereső beruházásokat vonzott, meghatározó mértékben a bankszektorba (Kirchner et al 2007) és az export-orientált ágazatokba (gáz, alumínium feldolgozás, olajfinomítók stb.) A befektetések az EU-ból, elsődlegesen Ciprusból érkeztek, noha valószínűsíthetően ezek eredeti forrása orosz tulajdonosoktól származik. (Kononov 2010).

A tőkebeáramlás egészen a pénzpiaci válság begyűrűzéséig töretlen maradt, a 2005-2008 közötti időszakban a befolyó nettó FDI átlagosan elérte az évi 8 mrd. USD-t, ennek köszönhetően az Ukrán Nemzeti Bank 2008 szeptemberének végéig mintegy 37 mrd. USD értékű devizatartalékot halmozott fel (TBF 2009). Az impozáns teljesítményt azonban árnyalta, hogy a tőke nagy része spekulatív céllal került befektetésre, többek között a pénzügyi szolgáltató szektorba és a felpörgött építőiparba áramlott. A banki hitelek és befektetések sem a magasabb hozzáadott értékű termékeket előállító ágazatokban, sem infrastrukturális vagy fejlesztési beruházásokban nem jelentek meg hangsúlyosan, (Kononov 2010) így a külföldi működő tőkétől remélt, hosszú távon a gazdaság szerkezeti fejlődését szolgáló pozitív hatások, mint például a zöldmezős beruházásokon keresztül megvalósuló munkahelyteremtés, modern technológiák és ismeretek alkalmazása stb. nem hoztak áttörést.

Túlfűtöttség és válság

2007 végén, politikailag bizonytalan környezetben, a rohamosan dráguló gázárak mellett és ellenére az ukrán gazdaság kiváló teljesítményt produkált. A fellendülés kezdete, 2000 óta a reál GDP szédületes, éves átlagban 7,5%-os növekedést mutatott. Az évtized közepétől egyre nagyobb számban jelentek meg a külföldi bankok, és a hazai pénzügyi intézményekkel karöltve irdatlan ütemű hitelezésbe kezdtek.

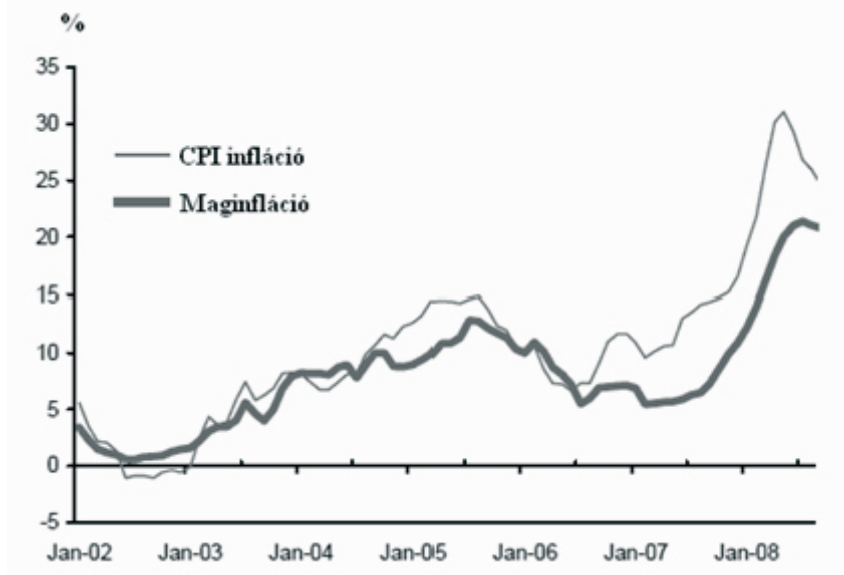
A kormányzati szereplők továbbra is növelték a jóléti kiadásokat, 2003-tól számítva a bérekre és szociális juttatásokra fordított nominális kiadások átlagosan évi 30%-kal növekedtek. Ennek ellenére a költségvetés egyenlege elfogadható szinten maradt, mivel a kiadásokat tulajdonképpen fedezte a kétszámjegyű infláció, melyhez az expanzív fiskális politika önmaga is hozzájárult (IMF 2008a).

A 2003 óta tartó árindex-romlás hátterében több tényező közrejátszása húzódik meg: egyrészt a már említett expanzív fiskális politika és banki hitelezés, az energia-drágulás okozta sokk-hatás (főként a gázár-növekedés, amely 2005-2007 folyamán megkétszereződött), 2007-től pedig az élelmiszerek magas világpiaci ára, valamint a kedvezőtlen időjárás következtében megugrott hazai élelmiszerárak is hozzájárultak az inflációs nyomás erősítéséhez. (Moulin 2008).

Az Amerikai Egyesült Államok jelzáloghitel-piacán kialakult válság nyomán tavagyűrűző globális pénzügyi válságot 2008 őszéig nem érzekelte az ukrán

gazdaság, 2008 nyarán a GDP növekedési üteme az előző év hasonló időszakához képest elérte a 6,4 %-ot, az infláció mértéke valamelyest csökkenni kezdett, a költségvetés egyenlege többletet mutatott. Az export az előző évhez képest 50%-kal (!) nőtt, a külföldi működő tőke beáramlása folytatódott (Segura et al 2009). 2008 közepére a CPI infláció meghaladta a 30%-ot, a nyújtott hitelek növekedése a 70%-ot, a béremelkedés 30-40% közötti skálán mozgott, az import átlagosan évi 50-60%-kal emelkedett, a folyó fizetési mérleg hiánya elérte a GDP 7%-át, noha az FDI-beáramlás továbbra sem gyengült és így lefedte a növekvő deficitet. (IMF 2008b).

5. ábra A fogyasztói árindex és a maginfláció növekedési üteme Ukrajnában

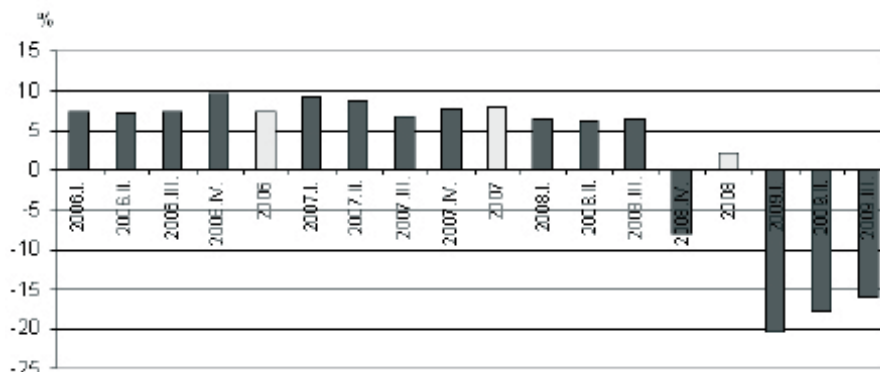
Forrás: IMF 2008b p.4

A kedvező kép 2008 októberében gyökeresen megváltozott: a világgazdasági recesszió következtében az év utolsó negyedében a reál GDP mintegy 8%-os visszaesést produkált, így az egész évre vonatkozó GDP-növekedési értéket 2,1%-ra rontotta. Ahogyan a 6. ábrán is világosan látszik, 2009 folyamán a gazdaság mélyrepülése folytatódott.

A globális pénzügyi válság nem csak Ukrajnát sújtotta ilyen mélységben: a tőkemenekítés és a kockázatkerülés felerősödése miatt a nemzetközi tőkepiacok kiszáradtak, a külföldi tőkeáramlás a feltörekvő országokba jelentősen csökkent vagy megszűnt, a hitelek megdrágultak, számos feltörekvő ország külső adósságfinanszírozási gondokkal szembesült. A globális likviditási-válság azonban Ukrajnát jóval mélyebben érintette, mint a feltörekvő gazdaságok többségét:

a fentiekben ismertetett hatalmas gazdasági visszaesés mellett a hrivnya 50%-ot meghaladó mértékben gyengült az USD-vel szemben, az ukrán tőzsdeindex, a PFTS értéke pedig több mint 74%-kal romlott 2008-ban. Ez utóbbi az egyik legnagyobb visszaesést szenvedte el világszerte (Segura et al 2009).

6. ábra GDP %-os változása negyedéves bontásban (2006.I.-2009.III.)

Forrás: az UNB adatai alapján saját szerkesztés

A válság kialakulásához vezető közvetlen tényezők

Miért érintette Ukrajnát ilyen drasztikusan a világgazdasági válság? Ahhoz, hogy a kérdésre megtalálhassuk a választ, közelebbről meg kell vizsgálnunk azokat a tényezőket, amelyek a túlfűtöttség kialakulásához vezettek, és amelyek sebezhetővé tették az ukrán gazdaságot: a csererarányromlás okozta problémákat, a bankrendszer állapotát, továbbá a külföldi adósság összetételének alakulását. Mindenekelőtt azonban ki kell emelnünk, hogy a gazdaság sebezhetőségét megfelelő fiskális és monetáris intézkedésekkel megelőzni vagy gyógyítani lehet, az Ukrajnában kialakult helyzethez azon reformok hiánya vezethetett el, amelyek a hosszabb távon fenntartható gazdasági növekedés alapjául szolgálnának. A belpolitikai bizonytalanság, az önértékek által vezérelt gazdaságpolitikai intézkedések, a politikai befolyásolás alapjául szolgáló kedvezmények és hangzatos ígérek, az egyértelműen megfogalmazott gazdaságpolitikai célkitűzések hiánya vagy ezek ellentmondásossága ezt mind aláásták.

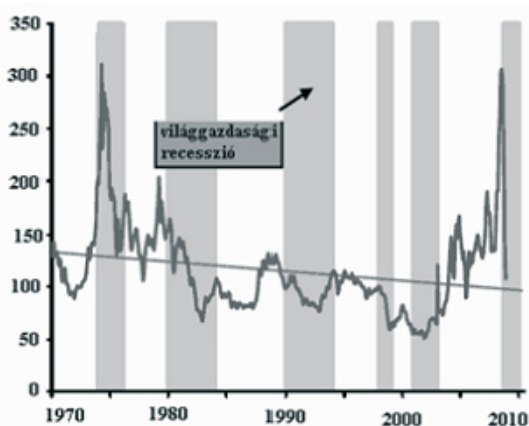
Koncentráció és függés

Az alapvetően export-orientált ukrán gazdaság hagyományosan csak kisszámú ipari termék kivitelére korlátozódik, míg a magas hozzáadott-értéket képviselő

árucikkek csupán a teljes export kb. negyedét teszik ki. Ez a nagyfokú koncentráció pedig azt jelenti, hogy Ukrajna makrogazdaságilag könnyen sebezhető, hiszen az alacsony hozzáadott értékkel rendelkező termékek világpiaci ármozgása sokkal inkább ingadozik, mint a gyáripari árucikké, így tehát ezen előbbi termékek piacán fellépő bármely nagyobb árváltozás expanzív sokként éri a nyitott ukrán gazdaságot.

Az acélipari termékek – mint már a fentiekben leírtak során is láhattuk – a gazdasági növekedés egyik legfontosabb pillérei voltak a válságot megelőző években: a teljes export 40%-át kitevő mennyiség a GDP 15%-át adta 2008-ban (IMF 2008b), így az ország reálgazdasági növekedése erőteljesen függött az acél világpiaci áratól. David Hofman 2008 júliusában publikált tanulmányában az 1950-es évek végétől számítva vizsgálta az acél világpiaci árának alakulását, és rámutatott, hogy 2008-ra az hosszú távú trendjét közel 35%-kal haladta meg és a közeljövőben várható meredek esését – hosszú távú trendjéhez való igazodását - jósolta meg (Hofman 2008). A világgazdasági válság hatására ez a vártnál korábban következett be: 2008 júliusa-decembere között mintegy 65%-ot zuhant.

7. ábra Az acél (reál)árának alakulása, 1970-2008

Forrás: IMF 2008b

Ez a váratlan áresés, valamint a világgazdaság mélyrepülése folytán bekövetkező kereslet-visszaesés sokként érte az ukrán gazdaságot, melyet tovább erősített a másik két kulcs-ágazat, a bányászat (a fémkohászat input-forrása) és az építőipar mély recessziója (Pifer et al 2009), az exportbevételek hirtelen visszaesése pedig erős leértékelési nyomást helyezett a hrivnyára.

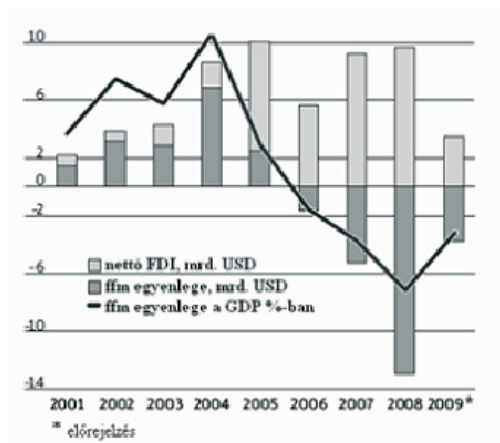
Ukrajna export-szerkezetének – az alacsony fokú diverzifikáltság mellett - másik komoly hátránya, hogy kulcsfontosságú kiviteli piaca csupán országok egy szűk csoportjára koncentrálódik (Oroszország, Belorusszia, Törökország,

Olaszország, Lengyelország és Németország), emiatt pedig erősen függ e néhány ország gazdasági helyzetétől (Segura et al 2009).

A gazdaság magas energia – főként földgáz és kőolaj – igényét külföldi piacokról kénytelen kielégíteni (pontosabban az orosz és a türkmén piacról), így tehát a makrogazdaság import-oldalról is nagymértékben sebezhető e piacok áringadozásokon keresztül gyakorolt negatív hatásai révén. A válságot megelőző években a fogyasztói és beruházói oldalról egyaránt gyorsan növekvő belső kereslet (ami egyre inkább eltolódott az importtermékek felé), valamint a globális konjunktúrának köszönhető világpiaci áremelkedés és az ukrán-orosz gázvita folytán növekvő energiaárak miatt az import értéke az exporténál jóval magasabb mértékben növekedett: 2006-2007 folyamán évente átlagosan 30%-kal, 2008 első kilenc hónapjában pedig 60%-kal (!) emelkedett az előző év hasonló időszakához képest. Az energiaintenzív ágazatok versenyképessége a növekvő input-árak hatására jelentősen csökkent, az pedig, hogy az energia-import tekintetében Ukrajna Oroszországra és Türkmenisztánra van utalva, a diverzifikálatlanság miatt tovább növeli a gazdaság kiszolgáltatottságát (Segura et al 2009, TBF 2009).

Az import szédületes növekedése már 2005-től kezdve a külkereskedelmi mérleg folyamatos deficitjéhez vezetett (Segura et al 2009). A megnövekedett importárak majd az exportárak esése tehát jelentős cserearány-romlást idéztek elő és negatív tartományba sodorták a folyó fizetési mérleget, 2008-ban hiánya 7,2%-ra süllyedt.

8. ábra A külföldi működőtőke-beáramlás és a folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása

Forrás: Segura et al 2009

A fenti ábrán jól látható, hogy 2008-ig e deficit finanszírozhatósága a beáramló FDI által megoldott volt, azonban 2008-ban ez már nem volt elegendő, annak

ellenére, hogy még ekkor is igen nagy mennyiségű, 9,7 mrd. USD értékű külföldi tőkebefektetés érkezett az országba, a folyó fizetési mérleg hiánya azonban elérte a 13 mrd. USD-t.

A világgazdaságban kialakult likviditási válság miatt a monetáris politika a folyó fizetési mérleg hiányát hrvnya árfolyamának gyengítésével, a rögzített árfolyampolitika feladásával és a központi bank devizatartalékainak csökkentésével volt kénytelen enyhíteni (Segura et al 2009).

Gyenge bankrendszer

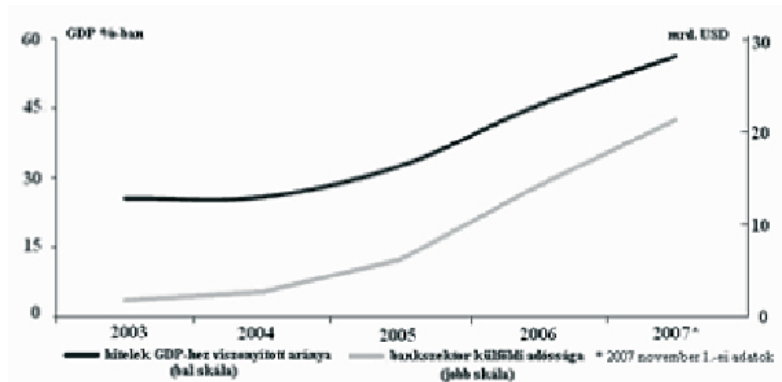
A válság kialakulásának másik kulcstényezője a gyenge bankrendszer. A probléma gyökereinek megtalálásához vizsgáladásunkban a 2000-es évek közepéig vissza kell nyúlnunk. A konjunktúrának köszönhető kedvező gazdasági környezetben igen látványosan fellendült a kereskedelmi hitelezés, a 2000-es években, Ukrajnában „hitelezési-boom”-ról beszélhetünk. Ennek feltételeit több tényező összejátszása tette lehetővé: a globális tőkepiachoz való könnyebb hozzáférés, a laza monetáris politika és a külföldi bankok megjelenése (Segura et al 2009). A M&A formájában behozott tőke elsőként a bankszektorban jelent meg a 2005-ös év végétől és a külföldi bankok letelepedése ettől kezdve igen gyors ütemben növekedett (Chelsky et al 2007). 2001-2005 folyamán a belföldre nyújtott hitelek tekintetében Ukrajna az átmeneti gazdaságok között az első közé zárközött fel (IMF 2007). Mindemellett a magánszférában is jelentős változások mentek végbe: 2007 közepére Ukrajna teljes külföldi adósságállományának mintegy 80%-a itt halmozódott fel (Giucci et al 2007), és bár ezen belül a reálszektor részesedése volt a nagyobb, a kereskedelmi bankok adóssága növekedett a leggyorsabban.

Közelebről megvizsgálva a bankok által külföldről felvett kölcsönök és a belső hitelezés közötti kapcsolatot, egyértelműen látszik, hogy előbbi a már említett „hitelezési-boom” elsődleges finanszírozási forrása (lsd. a lenti ábrát), ezen belül is a fellendült lakossági hitelezés alapjául szolgáltak. (Giucci et al 2007).

A válság kirobbanását megelőző három évben a banki hitelek növekedési üteme átlagosan elérte az évi 70%-ot, és noha a lakossági és vállalati kölcsönök GDP-hez viszonyított aránya a fejlett országok hasonló mutatói alatt maradt, mégis jelentős árfolyam-kockázatot jelentett mind a hitelfelvevők, mind pedig a kereskedelmi bankok számára, hogy e kölcsönök több, mint fele külföldi valutában denominált hitelek voltak (Segura et al 2009, Segura et al 2008).

A hitelek növekedésének gyors üteme a banki eszköz-összetétel minőségii romlásának kockázatát hordozza magában. Az NBU adatai alapján 2007-ben a nem teljesítő hitelek aránya a teljes hitelállomány 13,2%-át tette ki (Segura et al 2008), majd a folytatódó hitelexpanzió és a kibontakozó válság következtében 2008 végére ez az érték 17,4%-ra emelkedett (IMF 2009). A nem teljesítő hitelek

9. ábra. A banki hitelek és a bankszektor külföldi adósságának alakulása

Forrás: Giucci et al 2007.

ilyen magas arányban a bankrendszer strukturális hiányosságai – a bankfelügyelet gyengesége és a laza hitelfeltételek – folytán jelenhettek meg. A válság okán romló gazdasági feltételek (itt elsősorban a növekvő munkanélküliségre és a reáljövedelmek csökkenésére gondoljunk) és a hrvnya árfolyamának már említett romlása jelentős nem teljesítési kockázatot hordozott magában. Ennek jele lehet, hogy 2008-ban a kétes- és behajthatatlan követelések aránya az év eleji 2,7%-ról az év végére 3,9%-ra romlott (Segura et al 2009), 2009 júniusára pedig elérte a 9%-ot (TBF 2009). A nemteljesítési kockázat növekedése negatív hatással van a kereskedelmi bankokra: egyrészt veszélyezteti a további hitelek felvételét, másrészt megingatja a bankrendszerbe vetett bizalmat (Segura et al 2009) és tőkekivonáshoz vezet: 2008 októbere és 2009 áprilisa között az ukrán bankszektor a banki betétek mintegy 25%-át elveszítette, ami tovább rontotta a bankok hitelfelvevői képességét és befagyasztotta a belföldi gazdasági szereplők hitel-forrásait (TBF 2009).

Külföldi adósság finanszírozhatósága

Az előző fejezetben láthattuk a külföldi adósságállomány alakulásának trendjét és összetételét, értéke 2008 végére elérte 103,2 mrd. USD-t. (Segura et al 2009) A magánszektor adóssága 2008 közepén 85 mrd. USD-t tett ki. A hitelforrások kiszáradásával a rövidlejáratú adósságok finanszírozása a legégetőbb problémává vált. Röviddel a válság kirobbanása után Ukrajna a nemzetközi pénzügyi intézményekhez fordult segítségért: a Világbank 0,5 milliárd, a Nemzetközi Valutaalap 16,4 milliárd dolláros közép-lejáratú hitelt (az összeg Ukrajna IMF kvótájának mintegy 802%-a) ítél meg az országnak. A hitel, valamint a folyósítás feltételeként aláírt, középtávú gazdaságpolitikai célokat magába foglaló

megállapodás létfontosságú volt az országba vetett bizalmatlanság enyhítéséhez. (TBF 200910).

Mindezek a tényezők együttesen a hrivnya gyors devalvációjához vezettek. 2008 októbere-decembere folyamán az ukrán nemzeti valuta USD-hez viszonyított értékéből mintegy 50%-ot veszített. E nagyfokú értékvesztéshez mind a hrivnya elleni spekulatív támadások, mind pedig az Ukrán Nemzeti Bank elégtelen fellépése hozzá járult. Az export valamint a külföldi tőkebeáramlás váratlan visszaesésével a külföldi valuta kínálata a pénzpiacokon drasztikusan csökkent. A rövid távon visszafizetendő adósságok magas aránya a banki tartalékokhoz képest, valamint a nem teljesítő hitelek arányának növekedése a valutapiaci szereplők bizonytalanságához vezetett, félő volt, hogy a hrivnya árfolyama nem lesz fenntartható, a külföldi valuta iránti – többek között spekulatív – kereslet hirtelen fellendült, a kiegyenlített keresleti-kínálati viszonyok pedig leértékelési nyomást helyeztek a hrivnyára (TBF 2009).

Az Ukrán Nemzeti Bank devizapiaci intervencióval és adminisztratív intézkedésekkel próbálta meg helyreállítani a piac stabilitását, de intézkedései nem bizonyultak hatékonyak. A likviditási válsággal küzdő kereskedelmi bankok refinanszírozására az UNB hrivnya-milliárdokat áldozott fel, azonban a transzparencia hiánya a nemzeti bank refinanszírozási politikájában, valamint e források felhasználásának elégtelen ellenőrzése mind az UNB, mind az egész bankrendszer iránti bizalmat aláásta, ráadásul nagy valószínűséggel az említett refinanszírozási források kiszivárogtak az országból, így a hrivnyára nehezedő nyomást nem enyhült kellő mértékben. A problémát tovább bonyolította, hogy a bizonytalan politikai környezet és az egymásnak ellentmondó hivatalos nyilatkozatok a hrivnya jövőbeli árfolyamára vonatkozóan sem segítették a nemzeti valutába vetett bizalom erősítését a gazdasági szereplők körében (TBF 2009).

A válasz

A háttér folyamatok megvizsgálása után választ adhatunk tehát a következő kérdésre: *melyek azok a kulcstényezők, amelyek elvezettek a 2008/2009-es gazdasági válsághoz Ukrajnában?*

- A 2008/2009-es globális pénzügyi és gazdasági válság nyomán kialakult likviditási krízis és világgazdasági recesszió. Miért érintette Ukrajnát mindez mélyebben, mint a legtöbb fejlett és feltörekvő gazdaságot?
- Nyitott és nem kellőképpen diverzifikált gazdaság: az alapvetően export-orientált gazdaság kivitele csak néhány, alacsony-hozzáadott értékkel bíró termékre korlátozódik, így nagyban függ a világpiaci áringadozásoktól; export-piaca csupán országok egy szűk csoportjára korlátozódik, így ezen országok gazdasági helyzete közvetlenül kihat az ukrán exportra, így az ukrán

makrogazdaságra is. A világgazdasági recesszió hatása a reálgazdaságra e csatornákon keresztül gyűrűzött be.

- Import-függőség / a versenyképesség csökkenése: magas energiaigényű ipara importra szorul, így az importárok oldaláról is erős a függés. A politikai szálak mentén mozgó gázárak tovább erősítették a gazdaság kiszolgáltatottságát.
- Magas folyó fizetési mérleg deficit: az energiaárak növekedése okozta extern-sokk az erős import-függőség miatt cserearányomláshoz vezetett, ami negatív tartományba sodorta a folyó fizetési mérleget. A gazdasági világválság miatt kialakult bizonytalanság és a nemzetközi tőkepiacokon kialakult likviditási válság miatt az addig a deficitet finanszírozó külföldi tőkebeáramlás visszaesett, a hiány kezeléséhez a központi bank a nemzeti valuta gyengítésére kényszerült.
- Gyenge bankrendszerrel párosult eladósodás: Ukrajna teljes külföldi adósságállományának túlnyomó részét a magánszektor által felhalmozott rövid-távú kölcsönök tették ki, melynek finanszírozhatósága a likviditási válság miatt megkérdőjeleződött, ennek terhe erős leértékelődési nyomást helyezett a hrivnya árfolyamára. A „hitel-boom” laza feltételei a válság begyűrűzésekor a nemteljesítő hitelek növekedéséhez vezettek, a likviditási válság kiszárította a külső finanszírozási forrásokat. A bankrendszerbe vetett bizalom megrendült, az összeomlást csak nemzetközi pénzügyi intézményektől felvett kölcsönrel tudta az ország átmenetileg elkerülni.

A bankrendszer összeomlását az állami és külföldi tulajdonban lévő bankok feltőkésítésével sikerült elkerülni, de stabilitása máig sem állt helyre, a kockázatos hitelek aránya a teljes hitelállományon belül becslések szerint 17-41% között mozog. A bankfelügyelet további szigorítása, a transzparens működés jogi kereteinek javítása továbbra is elsődleges feladat (IMF 2011). 2008-2009 folyamán a gazdaság leállásával az import iránti kereslet visszaesett, a folyó fizetési mérleg egyensúlyba került, az infláció mérséklődött. Az általános bizonytalanság az FDI-beáramlás megcsappanásához vezetett, 2009-ben és 2010-ben a válság előtti szinthez képest körülbelül a felére csökkent. 2010-ben a világgazdaság talpra állása (többek között az acél világpiaci árának emelkedése), a belső kereslet lassú élénkülése és a 2012-es Labdarúgó Európa Bajnokságra való előkészületek által ösztönzött beruházások segítettek a válságból való kilábalást (IMF 2011), és a 2009-es -15,1%-os értékhez képest a GDP 4%-kal emelkedett.

Összefoglalás

Az előző fejezetekben ismertetett folyamatok világosan mutatják, hogy az ország rendkívül kiszolgáltatott a világgazdaságban zajló változásokkal szemben. Mind a kétezres évek közepén megfigyelt lassulás, mind a 2008-ban kibontakozó válság a külgazdasági feltételek kedvezőtlen alakulása mellett és elsődlegesen a belső egyensúlytalanság számlájára írható. A felelőtlen fiskális politika, a fenntarthatatlanul magas szociális kiadások, a túlfűtött fogyasztói piac, az intézményrendszer hiányosságai és a kiterjedt árnyékgazdaság okolható azért, hogy Ukrajna nem képes mélyebb megrázkódtatások nélkül átvészelni a külgazdasági sokkokat. Mindenekelőtt felelős költségvetési politika kialakítása és követése szükséges. A 2008/09-es súlyos recesszió megnehezítette az államháztartás bevételi oldalának finanszírozását, a 2010-es választásokra való felkészülés a kiadási oldalon vezetett meggondolatlan költségekhez, 2009-ben a költségvetési hiány a GDP 8,9%-ra rúgott. A fenntarthatatlanul magas szociális kiadások és a rendszeresen felülértékelt bevételekre alapozott költségvetés deficitje a válság kiheverése után ismét hozzáférhető pénzügyi piacokról és a nemzetközi pénzügyi intézményektől felvett kölcsönökből vált finanszírozhatóvá, az államadósság ismét növekedésnek indult (Betliy et al 2011). A felelős költségvetési politika kialakítása terén napjainkban biztató tendencia figyelhető meg, a 2011-ben elfogadott költségvetési törvény reálisnak tűnik, a nemzetközi pénzügyi intézmények, mindenekelőtt az IMF elvárásaihoz igazodik (IMF 2011, Betliy et al 2011). Az államháztartás egyensúlyba hozásának egyik legnagyobb akadály a nyugdíjrendszer fenntarthatatlansága. A gyorsan fogyó népesség és az elöregedő társadalom a minimál nyugdíj – a minimálbért jóval meghaladó - folyamatos emelkedésével, a régió országaihoz képest a legalacsonyabb nyugdíjkorhatárral, és a GDP-hez viszonyított legmagasabb nyugdíjakra fordított kiadásokkal (18%), a privilegizált csoportoknak nyújtott rendkívül magas juttatásokkal párosul, miközben a kötelező nyugdíjjárulékok magas szintje a bérek kifizetését az árnyékgazdaságba kényszeríti. (Betliy et al 2011) Fejlesztésre vár az elavult, gyors ütemben amortizálódó és a fellendülés éveiben jelentősen igénybe vett infrastruktúra – az ipari balesetek és üzemzavarok felszámolása amellet, hogy komoly kiadási terhet jelent az állam számára, a gazdasági károk következtében a bevételi oldalon is veszteségekhez vezet. A túlnyomó részt állami tulajdonban lévő gázszektor, út- és vasúthálózat a legelmaradottabb ágazatok közé tartozik, a monopol alapokon működő rendszer mértéktelen költségvetési forrásokat emészt fel, a kedvezményekre és állami támogatásokra épülő működés hosszú távon fenntarthatatlan, a fejlesztések elkerülhetetlenek az ország versenyképességének javításához. (Betliy et al 2011) Mindezek mellett a legnagyobb hátrányt és kockázatot a kedvezőtlen üzleti környezet – az állami szabályozások, a gyakran és kiszámíthatatlanul változó törvényi előírások és az általánosan elterjedt korrupció

– jelenti a befektetők számára. (Betliy et al 2011) Becslések szerint Ukrajnában a gazdasági tevékenység mintegy 30%-a még mindig az árnyékgazdaságban zajlik, ezen érték alapján az egykori szocialista országok és a posztszovjet térség egészét tekintve a legrosszabbul teljesítők közé tartozik. (Ehrke et al 2011) Nem odázható tovább az adórendszer reformja, a vállalatok számára kedvezőtlen üzleti környezetet teremtő magas adóterhek csökkentése, a fizetési kötelezettség alól kibúvókat nyújtó rendszer réseinek befalazása. Közép-távon elengedhetetlen a hazai értékpapírpiac fejlesztése, ezáltal a vállalatok tőkéhez juttatása, a befektetők mozgásterének bővítése. E piacok nyilvános működése segítené a hazai vállalatok működésének átláthatóbbá tételét, árnyékgazdaságból való kiszakadásukat, továbbá ösztönözné a külföldi beruházásokat, végső soron gazdasági növekedéshez vezetne.

Irodalom

- Aslund, Anders (2002): Why Has Ukraine Returned to Economic Growth? Institute for Economic Research and Policy Consulting. Working Paper No. 15.
- Aslund, Anders. (2009): How Ukraine Became a Market Economy and Democracy. Institute for International Economics. Cambridge University Press, New York.
- Bassett, Shelia – Löhmus, Peter – Mumssen, Christian – Tchaidze, Robert – Mensbrugge, Emmanuel van der – Moissinac, Vincent – Nielsen, Lyng (2003): Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 03/173. Washington D.C.
- Betliy, Oleksandra – Chukhai, Anna – Kuziakiv, Oksana – Movchan, Veronika (2011): Ukraine's Economy After the Crisis: Several Stories. Institute for Economic Research and Policy Consulting, Kyiv, Ukraine. Journal „Russkij Vopros” 1.
- Chelsky, Jeff – Ribakova, Elina - Schaefer, Andrea - Sologub, Dimitry (2007): Financial Dollarization In Ukraine – Roots and Risks. In: Flanagan, Mark – Schaefer, Andrea – Chelsky, Jeff – González, María – Halikias, Ioannis – Elina, Ribakova: Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 07/47. Washington D.C., pp. 66-95.
- Dabrowski, Marek (2007): Ukraine at a Crossroads. Center for Social and Economic Research. Studies and Analyses. Warsaw.
- Ehrke, Jürgen – Betliy, Oleksandra – Kirchner, Robert – Giucci, Ricardo (2011): Proposals to De-shadow Ukraine's Economy. Policy Paper Series (PP/04/2011). Institute for Economic Research and Policy Consulting.
- Flanagan, Mark - González, María (2007): The Macroeconomic and Fiscal Impacts of Energy price Shocks in Ukraine. In: Flanagan, Mark – Schaefer, Andrea – Chelsky, Jeff – González, María – Halikias, Ioannis – Elina, Ribakova : Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 07/47. Washington D.C., pp. 7-18.

- Giucci, Ricardo – Kirchner, Robert – Poletaeva, Yuliya (2007) : Private foreign borrowing and credit growth in Ukraine: Trends and Policy recommendations. Institute for Economic Research and Policy Consulting.
- Halikias, Ioannis (2005): Ukraine: External Risks and Opportunities. In: Rossi, Marco – Schaefer, Andrea – Tiffin, Andrew – Li Lian Ong - Halikias, Ioannis: Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 05/416. Washington D.C., pp.29-54.
- Hofman, David (2008): Long-term Trends in World Steel Prices and Implications for Ukraine. In: Flanagan, Mark – Moulin, Laurent – Hofman, David – Zakharova, Daria: Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 08/228. Washington D.C., pp. 5-16.
- IMF (2005a): Ukraine: 2004 Article IV. Consultation – Staff Report; Staff Supplement; and Public Information Notice on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 05/15, Washington D.C..
- IMF (2005b): 2005 Article IV Consultation and Ex Post Assessment of Longer-Term Program Engagement – Staff Reports; Staff Supplement; and Public Information Notice on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 05/415, Washington D.C..
- IMF (2007): Ukraine: Article IV Consultation – Staff Report; Staff Statement; and Public Information Notice on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 07/50. Washington D.C..
- IMF (2008a): Ukraine: Article IV Consultation – Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 08/ 227. Washington D.C..
- IMF (2008b): Ukraine: Request for Stand-by Arrangement – Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion, and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF Country Report No. 08/384. Washington D.C..
- IMF (2009): Ukraine: Second Review Under the Stand-By Arrangement and Request for Modification of Performance Criteria – Staff Report; Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 09/270. Washington D.C..
- IMF (2011): Ukraine: First Review Under The Stand-By Arrangement – Staff Report; Staff Statement; Press Release on the Executive Board Discussion. IMF Country Report No. 11/52. International Monetary Fund, Washington D.C.
- Kirchner, Robert – Movchan, Veronika – Giucci, Ricardo (2007): The Structure of foreign Direct Investment in Ukraine and its Macroeconomic Implications. Institute for Economic Research and Policy Consulting.
- Kononov (2010): Ukraine's inward FDI and its policy context. Vale Columbia Center on Sustainable International Investment.

- Moulin, Laurant (2008): Core Inflation Indicators in Ukraine. In: Flanagan, Mark – Moulin, Laurant – Hofman, David – Zakharova, daria: Ukraine: Selected Issues. IMF Country Report No. 08/228. Washington D.C., pp. 16-36.
- Pifer, Steven – Aslund, Anders – Elkind, Jonathan (2009): Engaging Ukraine in 2009. Policy Paper Number 13. Foreign Policy at Brookings. The Brookings Institution, Washington D.C.
- Schaechter, Andrea – Chelsky, Jeff – González, María (2007): Ukraine: Statistical Appendix. IMF Country Report No. 07/48. Washington D.C.
- Segura, Edilberto – Pogarska, Olga – Ustenko, Oleg – Kasyanenko, Sergey (2008): Banking Crisis in Ukraine: Origins, Remedies and Consequences. The Bleyzer Foundation.
- Segura, Edilberto – Pogarska, Olga – Ustenko, Oleg – Kozyarivska, Larisa – Kasyanenko, Sergey (2009): Ukraine's Financial Crisis: Past, Present and Future. The Bleyzer Foundation. <http://www.sigableyzer.com/File/economic/Ukrainian%20Financial%20Crisis.pdf> (letöltés ideje: 2009. 07. 06.)
- TBF (2009): The Impact of the Global Liquidity Crisis on Ukraine and the Road to Economic Recovery. Position Paper, The Bleyzer Foundation . <http://www.usubc.org/reports/TBFPositionPaperForum09En.pdf> (letöltés ideje: 2009.11.24.)

Global economic crisis and the Slovak republic

Prof. Ing. Ludmila Lipková CSc⁹

*Faculty of international relations University of economics
Bratislava Slovakia*

ABSTRACT The presented article describes the situation of the Slovak republic in the conditions of the global economic and financial crisis. Main macroeconomic indicators of Slovakia are discussed to picture the economic situation of Slovakia during the three year crisis period and the implication on economic growth. It presents the current crisis as the worst one since the economic downfall connected with the transformation to a market oriented economy. The article also lists the main issues connected with the global economic downturn with respect to Slovakia, especially the declining foreign demand, challenges connected with the Euro accession and the opportunities of the export oriented growth after the crisis recovery.

KEYWORDS: Global economic crisis, Slovak republic, transformation, export oriented growth, euro area, recession, recovery, economic policy

Introduction

In the year 2008, the economic crisis that has befallen the biggest world economies, has also affected the Slovak economy. The origins of the global economic and financial crisis can be traced according the opinions of many experts back to the 1960s. In this time period, the capital return rate collided with ecological barriers and the world economy experienced a shift of capital from industrial production towards financial speculations and currency transactions. The financial capital was globalized without a stronger regulation and has caused severe economic and social problem in a global merit.

The financial crisis in the USA is a consequence of banking policies. Its starting mechanism was the boom in the real estate market, a high rise of real estate prices caused by a large volume of unallocated capital, low interest rates and an easy access to loans. The crash of the mortgage bubble has lead to a financial and subsequently an economic crisis in the USA. The international interdependence of financial markets has however causes a swift internationalisation of the American crisis. The more open the national economies were, the more and quicker they were affected by the crisis.

9 lipkova@euba.sk

The Slovakian Case

The economy of the Slovak republic shows a high degree of openness. In the year 2009, total GDP of the Slovak republic accounted for 50 027 billion Euros, the export volume totaled 39 683 billion Euros, whereas the ratio of export on GDP was 79,32%.¹⁰

The contemporary crisis of the Slovak economy is since the transformation crisis the second worst in the last twenty years. In the beginning of the 1990s was the economy, at that point still of Czecho – Slovakia, and also since 1993 the economy of the independent Slovakia, just as all transition economies affected by an economic crisis, documented by negative values of macroeconomic indicators, a falling GDP rate, high unemployment and a rising inflation. The indebtedness of the Slovak economy was rising as well.

Table 1. Development of the Slovak economy in the 1990s

Indicator	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GDP growth	0 %	6,2 %	5,8 %	8,0 %	5,7 %	4,4 %	0 %
Unemployment	14,4 %	14,8 %	13,1 %	12,8 %	12,5 %	15,6 %	19,2 %
Inflation	25,1 %	11,7 %	7,2 %	5,4 %	6,4 %	5,6 %	14,2 %

Source: EuroEkonom portal: *Ekonomika Slovenska 1999*

(*The economy of Slovak republic 1999*) [online]. [cit. 01.11.2010].

Accessible online at: <<http://www.euroekonom.sk/ekonomika-sr/ekonomika-slovenska-1999>>

Since the beginning of the first decade of the 21st century the economy of the Slovak republic consolidated and began to show tendencies of growth. An important growth factor were the activities of foreign investors, that have oriented the Slovak economy more and more towards foreign markets, rising the economy's dependency on foreign demand. The decline of demand on world markets has affected the Slovak economy especially in decline of demand for motor vehicles. In January 2009, the industrial production has fallen by 27% in comparison with the previous year (Bednár 2010). The decline in production has naturally lead to a decline in companies' revenues but also to a rise of deficit in the national budget and an overall slowing of the economic growth with a rise in unemployment. The Slovak republic is since the last year (2009) not able to fulfil the Maastricht criteria and exceeds the 3% limit of national budgeted deficit.

¹⁰ EuroEkonom portal: *Ekonomika Slovenska 2009* (The economy of Slovak republic 2009) [online]. [cit. 01.11.2010]. Accessible online at: <<http://www.euroekonom.sk/ekonomika-sr/ekonomika-slovenska-2009>>

Table 2. Economic indicators of the Slovak economy in the first decade of the 21st

Indicator	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GDP	4,5 %	5,5 %	6,0 %	8,3 %	10,4 %	6,4 %	-5,7 %
Unemployment	17,5 %	18,1 %	16,2 %	13,3 %	11,0 %	9,6 %	11,7 %
Average monthly wage in EUR	349	408	450	543	600	669	648
National budget deficit	2,7 %	2,3 %	2,8 %	3,5 %	1,9 %	2,2 %	6,34 %

Source: EuroEkonom portal: *Ekonomika Slovenska 2009 (The economy of Slovak republic 2009)* [online]. [cit. 01.11.2010]. Accesible online at: <<http://www.euroekonom.sk/ekonomika-sr/ekonomika-slovenska-2009>>

Slovak officials have originally expected the global financial crisis to have only a marginal effect on the Slovak economy. If Slovakia wants to move out of the crisis, it should orient itself towards future competitiveness, minimize social impacts of the crisis and ensure a rise in the domestic demand. Slovakia should invest in infrastructure, energy, education and applied research.

In the year 2009, the Slovak economy has experienced a decline of 4,7% in comparison with the Czech economy, that has declined by 4,3% and the Hungarian economy, that has declined by 6,3%. By the end of the year 2009, the Slovak economy was able to mitigate the economic downturn.

Table 3. Economic growth of the Slovak republic 2000 - 2010

Period	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
1 st quarter	4,6	-5,7	9,7	9,3	7,1	4,9	4,2	5,6	3,9	1,6	-2,9
2 nd quarter	-	-5,5	7,3	8,5	8,1	8,8	2,9	5,3	2,6	2,0	1,0
3 rd quarter	-	-4,9	6,8	10,8	8,0	7,3	7,5	3,4	7,8	2,9	1,8
4 th quarter	-	-2,7	1,6	13,5	10,6	5,6	5,5	4,9	4,0	7,3	5,7

Source: Statistical Office of the Slovak republic

The future growth of the Slovak economy will be dependent mainly on external foreign demand. In 2009, foreign demand has risen by 16,8% whereas the domestic demand only by 0,9%.¹¹

11 DNES portal: *Slovenská ekonomika opäť rastie (Slovak economy grows again)* [online]. 04.06.2010 [cit. 01.11.2010]. Accesible online at: <<http://dnes.atlas.sk/ekonomika/financie/653269/slovenska-ekonomika-opat-rastie>>

The government of Slovakia has adopted in the year 2007 measures for sustaining the Slovak exports. Among the measures were:

- Seeking and support of foreign direct investments, that support the export potential of the Slovak economy the most
- Propagation of Slovakia as the economy that has not risen taxes in the time of recession
- Analysis of territorial and commodity structure of Slovak foreign trade and of the comparative advantages after accepting the common European currency, the Euro
- Orientation of the entrepreneurial sector towards territorially untraditional markets outside the European union
- Orientation of export endeavours towards developing countries with a high absorption capacity by using a wide range of export supporting activities
- Support of development and innovation activities of research subjects and companies, under the assumption that products with a higher value added achieve a higher export volume growth¹²

Already in the first quarter of 2010, the Slovak economy experienced growth. The growth factor was foreign demand as expected, caused by a slow recovery of economies in the eurozone, and not the domestic demand due to the fact, that unemployment still remains high and did not began to fall yet. The crisis has affected Slovak construction industry, retail sector and manufacturing industry stronger than in the neighbouring countries. However, the fact that Slovakia entered the eurozone on 1st January 2009 is considered a strong stabilizing factor of the economy. The Euro has protected the Slovak economy against currency changes that were to be seen in neighbouring countries of central Europe – non-members of the euro area. On the other hand, the exchange rate stability proves as a disadvantage for the Slovak economy as it can not make use of an own currency policy. Neighbouring countries devaluated their currencies and profit from currency dumping at export of their products. For example the Slovak ski resorts have become more expensive and experienced a considerable decline in demand. Another negative feature is the fact, that the high value of Euro in comparison with the Polish Zloty or the Hungarian Forint makes the Slovak labour more expensive. Currently it is €7,4 per hour (Bednár 2010). This fact can discourage foreign investors that will take while deciding where to position their investment also the costs of labour into account. An advantage of the Euro is nevertheless the ability to take relatively cheaper loans than adjacent countries. The Euro also

12 Source: Proexportná politika vlády SR na roky 2007 – 2013 na exportnú výkonnosť Slovenska (Proexport policy of the Slovak government on export performance 2007 – 2013).

attracts investors that consider the ability to avoid currency changes as important. An example can be the production allocation of the Volkswagen automobile Up into Bratislava, or the arrival of the Taiwan company Optronics with the investment volume of 191 million Euro.¹³ Therefore, the experts evaluate the Euro accession more positively than negatively.

Summary

In conclusion, the Slovak economy should now be able to achieve its economic growth again after a period of three years in overcoming the crisis. According to the information stated in the document "Strategy of development of the Slovak society", Slovakia should gradually achieve 75-80% of GDP p.c. of the EU15 countries by 2020 and 90% of GDP p.c. of EU27 countries.¹⁴ In the year 2007, GDP p.c. of the Slovak economy made up 67,7% of the EU27 average.¹⁵

Bibliography

- Zlacký, V.: Kríza priniesla aj očistu, <http://finweb.hnonline.sk/cl-46527190>
<http://www.euroekonom.sk/ekonomika-sr/ekonomika-slovenska-2009>
- Bednár, M.: Interview: Globálna ekonomická kríza II., <http://www.projektares.sk>
Slovenská ekonomika má záverečný účet, Pravda 11.2.2010
[http://dnes.atlas.sk\(ekonomika/financie/653269/slovenska-ekonomika.opat-rastie](http://dnes.atlas.sk(ekonomika/financie/653269/slovenska-ekonomika.opat-rastie)
- Proexportná politika vlády SR na roky 2007 – 2013 jej vplyv na exportnú výkonnosť Slovenska, interný materiál vlády Slovenskej republiky, Materiály štatistického úradu Slovenskej republiky

13 Source: FT: Rok s eurom ukázal, že priťahuje na Slovensko investorov (A year with the Euro showed that Slovakia attracts investors). TASR 08.01.2010.

14 Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti (Strategy of development of the Slovak society), Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

15 Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti (Strategy of development of the Slovak society), Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

Mégis szükség van gazdaságszervező államra?¹⁶

Dr. Farkas Péter CSc

MTA Világgazdasági Kutatóintézet, főmunkatárs

ABSZTRAKT A cikk bemutatja 2. Világháború utáni államkapitalista korszak sajátosságait és a hozzá kapcsolódó elméleti irányok fő jellemzőit. Elemzi a neoliberais korszak okait, lényegi kudarcait, a 2000-es évek nagy válságához vezető folyamatokat. Bizonyítja, hogy az állam szerepe ebben a szakaszban sem gyengült lényegesen, inkább a funkciói változtak. A szerző szerint az állam szerepe öt területen nyer jelentőséget és egyben módosul korunk kapitalizmusában: (a) a piaci folyamatok „externáliáinak”, külső környezeti hatásainak kezelésében; (b) a társadalmi működési rend védelmében, a társadalmi „egyensúly” érvényesítésben; (c) a nemzetközi gazdasági versenyfeltételek biztosításában; (d) a piaci kudarcok hatásainak kivédésében; (e) az infrastruktúra fejlesztésében és a közszolgáltatások fenntartásában. Bemutatásra kerülnek az elmúlt húsz év „állampárti” szellemi irányzatai. Végül a jövő lehetséges modelljeiről esik szó.

KULCSSZAVAK Állam, neoliberalizmus, válság

Bevezetés

A következő idézet a jelen cikk kiemelt mottója is lehetne: „Egyetlen társadalom sem virágozhat és lehet boldog, amelyben tagjainak messze nagyobb része szegény és nyomorult... A különböző gazdasági ágazatokban a szegények elnyomása szükségszerűen monopóliumot teremt a gazdagok számára, akik... nagyon nagy profitokra tudnak szert tenni. Kereskedőink... hallgatnak saját hasznuk katasztrofális következményeiről”. Ezért az államnak meg kell akadályoznia „a munkamegosztás elkorcsosító és elidegenítő következményeit... Feladata, hogy... megvédje a társadalom minden tagját... annak minden más tagja által történő elnyomástól..., létrehozson és fenntartsa bizonyos közműveket és bizonyos közintézményeket...”

A Nyugat-magyarországi Egyetemen, az előadásom kezdetén megkérdeztem a hallgatóságot, hogy vajon ki írhatta le ezeket a gondolatokat? Némi zavar után ketten is halkán és félősen azt mondták: Marx. Nem, nem Marx Károly, bár hasonlókat valóban mondott – válaszoltam. Már-már azt hittem, talán reméltem, hogy senki sem tudja megfejteti a feladványt, de néhány másodperces csend után az egyik oktató óvatossággal, de kimondta: Smith. Hát valóban, Adam Smith szavait idéztem *The Wealth of Nations* (1837) c. művéből. Mégpedig azért

16 A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Közgazdász Klubjában 2011. április 26-án tartott előadás bővített változata.

citáltam, hogy megdöbbenő indítással felhívjam arra a figyelmet: a klasszikus közgazdaságtan atyjaként számon tartott Smith állammal kapcsolatos szemlélete és a mai neoliberais, államot elutasító nézet között fényévnyi a távolság! Smith még őszintén szembe nézett a piac társadalmi ellentmondásokat teremtő, elidegenítő hatásaival, az ellentét feloldását éppen az állam feladatává tette volna. Marx tovább ment, a társadalmi tulajdonságtól várta a Smith által felismert elnyomás megszüntetését.

+

Ugorjunkamába! A globális világgazdasági válságnomán erősödika felismerés, hogy a szabadjára hagyott piac elmélete és gyakorlata nem tartható, mert soha korábban nem tapasztalt egyensúlyi zavarokhoz, a piacok un. buborékosodáshoz, súlyos krízisekhez vezet, a jövedelmek pedig szélsőségesen differenciálódnak. A nemzetközi szakirodalomban – részben a kilencvenes évek ázsiai válságai nyomán – újra megerősödtek az állam fontos szerepét újraértékelő elméleti irányzatok – ezekről még szó lesz a továbbiakban. Ezen kérdéssről a nemzetközi folyamatokat leginkább ismerő két magyar akadémikus, Simai Mihály és Szentés Tamás is állást foglalt már a válság előtt (Simai 2006 és 2007, Szentés 2006). Szerintük az állam szerepe nem csökken, de funkciói módosulnak, egyes területeken bővülnek.¹⁷

A jelen írásom célja elsősorban az, hogy rádöbentse az olvasót: a még mindig főáramlatot képviselő neoliberális államfelfogás 1. milyen távol van a korábbi korszak szemléletétől, továbbá 2. mennyire sikertelen, és ezért 3. mennyire tarthatatlan.

Az államkapitalizmus gyakorlata és elmélete a 2. Világháború után

Ismeretes, hogy elsősorban az 1929-33-as Nagy Válsághoz vezető piaci folyamatok tapasztalatai nyomán, részben pedig a Szovjetunió válságmentes fejlődését figyelembe véve, végül a 2. Világháború idején a hadigazdaság tapasztalatai nyomán az ötvenes évektől az állam gazdasági és általában társadalomformáló szerepe jelentős mértékben megerősödött a legfejlettebb ipari országokban és a fejlődő országokban. Ez volt az államkapitalizmus korszaka, illetve, mivel már akkor is erőpozícióikat kihasználó nagytársaságok, monopóliumok uralták a piacot, ez volt a kapitalizmus állammonopolista szakasza.

A fiatal generációk nagyon keveset tudnak erről az időszakról. Nem tudják azt, hogy sok fejlett országban, főleg Nyugat-Európában az állam milyen jelentős

¹⁷ Magam korábban feldolgoztam az állam és a piac szerepével kapcsolatos elméleteket (Farkas 2002). A „fejlesztés-gazdaságtan” előretörése c. írásomban bemutattam az állam fejlesztő szerepét hangsúlyozó újabb irányzatokat (Farkas 2009). Az állam gazdaságpolitikái szerepének újraértékelése című dolgozatomban foglalkoztam az államnak a globális kapitalizmusban (transznacionális monopolkapitalizmusban) változó, de nem gyengülő szerepével, e szerepet (developmental state) kapcsolatba hoztam a fejlettségi szintekkel, a világgazdasági hierarchiával és a kapitalista centrum három alapvető modelljével (Farkas 2010).

gazdasági és gazdaságszervező szerepet töltött be. A termelő ágazatokban az állami vállalatok részesedése sok országban elérte a 25%-ot. Az állam lényegében teljes felelősséget vállalt az olcsó közszolgáltatásokért, az infrastruktúráért. (Mindennek oka részben az volt, hogy a tőke centralizációja még nem haladt annyira előre, hogy a legnagyobb termelő – pl. kohászati – és országos szolgáltató egységeket, vasutakat, közutakat maga építse és tartsa fenn.) Az állam – a korábbi gazdasági válságok tapasztalatai nyomán – anticiklikus gazdaságpolitikát folytatott, ösztönözte a fogyasztást, elősegítette a piaci eladásokat (a gazdasági hullámlások amplitúdója valóban csökkent, viszont gyakoribbá váltak). A gazdaságfejlesztés érdekében sok fejlett és fejlődő országban indikatív tervezést vezettek be, amely elsősorban az állami cégekre és az állami gazdaságpolitika tekintetében volt iránymutató. Végül – részben a piaci kereslet ösztönzése érdekében, jelentős mértéken pedig a két világháború versenye miatt –, széleskörű szociális rendszert építettek ki, ingyenessé tették a közoktatást, társadalombiztosítási alapokra helyezték az általános egészségügyi ellátást. A szociális háló távról sem volt teljes, de összehasonlíthatatlanul sűrűbb volt, mint a két világháború között.

E gazdaságpolitikai irányváltás elméleti hátterét legelmélyültebben John Maynard Keynes gondolatai alapozták meg. „Társadalmunk legjelentősebb bajai közé tartozik a teljes foglalkoztatásra való képtelensége, a vagyonok és a jövedelmek önkényes és igazságtalan elosztása” – írja fő művében (Keynes 1936: 372). Ráadásul az igazságosabb jövedelemelosztásnak közgazdasági értelmet adott. Hangsúlyozta ugyanis, hogy a jövedelemelosztás államilag elősegített egyenlőbbé tétele fokozza a „hatékony” összkeresletet: „ha intézkedések történnének a jövedelmek olyan újraelosztására, amely megnövelné a fogyasztási hajlandóságot, ennek kifejezetten kedvező hatása lehetne a tőkeállomány növelésére” (uo. 396-397. o.). Keynes szerint az állami kiadás, a beruházás-ösztönzés pedig „multiplikátor hatásával”, tehát tovagyűrűző hatásával ösztönzi a gazdaság egészét. Láthatóan, ezek az alapeszmék rendkívül messze esnek a jelenleg még mindig hegemon szerepre törő neoliberális elmélettől és gyakorlattól.

A 20. század közepétől – keynesi gondolati alapokon, de a valóság mindennapos tapasztalatira is támaszkodva –, a gazdaságelméleti szakirodalomban hegemon szerepet töltöttek be az állam alapvető gazdasági szerepét hangsúlyozó irányzatok. Ezek közül felvillantjuk a legfontosabbakat, az ismeretterjesztő szándék mellett annak érdekében is, hogy az olvasó jobban megértse, hogy milyen sajátosságai voltak a „létező kapitalizmusnak” abban a korszakban, s azt, hogy hogyan vélekedtek erről a gazdaságelmélet akkori hangadói.

A szabályozott kapitalizmus. Az amerikai A. H. Hansen még a gyengébb állami szereppel jellemezhető Egyesült Államokban is úgy látta, hogy – az akkori kapitalizmus államilag szervezett, „irányított kapitalizmus” volt (Hansen 1957: 22). Joan Robinson asszony, a baloldali keynesianizmus nagyasszonya több jelentős közgazdászhoz hasonlóan a gazdasági növekedés gyorsításának, ösztönzésének

kérdését állította előtérbe, s valóban soha korábban nem látott növekedési ütem vált jellemzővé (Robinson é. n.). Ugyanebben az időben H. R. Harrod és E. D. Domar dinamikus egyensúlyi matematikai modellé fejlesztette Keynes statikus rendszerét. Elméletük (a Harrod-Domar modell) gazdaságpolitikai lényege, hogy a gyors növekedés csak fokozott állami beavatkozással, a beruházások dinamikus egyensúlyi növekedésével biztosítható (Harrod 1948, Domar 1957).

Tervezett kapitalizmus. Az indikatív tervezést megvalósító Franciaországban Francois Perroux professzor arról értekezett, hogy „az állam, mely... uralkodó egységet képez, saját tervét, (a közérdek tervét) valósítja meg a mikroegységek és csoportok összeegyeztethetetlen tervei helyett” (Perroux 1961: 248-252). Az angol A. Shonfield, mintha győzködné a nagyvállalatokat, azt állította, hogy „a nagy korporációk... érdekeltek a tervezésben, mint a beruházások bizonytalanságait és a felvevőpiacaik bővülését szabályozó eszközben” (Shonfield 1965: 139). Ugyanő azonban, több más angol közgazdászhoz hasonlóan, azt is hangsúlyozta, hogy „az állam céljait társadalmi tulajdon nélkül el tudja érni a magánvállalatokkal kötött megállapodások alapján” (uo. 86. o.). A gazdaságtervezéssel foglalkozó művében a holland J. Tinbergen – mivel ez volt a valóság –, azt konstataálta, hogy „azon országokban, amelyekben a magánszektor jelentős, a szektorális tervek inkább előrejelzések, mint tervek” (Tinbergen 1964: 61).

Magán-állami vegyesgazdaság. A New Deal atyjaként is emlegetett Stuart Chase iskolateremtőnek bizonyult. 1942-ben pontokba szedte az állami szerepeket (Chase 1942), 1946-ban megjelent művében pedig a hadigazdaságot hozza fel pozitív példaként, ugyanis szerinte akkor nagy eredmények születtek azért, hogy „a szövetségi kormány irányította, szabályozta, ösztönözte és finanszírozta a magánvállalatokat a maximális termelés nemzeti célja érdekében”. (Chase 1946: 51) Ezen a nyomvonalon haladva J. M. Clark lényegesen tovább jutott. „A vállalkozás teljes szabadsága – szerinte – konfliktusba kerül a többi szereplő különböző jogaival és szabadságával.” Ezért is „az állam gazdasági funkcióinak forradalmára” van szükség. Ez egy evolúciós folyamat, melynek keretében az állam „egyre több funkciót vállal magára” (Clark 1949: 55). R. A. Solo sajátos értelmezést adott a vegyesgazdaságnak. A társadalmi cselekvés szerinte megszervezhető 1. az individuumok által a versenyben, a piacokon, 2. a kormányzati hatalom által a tervezésen keresztül, 3. autonóm csoportosulások – nagyvállalatok és szakszervezetek – tárgyalásos-piaci viszonyai által. A valóságban azonban mindhárom valamiféle elegye valósul meg, közöttük – még ha nem is tökéletes – egyensúly, kölcsönös ellenőrzés jön létre. (Solo 1967).

Jóléti állam. A vegyes gazdaság eszméjét már csak kis lépés választotta el a jóléti állam gondolatától. Hansen szerint a jóléti állam a vegyesgazdaság szerves része: „Mi már régen vegyes állami-magán gazdaságot fejlesztünk. Ez a társadalom a jóléti államért és a teljes foglalkoztatottságért van” (Hansen 1957: 175). Samuelson szerint a jóléti állam lényege az állami költségvetés jóléti kiadása, „amely a

vásárlóerőt áthelyezi a rászorulókhhoz...” (Samuelson 1967: 145) Gunnar Myrdal azonban látta a jóléti állam korlátozottságát, némi túlzással azt állította, hogy „az egyes országokban a jóléti állam különböző mértékben egyelőre jórészt inkább óhaj és látszat, mintsem valóság”. (Myrdal 1960: 40 és 45).

Ipari társadalom. R. Aron azt emelte ki, hogy bár a különbség a lényeges, a kapitalizmusban is van központi forrásallokáció, a szocializmusban is van piac, nincs tiszta modell (Aron 1962: 110). J. Ellul szerint a technikai haladás szükségszerűen relativizálja a kapitalizmus és a szocializmus különbségét. A technikai haladás szükségszerűen a tőkekoncentrációhoz, ezen keresztül a „liberalizmustól” az állami gazdaságpolitika megerősödése, a piacgazdálkodástól az egyre inkább államilag is tervezett gazdaság felé vezet. (Ellul 1965). Az irányzat csúcsát J. K. Galbraith képviselte, aki szerint „a technika és a termelészervezés által diktált szükségletek... – ez határozza meg a gazdasági társadalom jellegét” (Galbraith 1969: 42). Ennek megfelelően relativizálta a kapitalizmus és a szocializmus különbségeit és konvergenciájukat hirdette. Bár ezek a víziók nem igazolódtak – valójában a tőkés magáncégeknek végül is nagy és növekvő hatalma volt –, azt jól mutatják, hogy a hatvanas években a technika fontosságát és az állam fejlett országokban játszott jelentős szerepét előrevetítve akár olyan következtetések is levonhatók voltak, hogy a piacgazdaság és a szocialista tervgazdaság különbségei perspektivikusan eltűnnek.

A neoliberalizmus kudarca és az állam

A háború utáni gazdasági aranykor alkonya a hatvanas évek második felében kezdődött. A profitráták süllyedése volt az intő jel. Emellett az Egyesült Államok vezetése nyugtalanzkodott, mert a világ legnagyobb gazdasági hatalma tért veszített, világ gazdasági súlya lassan csökkenőben volt, elmaradt a termelékenység versenyben a többi fejlett országhoz képest. Ehhez adódott a kőolajár színpalak mögött előkészített forradalma 1974-ben, és ugyanakkor tombolt a 2. Világháború utáni legmélyebb világ gazdasági válság. Mindezen dilemmákra a válasz (a kényszerű alkalmazkodás) a kapitalizmus új működési módja, részleges formaváltozása lett: a gazdasági viszonyok világméretű liberalizálása, a transznacionális vállalatok kiteljesedő hegemoniája és termelésük világméretű szervezése-optimalizálása, a pénztőke szerepének megerősödése, a szabad tőkeáramlás. A válság során felhalmozódó tőkefelesleg, mely akkoriban jórészt az olajdollárok formájában jelent meg, a fejlődő és az akkori szocialista országok eladásításával, tehát a tőkék „globalizálásával” mentették meg a pusztulástól. Korábban a válságok során – nemzeti keretek között – az ilyen tőkék „leíródtak” volna. A menekülés iránya tehát a globalizáció volt, megkezdődött a kapitalizmus új, transznacionális társaságok, azon belül a pénzügyi tőke által fokozottan uralt korszaka.

Az új korszak alapfilozófiája a neoliberalizmus lett (az un. Washingtoni Konszenzus, melynek legfontosabb elemei a dereguláció, a piacnyitás és a privatizáció). *A koncepció alapeleme tehát a több piac, kevesebb szabályozás, gyenge állam. Az állam elgyengítése több irányban is érdeke volt a világgazdaság főszereplőinek.* Az állami és nemzetközi intézményi piacsabályozást drasztikusan szűkíteni kellett a termelési tényezők fokozott nemzetközi mozgásához, a tőkekihelyezéshez, a költségmegtakarító (profitnövelő) termelés-kihelyezéséhez, a hetvenes évektől fellendült és soha korábban nem látott nagyságrendű pénzügyi spekuláció kibontakozásához, nem kevésbé az egyre hatalmasabb transznacionális társaságok által létrehozott óriási árutömeg elhelyezéséhez (realizálásához). Ezen túlmenően megkezdődött a profitráták növelése érdekében a jövedelmek átcsoportosítása a vállalkozókhoz, ami részben az állami költségvetések bevételeinek szűkítése segítségével zajlott (pl. a tőkejövedelmek adóterheit csökkentették, a fogyasztói adókat növelték). A tőkejövedelem-hányad növelése miatt (valamint a világméretű bérkonkurencia folytán) a reálbérek stagnáltak, elmaradtak a gazdasági növekedéstől és a termelékenység emelkedésétől, továbbá az állam szociális szerepét (költségvetési kiadásait) is csökkenteni próbálták. Ez utóbbit elősegítette, hogy a szocialista országok elgyengültek, majd az európaiak fel is bomlottak, ami lényegében megszüntette a konkurenciát a két vilárendszer között. Továbbá a profittömeg további növelésének igénye és a tőkecentralizáció immár lehetővé tette, hogy a nagyvállalatok szemet vessenek a korábbi állami termelő egységekre, infrastrukturális létesítményekre, általában a közszolgáltatásokra – függetlenül attól, hogy ezek „hatékonyak” voltak-e korábban, vagy nem.

+

A neoliberális korszak kezdetétől számított 30 év múltán, a 2007-től kibontakozott, 2008-ban nyíltan kitört világgazdasági válságokban tudatosította, hogy a neoliberális világgazdasági rend nem hozott gyors és válságmentes fejlődést, sőt olyan aránytalanságokat halmozott felszínre a világgazdaságban, melyek lényegesen nagyobbak, mint a '29-33-as nagy összeomlás előtt.¹⁸ Az állami mentőakciókkal – ezúttal keynesi típusú pénzteremtéssel és gazdaságösztönzéssel – azonban (eddig!) elkerülték a világgazdasági összeomlást, ezért napjainkban még mindig erős a neoliberalizmus hadállása.

Valójában ideje lenne már szembenézni a neoliberalizmus csődjével, amely kudarc egyben az állam, a gazdasági szabályozás, a társadalmi viszonyok szerepének (a mégis, kinek az érdeke kérdésének) újragondolását tenné szükségessé. Itt és most – bár nem ez a fő téma –, kénytelen vagyok indokolni, alátámasztani ezt a felvetést, ugyanis a jelenlegi kapitalizmus kudarcairól még mindig nagyon kevés szó esik.

18 Magam – több nyugati szakértőre is hivatkozva –, már sok évvel korábban, többek között 2002-ben megjelent könyvemben felhívtam a figyelmet a feszültségek, világgazdasági aránytalanságok halmozódására, a pénzügyi luftballon várható robbanására, az új nagy válság közeledtére (Farkas 2002).

Ebben a globalizációs-neoliberális korszakban – a kapitalizmus korábbi szakaszaitól eltérően –, a pénzügyi befektetések hozadéka magasabb lett, mint a termelő tevékenységek profitja. Ebből következik, hogy a termelő tevékenységek finanszírozására rendelkezésre álló tőke – a hatalmas tőkebőség ellenére – szűk volt. A nagy transznacionális termelő konglomerátumok *legjövendelmzőbb tevékenysége nem a termelés volt*, hanem a pénzügyi és spekulációs tevékenység (pl. a General Electric esetében).

Mindennek következtében a reálfedezet nélküli részvények, tőzsdai mutatók árfolyama többszörösére emelkedett, felgyorsult a határokon átmenő pénzügyi spekuláció, ami összességében a *pénzügyi luftballon* soha korábban nem látott, veszélyes mértékű felfúvódásához vezetett.

A feltörekvő országokba irányuló termeléskitelepítés és a technikai fejlődés munkaerőt kiszorító hatása miatt a keresetek vásárlóereje stagnált a fejlett országokban, *hiányzott a kereslet húzóereje* (ezt az államok legfeljebb válságok idején pótolták a mentőcsomagokkal és gazdaságösztönzéssel). Az utóbbi években már a feltörekvő országokban is megállt a munkaerő létszámának növekedése a termelő ágazatokban.

A piacnyitás miatt a fejlődő országokban – a néhány gyorsan felzárkózó-feltörekvő országtól eltekintve – *dezindustrializációs, gazdasági degradációs folyamat zajlott*, amit többnyire a munkahelyek számának csökkenésével járt együtt.

Nem igazolódott a jólét „lecsurgásának” elmélete, fokozott jövedelmi differenciálódás következett be országokon belül és országok között. Ez ugyancsak visszafogta a keresletet, ugyanis a magas jövedelmek – az alacsony jövedelmekkel ellentétben –, korántsem válnak automatikusan keresletté.

A kapitalizmus korábbi korszakaihoz képest *többszörös kereskedelmi és fizetési mérleg aránytalanságok mutatkoznak*.

Kialakult a gyengén fejlett országokat sújtó *adósságcsapda*, ami jövedelemlecsapoló örökjáradékot hoz a hitelezőknek. A legfejlettebb országok államai – az állami bevételeik csökkenése és a költségvetési mérlegeik borulása folytán – szintén eladósodtak, adósságuk GDP-ben mért aránya meghaladja a fejlődő országokét.

Egyre erőteljesebben a szegény országok finanszírozzák (összesített GDP-jük 3-4%-ával) a fejlettek túlfogyasztását. A kétezres években még Afrika is nettó tőkeexportórré vált. Ezt nevezik *perverz tőkeáramlásnak*.

A szabadpiaci viszonyok csődjét mutatja az is, hogy *a globális válságból éppen a keynesi típusú anticiklikus gazdaságpolitikával másznak ki a fejlett országok*, a neoliberális megszorító politikát inkább csak a félperifériás és perifériás országokban tart(at)ják követendőnek.

A magára hagyott piac eszméjétől átítatott korszakban (pedig – mint látni fogjuk – az államok szerepe valójában nem nagyon gyengült), a nagy gazdasági

sikerek elmaradtak. Az előző bekezdésben említett kudarcok mintegy abban összegződnek, hogy a globalizáció korszakában, azaz a transznacionális vállalatok kapitalizmusában a globális gazdasági növekedés üteme, és azon belül főleg a fejlett országoké, évtizedről évtizedre csökkent.¹⁹ Mint az 1. táblázat mutatja, a globális GDP növekedése a hetvenes évektől kezdve 2 százalékponttal lassúbb lett, és azóta is évtizedről évtizedre csökken néhány tizedszázalékkal.

1. táblázat. A GDP átlagos, illetve éves növekedési üteme a legfontosabb országcsoportokban és országokban (1961-2008)*
(%)

	1961-1970	1971-1980	1981-1989	1992-2000	2001-2009
Világ	5,3	3,6	3,3	3,1	2,9
Fejlett országok b.	5,1	3,4	3,1	2,8	1,8
USA	4,4	3,3	3,7	3,8	2,1
Japán	10,3	4,3	3,7	1,0	1,1
EK-EU	4,6	3,2	2,4	2,5	1,7
Átalakuló orsz. c.	6,8	4,9	3,7	-2,1	6,2
Oroszország	-	-	-	-2,6	5,9
Fejlődő országok	5,9	5,8	3,8	4,8	6,2
Ázsia	6,3	6,2	5,6	5,9	7,3
Kína	6,1	5,9	10,8	9,9	10,9
India	-	3,3	5,7	6,3	7,8
Afrika	5,5	4,5	2,1	3,4	5,4
Latin-Amerika	5,5	5,8	1,8	3,1	3,6
Brazília	-	8,3	3,1	2,9	3,6

*Megjegyzések: * a A forrásban nincs magyarázat arra, hogy miért maradt ki 1990 és 1991. E két évben globális válság volt, általában alacsony növekedési ütemekkel. b. 1971-től a később EU-hoz csatlakozott Közép-Kelet-Európai országokkal együtt számítva. c. 1961-1970-ben az európai szocialista országok, 1971-től a volt Szovjetunió és a volt Jugoszlávia országai.*

Források: UNCTAD Handbook of Statistics 2009 és 2010.

¹⁹ Ezzel nem kívánom a gazdasági növekedést önmagában felmagasztalni. Tény azonban, hogy a kapitalizmusban a növekedési ütem csökkenése és a visszaesések idején halmozottan bukkannak elő a strukturális és fizetési nehézségek.

A fejlett országok gazdasági növekedési üteme a 20. század hatvanas éveiben 5,1%-os volt, ez a kilencvenes évekre fokozatosan 2,8, a kétezres években (2009-ig összegezve) pedig 1,8%-ra zuhant. Igaz, az ázsiai országok (főleg Kína és India) és az ott tevékenykedő transznacionális vállalatok jóvoltából a fejlődő világ visszatért a hatvanas évek átlagos növekedési üteméhez, de kisebb súlyuk miatt a globális növekedés üteme folyamatosan csökkent Földünkön.

A hétköznapi tapasztalatunk is azt bizonyítja, hogy a magára hagyott piac enyhén szólva nem eredményez optimális eredményt. Gondoljunk pl. az észak-amerikai egészségügyi rendszerre, a közszolgáltatások privatizálásának gyakorta negatív lakossági következményeire, vagy arra, hogy a telefontársaságok oligopoliumát az EU törte meg a nemzetközi tarifák maximálásával. A virág sem olcsóbb csak azért, mert minden háztömbben van virágüzlet, hiszen a kis forgalomban mindannyi tulajdonosának meg kell élnie.

Valóban gyengült az állam szerepe?

Vessünk egy pillantást a 2. táblázatra! Lehet, hogy sokaknak meglepetést okoz, de valóban nem csökkent az állami költségvetések súlya a GDP-hez viszonyítva a fejlett országokban az elmúlt évtizedekben! Sőt, az Egyesült Államok és Japán esetében jelentősen nőtt, Európában pedig lényegében véve stagnált!

2. táblázat. A költségvetési kiadás/GDP

Év	USA	EU	Japán
1970-1990	30,7	41,0	27,7
2009	46,9	39,8	37,8

Forrás: OECD Index of Statistical Variables 2009.

A táblázat adatait látva felvetődik a kérdés: akkor valóban csökkent az állam szerepe? Hiszen tudjuk, hogy a nemzetközi tényezőáramlások (áru- és tőkeforgalom) szabályozásában, (beleértve sajnos még az élelmiszerbiztonsági, egészségügyi előírásokat is) az államok szinte lemondtak a szuverenitásukról. Tudjuk azt is, hogy nyakra-főre privatizáltak, többek között a közszolgáltatásokat, ezzel csökkentve saját jövedelemalapjukat. Tudjuk azt is, hogy a bevételek csökkenése miatt sok mindent tettek azért, hogy megszabaduljanak a társadalmi kötelezettségeiktől, a jóléti, egészségügyi, oktatási kiadásaik egy részétől. Akkor hogyan lehetséges, hogy a költségvetések hazai termékhez mért aránya nem csökken?

A helyes kérdésfeltevés valójában az, hogy *mely tevékenységi területeken csökkent az állami szerepvállalás, és mely területeken erősödött?*

E rövid dolgozatban e tekintetben sem mehetünk a részletekbe, nem is tanulmányoztam ezt elég részletesen, de általános megállapításokat tenni lehet az állam megmaradt funkcióiról. Legáltalánosabban azt kell mondani, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés szintjének növekedésével párhuzamosan szükségszerűen bővülnek azon területek, amelyeken a társadalmi közös fogyasztás jelentős szerepet kap. Ilyen pl. a nemzetközi versenyfeltételek javítása. Különösen az Egyesült Államokban és Japánban a vállalkozói szféra K+F kiadásait, a technikai-termelékenységi és egyéb előnyök megtartását és fokozását jelentős állami eszközrendszer támogatja. Már utaltunk rá, hogy a profitok apadását a jövedelmek egyre nagyobb részének vállalkozókhoz való csoportosításával ellensúlyozzák, amiben az államnak meghatározó a szerepe. Továbbra is jelentős az állami szerep a közoktatásban és az „informatikai társadalom” kiépítésében. A rendvédelmi-katonai kiadások – a szocialista országok felbomlását követő ideiglenes visszaesés után – újra gyorsan emelkedtek és az űrkitöltést is beleértve, lényegesen meghaladják korábbi szintjüket. A társadalom bonyolultabbá válásával a közigazgatási kiadások is nőnek. Az Egyesült Államokban és Japánban a korábban hiányos szociális ellátó rendszereket is bővítették az elmúlt évtizedekben, mert ez – bár még sokan vitatják, és az IMF pl. a gyengén fejlett országoknak ezt nem engedi –, a költség-haszon elemzések alapján gazdaságilag kifizetődőnek látszik.

A jelenlegi válság pedig tovább erősítette az államok szerepét, jelentős mértékben megugrottak az állami kiadások, főleg a legfejlettebb országokban. A keynesi típusú mentőcsomagok – a válság nyílt kitörésétől, 2008 őszétől 2010 közepéig – 40-45 ezermilliárd dollárt tettek ki, ami a globális éves GDP 2/3-ával egyenértékű. A válság idején a monetáris ösztönzés érdekében a fogalomban lévő pénzmennyiséget évi 6-10%-kal növelték a fejlett világban. A felett országok tehát előre menekültek, akár az állami adósságaik ugrásszerű növelése árán. Ugyanez nem mondható el a nem élenjáró országokról, tőlük inkább a megszorító politikát várták el a külső finanszírozás feltételeként. Újra előtérbe kerültek a globális kormányzás szélesítésével, az IMF szerepének növelésével kapcsolatos elgondolások. Az euróövezet válsága, az EU konvergencia program, sőt újabban a közös pénzügyminisztérium gondolata is azt mutatja, hogy a piaci viszonyok távolról sem teremtenek egyensúlyt és harmóniát. Erősödött a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjának és fokozott szabályozásának igénye, bár a válság (ideiglenes?) elmúltával, a nagy pénzügyi csoportok erőteljesen lefékeztek az ezekről folyó nemzetközi tárgyalások menetét.

Az állam szerepe a kapitalizmusban megmarad²⁰

Az állam történelmi szerepe szerintem öt területen nyer jelentőséget és egyben módosul korunk kapitalizmusában:

- a. a piaci folyamatok „externáliáinak”, külső hatásainak kezelésében;
 - b. a társadalmi működési rend védelmében, a társadalmi „egyensúly” érvényesítésben;
 - c. a nemzetközi gazdasági versenyfeltételek biztosításában;
 - d. a piaci kudarcok hatásainak kivédésében;
 - e. a széles értelemben vett társadalmi és gazdasági infrastruktúra fejlesztésében és a közszolgáltatások fenntartásában.²¹
- A gazdasági növekedés nyomán a „magára hagyott piac”, azaz a vállalkozások önérdeke, profithajszája egyre erősebben olyan külső hatásokkal (externáliákkal) jár együtt, amelyek ösztársadalmi kezelést igényelnek. Ilyen a környezetszennyezés, az erózió, az erdőségek pusztulása/pusztítása, az élelmiszerbiztonság, a biodiverzitás csökkenése stb., melyek csak nemzeti szintű és nemzetközi összefogással kezelhetők, s amelyek megfelelő finanszírozást is igényelnek. Közismert, hogy e tekintetben az államok felelősségvállalása a mögöttük álló vállalkozói érdekek (érdektelenségek) miatt messze elmarad a kihívások nagyságához képest (lásd a koppenhágai klímakonferencia kudarcát), de e tekintetben az Európai Unió viszonylagosan példát mutat.
 - Az állam hagyományosan a fennálló társadalmi rend őrzője, biztonságának szavatolója. E feladata céljából (is), a piaci viszonyok differenciáló társadalmi hatásait mérsékelni igyekezett a jóléti rendszerek fejlesztésével. A globalizáció korszakában azonban „feszültség jelentkezik... a liberalizmus egyenlőség (igazságosság) és szabadság melletti elkötelezettsége között. A modern demokráciákban az, hogy az állam mekkora szerepet tölt be a gazdaságban, alapvetően attól függ, hogy az egyenlőség (igazságosság) kerül e hangsúlyozásra a szabadsággal szemben, vagy fordítva” (Gilpin 2004:62). A jövedelemkülönbségek erősödését, a marginalizációt azonban nem egyszerűen,

²⁰ Farkas 2010 alapján.

²¹ Simai Mihály (2006: 53-54. o.) hasonló felsorolást készített, ő négy feladatot említ. „1. Az állam, mint a társadalmak működésének, rendjének, biztonságának intézményrendszere... 2. Az állam, mint a jövedelmek megosztását, elosztását, a közös kockázatvállalást befolyásoló eszköze... 3. Az állam, mint a gazdaságot stabilizáló vagy a gazdasági fejlődést előmozdító eszköz... A piaci forradalom aláásta a fejlesztő állam lehetőségeit. Ugyanakkor a globális verseny új követelményeket fogalmazott meg... a nemzetközi versenyképesség erősítésében. 4. Az állam, mint az adott ország versenyhelyzetének, kompetitív előnyeinek érvényesítője”. Simai Mihály tanulmányának gondolatait figyelembe vettem az alábbi elemzésben.

lényegében nem humanitárius okok miatt kezelik a modern kapitalizmusban. A társadalmi stabilitás biztosítása a politikai „elitek” érdeke, kényszere a legkirívóbb feszültségek kezelésére. E tekintetben állandó huzavona folyik. A vállalkozói szféra a rideg neoliberalis eszméknek megfelelően az állam szociális kiadásainak csökkentését szorgalmazná, de mégiscsak tudomásul kell vennie a regionális és szociális különbségek valamiféle állami mérséklésének kényszerét, különösen, ha népi megmozdulások kényszerítik ki.

- Ugyanakkor azt itt is hangsúlyozni kell, hogy a profitokra nehezedő nyomás, a globalizáció és a neoliberalizmus hatására a közgazdaságtudomány fővonala és a gazdaságpolitikai gyakorlat az elmúlt évtizedekben elmozdult a társadalmi különbségek mérséklésének (belső béke biztosításának) államkapitalista eszméje felől a szabadpiac, a tőkehatékonyság növelésének irányába. A nemzetközi gazdasági versenyfeltételek pedig eltolódtak a komparatív előnyök felől a kompetitív előnyök felé. A fejlett országok gyakorlata és gyakorlathoz közelebb lévő elméleti vonulata (pl. Porter, Krugman, stb.) a neoliberális korszakban is nagy hangsúlyt adott a saját nemzetközi vállalataik versenyképessége javításának, beleértve akár a szubvenciókat is.²² Szentes Tamásnak is az a véleménye, hogy bár „a globalizáció, a regionalizáció és főként a transznacionális társaságok tevékenysége nagymértékben korlátozza a gazdasági folyamatok nemzeti keretek között történő közvetlen vagy közvetett állami szabályozásának hatékonyságát. A kompetitív előnyök megteremtésében kiemelkedő szerepe és feladata van az államnak, illetve az intézményrendszernek, nem különben a kedvezőbb világgazdasági pozíció megszerzése, az interdependenciák szimmetrikusabbá tétele, különösen pedig a gazdaság és társadalom belső integrálása, illetve integráltságának megőrzése terén” (Szentes 2006: 17).²³ Így például elő kell segíteni a termelékenység növelését, a jövedelemképződést és annak hazai realizálását (a szabályzó rendszer és esetenként tőkeinjekció segítségével a vállalkozói szféra exportképességének javítását, a nagyobb hozzáadott értékű tevékenységek fejlesztését, az utóbbiakat is szolgáló K+F tevékenység fenntartását, bővítését,

22 Az elmúlt félszázad folyamán kiélezett vita folyt a komparatív (abszolút és relatív) előnyök klasszikus közgazdasági tanítása és a hierarchikus függőségi viszonyok döntő szerepét hangsúlyozó, az utóbbi két évtizedben háttérbe szorult fejlődéelméleti, illetve világszisztem-elméleti tanok között. Amennyiben ez utóbbi, ma újra egyre népszerűbb iskola nézeteiből indulunk ki, mint a jelen dolgozat szerzője, akkor még jobban számolni kell az államnak a nemzetközi versenyképességet befolyásoló, a nemzetközi jövedelem-lecsapolást fékező, de globális hierarchiából adódóan az államok nagy többsége számára korlátok közé szorított lehetőségeivel.

23 Szentes a kompetitív előnyök megteremtésének valóságos tárházát sorolja fel, ezek akár konkrét akcióterv kidolgozásának alapjául is szolgálhatnának bármely ország kormányzata számára (lásd: i.m. 32-35. o.).

a gazdaság egységesítését, azaz hálózatosodását, a kis- és középvállalatok életképességének, bedolgozói képességének javítását).

- Fontos szerepe maradt az államoknak a piaci kudarcok kezelésében. Nem „ragozzuk” tovább, fentebb bőven volt szó róla: állami (vagy egyéb „központi”, pl. IMF) eszközökkel kell segíteni a válságokból való kilábalást. Nagyon valószínű, hogy a jelenlegi válság nyomán megerősödik az államok és a nemzetközi szervezetek szabályozó, rásegítő funkciója. Még az is elképzelhető – különösen ha a válságnak újabb hulláma lesz, s ez egyáltalán nincs kizárva –, hogy a világgazdaság hatalmasságai véglegesen és nem csak saját gazdaságpolitikájukban rehabilitálják az anticiklikus gazdaságpolitikát. Esetleg a keynesi modell vagy gondolkodás egyes elemei beépülhetnek a nemzetközi gazdasági rend működési mechanizmusába. Nem csupán a válságkezelésről van azonban szó. Gyakran a kedvezőtlen környezeti és társadalmi hatásokat is „piaci kudarcoknak” tekintik, valójában azonban ezek a profitorientáltság és a vállalkozók gyenge társadalmi felelősségvállalásának természetes következményei. Alapvető érdek (volna) a hazai munkahelyteremtés és fogyasztás bővítés, amely egyben keresletet és pótlólagos költségvetési bevételt teremt és csökkenti a szociális kiadásokat. Továbbá az államoknak kezelniük kell az országok kereskedelmi és fizetési egyensúlyát, az államadósságot, amit ha most nem is részletezünk hosszabban, nyilvánvalóan folyamatos és jelentős feladatot jelentenek a kormányoknak.
- A magántőke korunkban egyre több korábbi közszolgáltatásra és infrastrukturális elemre terjeszti ki tevékenységét (megítélésem szerint nehezítve a lakosság hozzáférését, megdrágítva azt, hiszen több országos vállalati-ügyfélszolgálati hálózatot kell fenntartani, s nem profitmenetesen, nem közszolgáltatóként működnek). Az állam szerepe azonban nem tűnik el. Egyrészt bizonyos felelőssége megmarad a szolgáltatások fenntartásában, működőképességének biztosításában (közlekedés, áramellátás, vízellátás, csatornázás, egészségügy, nyugdíj). Hosszútávon is kiemelkedő szerepet játszik – a magántőke megjelenése ellenére – az oktatásban. S bár a magántőke egyre nagyobb szeletet hasít ki magának a gazdasági szolgáltatásokból és az infrastruktúra működtetéséből, azért az összgazdasági érdekek érvényesítőjeként az államnak szerepet kell vállalnia a fejlesztések, beruházások szervezésében, terelésében, s ez nem megy eszköztelenül. Az állam saját bevételeiből, hitelekből, nemzetközi forrásokból (pl. az EU alapokból) tőkét allokál. Egy a Kiel-i Világgazdasági Intézetben készült tanulmány 22 OECD ország adatai alapján kimutatja, hogy a kormányzati szféra bruttó tőkefelhalmozása (Real Gouvernement Gross Capital Formation) az 1970-ben az eurózónában a GDP 3,9%-át tette ki, az USA-ban a 4,3%-át, Japánban 4,4%-át. Ez 2000-re Európában 2,5%-ra, az USA-ban 3,3%-ra csökkent, Japánban 5,1%-ra emelkedett. Kiemelendő tehát,

hogy a közhiedelemmel ellentétben, az Egyesült Államok állami szektora a GDP nagyobb hányadát forgatja állami beruházásokba, mint Európa. Ami a vizsgálatunk szempontjából még fontosabb tanulsága e terjedelmes dolgozat modell-elemzéseinek: a közhiedelemmel és ez utóbbit alakító neoliberális agyimosással szemben az állami tőke hozama és termelékenysége magas a legtöbb országban. (Az adósságnövelő forrásokból finanszírozott beruházások azonban nem hatékonyak!) A tanulmány szerint az állami tőke általában igen pozitívan hat a kibocsátásra (termelésre). Az állami és a magántőke pedig – e mű szerint – hosszútávon kiegészíti (complements) egymást (Kamps 2004: 210-213). Tehát akár azt is fel lehet vetni, hogy Európa gyengébb gazdasági teljesítményében milyen szerepe van az alacsonyabb állami beruházásoknak! Itt kell megemlíteni az állam katonai kiadásait, amelyek (mint pl. az USA-ban napjainkban evidens), konjunktúraélénkítő szerepet is betölthetnek.²⁴

Új „állampárti” elméletek

A neoliberális piac ellentmondásai nyomán olyan gazdaságelméleti irányzatok alakultak ki, amelyek ugyan jelentős engedményeket tettek a hegemon piaci közgazdaságtannak, de az állam szerepét is hangsúlyozták, ha másként nem, hát a versenyfeltételek javítása (és a hazai jövedelemrealizálás növelése) érdekében.

Posztkeynesiánus eklektika. Lényege, hogy jelentős engedményeket tesz a neoliberalizmusnak. Fő képviselői között van J. Tobin és F. Modigliani. Elutasítják pl., hogy az infláció a pénzmennyiséggel (önmagában) kezelhető lenne, de ugyanakkor Keynes korábbi baloldali interpretációival szemben a bérjövödelmek visszafogását tartják szükségesnek (az infláció megfékezése, a termelékenység, a termelés növelése stb. érdekében). Ugyanakkor elutasítják az újliberalizmus harmónia-felfogását, éppen az egyensúlytalanságot és az instabilitást tüntetik fel a gazdaság természetes állapotaként. Ezért szerepet szánnak az államnak a viszonylagos gazdasági stabilitás megteremtésében, tehát egyensúlyi problémák esetén az állam szerepe nagyobb. Keynes eredeti tanaira hivatkozva figyelmüket a beruházási, megtakarítási és finanszírozási döntésekre koncentrálnak, és ezek viszonyában tárgyalják az állam és a különböző nem közvetlenül gazdasági intézmények feladatait. A posztkeynesiánizmus irányzata az utóbbi jellemzői alapján egyrészt a neoinstitucionalizmus, másrészt az új növekedési iskolával (lásd alább) irányzatával találkozik, és sok tekintetben össze is fonódik azokkal. Ezért a posztkeynesiánizmus kifejezést ezen irányzatok együttes, összefoglaló elnevezéseként is használják.

24 Ez csak ténymegállapítás, nem azt jelenti, hogy az ilyen konjunktúraélénkítő katonai kiadásokat és a fegyverek amortizálását, kipróbálását is szolgáló háborúkat bármilyen formában is helyeselnénk.

Neoinstitucionalizmus. Ez az irányzat arra teszi a hangsúlyt, hogy a gazdasági és társadalmi egyensúly akkor biztosítható, ha a társadalom számos intézménye közül egyik sem jut túlhatalomhoz. Pl. se a szakszervezetek, se a vállalkozók ne diktáljanak. A neoinstitucionalizmus szerint a megoldás az intézményes kapcsolatok regulálása, ahol „a politika ellenőrzést gyakorol a gazdaság felett” (Olson 1987: 361 és 366).

Új növekedési elmélet, új gazdaságföldrajz, új kereskedelemelmélet. Mivel a nemzetközi közgazdasági szakirodalom ma is aktív „nagygyúú” tartoznak ide, s nézeteik erősen hatnak, kicsit részletesebben bemutatjuk ezeket az összefonódó irányzatokat. A kilencvenes években kiteljesedett globalizáció ellentmondásainak hatására – a neoliberális elméletek kritikájaként – születtek. Számolnak a versenypiac tökéletlenségeivel, a koncentrációval, az oligopolikus struktúrákkal, az extra-profit lehetőségével, a méretgazdaságossággal, a termelésbővítés fokozatosan csökkenő hozadékaival(!), az informáltság töredezettségével, a piaci bizonytalanságokkal, nem utolsósorban a gazdasági folyamatok „externáliáival”: a kedvezőtlen szociális és környezeti következményekkel. Az új növekedési elmélet (melynek megalapozója Paul Romer volt) kiemeli a termelékenység versenygazdasági jelentőségét, a technológiai újítások és a „technonacionalizmus” szerepét a fejlettségi szintek kialakulásában és megmerevítésében, továbbá az állam szerepét a fenntartható fejlődést biztosító technológiai versenyben. Az új gazdaságföldrajz legjelesebb képviselője, Paul Krugman, aki szerint a már kialakult gazdasági-ipari fejlettség (fejlettségi különbség) kumulatíván önmegerősítő folyamattá áll össze. Egyféle centrum-periféria modellhez jut el, amelyet hierarchikus globális politikai és gazdasági struktúra jellemez, ahol a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket a „mag” országok tartják a kezükben, s mindent megtesznek a vezető iparok, technológiák birtoklása érdekében. Az új stratégiai kereskedelemelmélet pedig kiemeli az egyes vezető gazdasági szektorok fontosságát a nemzetközi exportversenyben. Ezen elmélet szerint is, a fontosabb ágazatok és technológiák fejlesztésének állami támogatásából az egész gazdaság profitál. Szükségesnek tartja a szennyező, biodiverzitást, élelmiszerbiztonságot és élelmiszerbiztonságot veszélyeztető áruforgalom ellenőrzését, korlátozását. Az új kereskedelemelmélet az oligopol skálahozadékot, az oligopoliumok piactorzító hatásait (a „profitelterelést”) is hangsúlyozza, ezzel a gyengébben fejlett országok részére hivatkozási alapul szolgál bizonyos növendék iparágak védelmére, a hazai vállalkozások támogatására. Az államok stratégiai magatartása – ugyancsak az új kereskedelemelmélet szerint – a nem tökéletesen működő piacon hozzájárul az országok kereskedelmi és fizetési mérlegének egyensúlyban tartásához, amivel a nemzeti jólétet növeli (ismerteti: Gilpin 2004). Az új közgazdasági szemlélet bemutatásából nem szabad kihagyni Michael Portert. Nagyhatású főművében a versenyelőnyökre, a „kompetitív előnyökre” fókuszál. Szerinte is sokat tehetnek a kormányok a hazai gyökerű cégek versenyképességének növelése érdekében.

Támogathatják, szubvencionálhatják(!) a technológiai fejlődést, az innovációs folyamatokat, a technikai újítások importját, segíthetik a szellemi tulajdon védelmét, úgy, hogy az a hazai jövedelmet gyarapítsa. Arról is szól, hogy az állami gazdaságpolitika befolyásolni tudja a piaci keresletet-kínálatot, védheti az új, erősödőben lévő iparágakat a nemzetközi konkurensaitól. Általában véve az állam hosszú távú gazdaságpolitikai döntéseket hozhat a nemzetközi versenyképesség növelése érdekében (Porter 1990).

Fejlődéseméletek. Míg az előző bekezdésben ismertetett új közgazdaságtan inkább a fejlett országok érdekeit képviseli, a már 50-60 éve kialakult fejlődéseméletek az elmaradottabb országok tapasztalataiból, a világgazdaság fennálló rendjének egyenlőtlenítő hatásaiból indultak ki. Igen szerteágazó irányzatait és azok helyzetét a nemzetközi szakirodalomban a legsokoldalúbban különböző műveiben Szentés Tamás és Björn Hettne ismertette (lásd pl. Szentés 2011, Hettne 1995) A fejlődéseméletek kimutatták a nemzetközi gazdasági viszonyok, a függőség jövedelemátcsoportosító struktúráit és mechanizmusait, a periférikus és félperifériás országok függő helyzetét, kiszolgáltatottságát, általában véve a szabadpiaci viszonyok korlátait a perifériás gazdaságfejlesztéshez szükséges eszközök mobilizálásában, a társadalmi igazságosság érvényesítésében. Következtetéseikben többnyire (a neo-marxistáktól eltekintve) nem voltak radikálisak. A fejlődéseméletek a második világháború után a gyakorlat szempontjából – mint az indiai, az egyiptomi, az algériai és néhány más afrikai és latin-amerikai példa mutatja –, többé-kevésbé relevánsak voltak, s bár „elméleti relevanciájuk” megmaradt, a neoliberális korszakban egy ideig elvesztették „politikai relevanciájukat” de „hozzájuk kapcsolódva újabb problémák vetődtek fel” (Hettne 1995: 11). Ma a latin-amerikai baloldali tendenciákban, önállósodási (de nem autarkias) próbálkozásokban él tovább ez az irányzat.

Fejlesztő állam. Különösen az 1997-98-as ázsiai válság nyomán – nyilvánvalóan részben a fentebb ismertetett új elméletek és a fejlődéseméletek bázisán –, a neoliberális gondolat (az IMF ázsiai ajánlásainak, kudarcainak) kritikájaként, az 1980-as évek végétől erősödött meg a fejlesztő állam elmélete, mely elsősorban az ázsiai fejlődés titkait elemző szakemberek körében vert gyökeret. Ez az elmélet Japán és az újonnan iparosodó országok eredményeire hivatkozik. Mark Beeson az ázsiai fejlesztő állam tapasztalatait elemző tanulmányában többek között azt állítja, hogy a gyenge, a fejlesztő állam lehetőségeivel nem rendelkező államok jobban ki vannak téve a globális gazdasági alávetésnek (Beeson é. n.). Mkandawire véleménye hasonló: „ A gyenge és korrumpált államok képtelenek Afrikát kiemelni. Tág lehetőséget adnak az afrikai államok ügyeibe való külső beavatkozásra és hozzájárulnak a fejlődésben való hit elvesztéséhez. A szegénység és alulfejlettség elleni harcban tehát ilyen (fejlesztő F. P.) államra lenne szükség” (Mkandawire é. n.). A fejlesztő állam eszméje az ENSZ-ben is egyre népszerűbb. A 2006. évi gazdasági és szociális jelentésében (World Economic and Social

Survey) részletesen foglalkozik a gazdaságpolitika fontosságával és lehetőségeivel a hosszú távú növekedés gyorsításában. José Antonio Ocampo főtitkár-helyettes összefoglalójában kiemeli: „a kormányoknak lépéseket kell tenniük annak érdekében, hogy tágabb tere legyen az anticiklikus politikának és a makrogazdasági politika intézményi feltételeit javítsák...” (Ocampo 2006). Ő is az ázsiai országok kedvező tapasztalataira hivatkozik: „Ezekben az országokban a költségvetési politika a fejlesztési kiadásoknak adott prioritást, beleértve az oktatási, egészségügyi és infrastrukturális beruházásokat és az exportszektoroknak adott támogatásokat és hitelgaranciákat.” A nemzetközi szakirodalomban a legteljesebben R. Gilpin már idézett könyvében ismerteti és képviseli a fejlesztő állam koncepcióját.

Szociális, kapitalizmuskritikus és antikapitalista civilmozgalom. Az alapvető szociális és gazdasági jogokat helyezik előtérbe, beleértve az élelmezéshez, lakhatáshoz való jogot, egyes esetekben az alapvető tulajdoni struktúrákat is feszegetik. Egyik jelszavuk: The people first! (Első az ember!). Jelentős szellemi háttérük van. Az egyik Szociális Világfórumon részt vett a Világbank – részben éppen a civilszervezeti kapcsolatai nyomán korábbi nézeteit revideáló – leköszönt első elnökhelyettese és vezető közgazdásza, a Nobel díjas Joseph Stiglitz, aki szerint a neoliberais elveket összefoglaló „ún. Washingtoni Konszenzus tévúton jár a maga szűk látókörű stratégiájával, de rendkívül szűk látókörű a céljaiban is. Főképpen a GDP növekedésére koncentrál, nem pedig az életszínvonal emelkedésének vagy a demokratikus, méltányos és fenntartható fejlődésnek egy igazságosabb koncepciójára” (Stiglitz 2000). A nemzetközi civilhálózatok mögött jelentős tudásközpontok állnak: Eurodad, Jubilee Research, Friends of the Earth International, az amszterdami Transnational Institute, melyet a neves francia-amerikai politológus, Susan George vezet, Third World Institute Montevideo, mely globális szociális jelentést ad ki minden évben, a Third World Forum, élén a nagytekintélyű Samir Amin-nal, az európai alternatív közgazdászok hálózata, az Euromemorandum, az Európai Parlament Baloldali és Északi Zöld frakciójához közeli Transform! kutatói hálózat és folyóirat, mely magyarul is megjelenik, stb. (Artner 2006) A magyar szociális mozgalom legátfogóbb gazdasági-társadalmi programjának eredeti szövege a Magyar ATTAC Egyesület Tudományos Tanácsában készült, címe: 90 fokos fordulat (2009).

Új állam(kapitalista) modell felé?

Az állam szerepével kapcsolatos gyakorlat, nem kevésbé a kapcsolódó nézetek ma meglehetősen kuszák, mert kuszák az érdekviszonyok is. Egyik oldalról a válság sok tekintetben bizonyította a magára hagyott piac eszményképének tarthatatlanságát mind nemzeti, mind globális szinten. A másik oldalról a világgazdasági folyamatokat meghatározó nagy társaságok és befektetési alapok

létérdeke a további világpiacon globális nyomulás lehetősége, tehát a liberalizáció. Az egyik oldalon, a fejlett országokban, az állam szabályozó, jóléti rendszert fenntartó szerepe sok területen fennmaradt, sőt a válságkezelés során e szerep jelentős mértékben megerősödött. A másik oldalon, a periférikus és félperiférikus országok nagy többségében, az állam éppen a válság nyomán még jobban elgyengülni látszik. A fejlett világ a válság körülményei között akár további hitelek, költségvetési hiányok árán, az állami adóssághegyek növelésével is bővítette az államok gazdaságösztönző szerepét. A gyengébben fejlettek ugyanezt nem engedhették meg maguknak (mert szegények és adósságaik refinanszírozása drágább, mint a fejlett országoké), illetve a nemzetközi hitelintézetek általában nem is engedik számukra, hogy a gazdaságukat újabb állami kiadásokkal segítsék (kivéve, ha a külföldi társaságok betelepülését ösztönző direkt szubvenciókról és adókedvezményekről van szó, mint Magyarországon). A fejlett országok tehát előre menekültek, az elmaradottaknak marad a restriktív. Tehát kettős mérce érvényesül, ez a napnál világosabb! Amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisököknek! Az „eredmény” pedig mindkét országcsoportban ugyanaz: az államadósság további növekedése (hiszen a gyengén fejlett országok állami bevételei csökkennek a válság során, ami nehezíti a törlesztést, újabb hitelek felvételére kényszerülnek). Az más kérdés, hogy a fejlett országok is a gazdaságösztönzés visszafogására kényszerülnek egy idő után az adósság-felhalmozódás miatt.

A válság kitörése után nagy ívű tervek születtek a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjáról, a hitelezés szabályozásáról, a spekuláció visszaszorításáról, a pénzügyi luftballon méreteinek csökkentéséről, esetenként még a globális adósságválság valamiféle rendezéséről is szó esett. A világgazdaság viszonylagos stabilizálódása után ezek a globális szabályozási tervek lekerültek a napirendről, illetve lényesen enyhült a tartalmuk. Mindez azt mutatja, hogy a neoliberais világrendben érdekelt, de a jelenlegi válsághoz vezető folyamatokért felelős finánciókés és ipari csoportok visszanyerték erejüket és érdekérvényesítő képességüket.

Az a paradox helyzet, hogy a keynesi típusú állami beavatkozással megmentett globális kapitalista neoliberális rendszerben a főszereplők újra a szabályozás, a gazdasági tudatosság, a hosszabbtávú érdekek, valójában a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság ellen lépnek fel. Mára a világgazdaságban nagyjából ugyanazok a feszültségek, aránytalanságok, pénzügyi luftballonok, buborékok álltak vissza, melyek a válság előtt kialakultak, sőt újak is vannak, pl. a nyersanyagár lufi. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a válság – az állami beavatkozások nyomán – nem volt elég mély, nem lett elég mély a felesleges tőkék eliminálásához. Ezért bizonytalan manapság a világgazdaság helyzete a gazdasági növekedés megindulása ellenére.

Összefoglalás

Amennyiben a jelenlegi helyzet ideig-óráig fennmarad, a kapitalizmus eddigi, neoliberais modellje kisebb korrekciókkal, de tovább fog működni (fékezett modellmódosulás). A válsághoz vezető folyamatokat kissé talán regulázni-fékezni fogják, de lényegi módosulás nem várható.

Hamarosan, legfőljebb néhány év múltán azonban újabb, talán még pusztítóbb válság következhet a felesleges tőkék jelenléte, a neoliberális rend felhalmozódott ellentmondásai és korlátai miatt. Ekkor már nyíltabb modellváltás következhet be. Az egyik elméleti lehetőség egy olyan neokeynesi globális modell, amely (pontosabban a válság maga) az adósságokat leírja, a spekulációt erősen korlátozza, nemzetek és kontinensek között a jövedelmek egy részét újraelosztja, állami és globális szinten anticiklikus gazdaságpolitikát folytat és nagyobb hangsúlyt helyez a foglalkoztatásra és a szociális kérdésekre. Egy ilyen modell valószínűsége azonban nem nagy, mert a világgazdaság főszereplőinek, tőkecentrumainak érdeke ellen való. Nem lehet kizárni, hiszen bizonyos jelei nemzetközileg láthatók, hogy az esetleges újabb válság okozta feszültségek szélsőjobbaldali diktatúrákba torkollnak sokfelé a világon.

Végül pedig inkább hosszabb távon egy olyan modell felé haladhat az emberiség, amelyben a környezeti, gazdasági és főleg társadalmi fenntarthatóság kerülhet előtérbe a mainál sokkal erősebb közösségi-többségi érdekek alapján.

Irodalom

- Aron, R. (1962): Dix-huit leçons sur la société industrielle. Paris.
- Artner (2006): Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Beeson, Mark (év nélkül.) The rise and fall of the developmental state: The vicissitudes and implications of East Asian interventionism. <http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:10916/mb-ds-03.pdf> Letöltve: 2011. június 1.
- Chase, S. (1942): The road we are traveling, 1914-1942. Twentieth Century Fund.
- Chase, S. (1946): For This We Fought. New York.
- Clark, J. M. (1949): Guideposts in Time fo Change. New York.
- Domar, E. D. (1957) Essays in the Theory of Economic Growth. New York.
- Ellul, J (1965) The Technological Society. New York.
- Ellwood, Wayne (2003): A globalizáció. Tények-lényeg sorozat. Budapest, HVG Könyvek.

- Farkas Péter (2002) A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai. Aula Kiadó, Budapest, 283 o.
- Farkas Péter (2009) A „fejlesztés-gazdaságtan” előretörése. In: Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I. Szerk.: Farkas Péter és Fóti Gábor. MTA Világgazdasági Kutatóintézet és CEU Center for EU Enlargement Studies, 236-250. o.
- Farkas Péter (2010) Az állam gazdaságpolitikai szerepének újraértékelése. In: Változó világgazdaság. Globális kormányzás – vállalati nemzetköziesedés – regionális fejlődés. Tanulmányok Simai Mihály 80. születésnapjára. Szerk.: Magas István – Kutasi Gábor. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 219-236. o.
- Galbraith, J. K. (1969): *Novoje industrialnoje obszesztvo*. Moszkva.
- Gilpin, Robert (2004) Nemzetközi politikai gazdaságtan. A nemzetközi gazdasági rend értelmezése. Budapest Center for International Political Economy (BUCIPE), Budapest.
- Hansen, A. H. (1957) *The American Economy*. New York.
- Harrod, H. R. F. (1948) *Towards a Dynamic Economics* London, Macmillan.
- Hettne, Björn (1995): *Development Theory and the Three Worlds*. Longman. England.
- Keynes, J. M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London. Macmillan. Magyarul megjelent: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK. Budapest. 1965. London.
- Kamps, Christophe (2004) *The Dynamic Macroeconomic Effects of Public Capital. Theory and Evidence for OECD Countries*. Kiel Studies 331. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Mkandawire, Tandika (év nélkül): *Thinking About Developmental State in Africa*. (www.unu.edu/hq/academic/Pg_area4/ letöltve 2006. dec. 28.)
- Myrdal, G. (1960): *Beyond the Welfare State*. London.
- Ocampo, José Antonio (2006): *In World Economic and Social Survey 2006*. NY DC, UN.
- OECD Index of Statistical Variables 2009.
- Olson, Mancur (1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Perroux, F. (1961) *L'économie du XX-ème siècle*. Paris.
- Porter, Michael E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
- Robinson, J. (év nélkül) *The final end of Laissez-Faire*. In: *Collected Economic Papers*. vol. III.
- Samuelson, P. A. (1967): *Economics*, 7-th ed. New York.

- Shonfield, A. (1965) *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power.*
- Simai Mihály (2006) A „láthatatlan kéz”, az állam és a globalizáció. *Köz-gazdaság*, 1. sz., 47-62. o.
- Simai Mihály (2007) Az állam a XXI. században. In: *Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I.* Szerk.: Farkas Péter és Fóti Gábor. MTA Világgazdasági Kutatóintézet és CEU Center for EU Enlargement Studies, 203-214. o.
- Smith, Adam (1837) *The Wealth of Nations.* Idézi: Szentes (2006).
- Solo, R. A. (1967): *Economic Organisations and Social Systems.* New York.
- Stiglitz, Joseph (2000): In: *Multinational Monitor*, április. Idézi: Ellwood (2003), 111. o.
- Szentes Tamás (2006) Az állam szerepe a felgyorsult globalizáció korában. *Köz-gazdaság*, 1. sz., 15-46. o.
- Szentes Tamás (2011) : *Fejlődés-gazdaságtan.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tinbergen, J. (1964) *Central Planning.* New Haven and London.
- UNCTAD *Handbook of Statistics 2009 és 2010.*
- Tobin, J. (1981): *The Monetarist Counter-Revolution Today. An Appraisal.* In: *The Economic Journal*, március.
- 90 fokos fordulat <http://www.90fokosfordulat.hu/>

Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban

Lampertné Akócsi Ildikó, PhD hallgató²⁵

Dr. Tóth Tamás, egyetemi docens

Szent István Egyetem

ABSZTRAKT A gazdasági felzárkózás ismert összefüggéseivel foglalkozó Williamson-hipotézis szerint a fejlettebb régiók gyorsabban gyarapodnak, mint az elmaradottak, mert fejlettebb erőforrásaik jobban és gyorsabban hasznosulnak. Megfelelő intézkedések hiányában annyira megnő a szakadék a fejlett és elmaradott területek között, hogy az éppen a felzárkózást veszélyezteti, mert a leszakadó területek eltartása egyre több forrást vesz el a fejlődéstől. Az Európai Unió éppen ezekkel a kihívásokkal került szembe 2004-es és 2007-es bővülésével. Az Unió Strukturális politikájának fő célja a regionális versenyképesség támogatása a lemaradó, gazdasági nehézségekkel küzdő területeken. A csatlakozott közép-kelet európai országok éppen ilyen területek, az Unió átlagához viszonyított alacsony egy főre jutó GDP-vel és magas munkanélküliséggel. Ebből következően a Strukturális Alap támogatásaira is jogosultakká váltak. Kutatásunkban a 2004-ben csatlakozott visegrádi ország-csoport régióinak területi egyenlőtlenségeit vizsgáltuk 1995-től 2007-ig. A kiinduló hipotézisünk szerint összefüggés áll fenn a régiók gazdasági fejlettsége és a belső regionális egyenlőtlenségük nagysága között, vagyis a kutatási területünkre is igazolható a Williamson-hipotézis. A területi különbségek mérésére két indexet, a Hoover-indexet és a logaritmikus súlyozott relatív szórás (LSRSZ) mutatóját használjuk. Hipotézisünk szerint a vizsgált régiók területi differenciáltsága és fejlettsége között a Williamson-görbének megfelelő összefüggés áll fenn, vagyis a magasabb GDP-jű régiókban kisebbek, míg az alacsonyabb hazai terméket előállító régiókban nagyobbak a belső egyenlőtlenségek. Végül a fenti hipotézis igazolására vizsgálatunkat kiterjesztettük az Európai Unió 27 tagállamának összes régiójára.

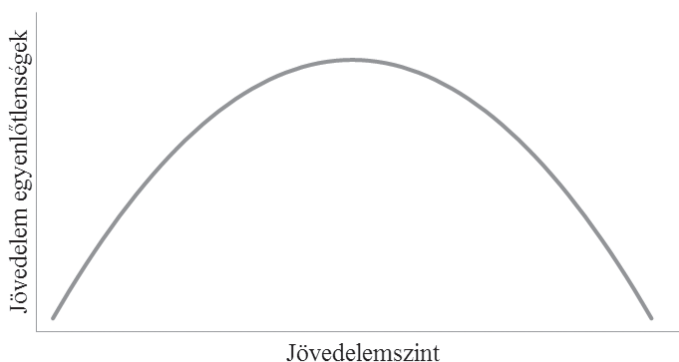
KULCSSZAVAK: területi különbségek, Európai Unió, Williamson-hipotézis, Hoover-index, logaritmikus súlyozott relatív szórás

Módszertani bevezetés

Területi egyenlőtlenségek mérése

A területi elemzések egyik alapvető módszere az egyenlőtlenségek vizsgálata. A „tér fogalma elválaszthatatlan az egyenlőtlenség fogalmától, a térbeli és a területi differenciáltság vizsgálata – a legkülönbözőbb szempontok szerint – a regionális kutatások középpontjában áll.” (Nemes N. J. 2009) A téma egyik klasszikus, máig gyakran idézett elmélete J. Williamsontól származik (1965), aki – Kuznets (1955) elméletét regionális alapon kiterjesztve – az országok gazdasági fejlettsége/fejlődése és belső regionális egyenlőtlenségeik nagysága közötti összefüggés modelljét alkotta meg. Egy terület (régió, ország, szubrégió) belső területi differenciáltságát fejlettségi szintjének függvényében ábrázolva egy fordított U alakú görbét kapott (1. ábra). A görbe megfelelően alkalmazható mind akkor, ha egy adott időpontban különböző fejlettségű országok/régiók azonos módon számított területi egyenlőtlenségi mutatóinak nagyságát tekintjük, mind pedig akkor, ha ugyanezen mutatók hosszú idősoros értékeit egy adott területre vonatkozóan határozzuk meg.

1. ábra. A Williamson-görbe

Forrás: saját szerkesztés, Nemes Nagy J. (2005) alapján

A Williamson-hipotézist több sikeres hazai és nemzetközi kísérlet igazolta. (Kiss–Németh 2006, Davies–Hallett 2002, Szörfi 2006, Nemes Nagy 2005). A szerzőknek nagy mintákon, hosszú idősorok felhasználásával sikerült igazolniuk azt, hogy a gazdasági fejlettség egy relatíve alacsonyabb szintjéről indulva a fejlettségi szint növekedése egy ideig valóban növeli a területi különbségeket, majd egy adott fejlettségi szintet elérve a területi különbségek el kezdenek csökkenni. Az eddigi empirikus tesztek a Williamson hipotézist hosszú idősorokon egy adott területre

vonatkozóan vizsgálták. Módszertani kísérletként, de empirikus tanulságok kedvéért is – a dimenziókat megfordítva – egy hosszú idősor átlagos értékeit több területi egységre kiszámítva próbáljuk igazolni Williamson hipotézisét. Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy alkalmazható-e ilyen összefüggésben a modell. A hipotézis igazolásához szükséges regionális jövedelemszint és a jövedelmi egyenlőtlenség mérésére számtalan mutatószám áll rendelkezésünkre. Ezek közül tekintünk át néhányat a következőkben.

A jövedelemszint mérése

A regionális jövedelemszint tanulmányozásánál a legáltalánosabban használt mérőszámok: a kibocsátás, az egy foglalkoztatottra jutó kibocsátás és az egy főre jutó kibocsátás. Tisztázni kell, hogy a jövedelemszintet miben kívánjuk mérni, hiszen a három mérőszám az adott régió növekedési teljesítményét különböző módon értelmezi. Így például, ha egy régióban mérsékelt a kibocsátás növekedése, ám az együtt jár az egy foglalkoztatottra jutó kibocsátás emelkedésével, akkor az együtt járhat a régióban a munkanélküliség növekedésével. Általában magas korreláció figyelhető meg a kibocsátás növekedése és az egy főre eső kibocsátás-növekedése között, de az egy foglalkoztatottra eső kibocsátás és a két másik mutató között már sokkal alacsonyabb korrelációt figyeltek meg. A kibocsátás növekedést a régió gazdasági teljesítményét kifejező mutatóként használjuk, amely részben attól függ, hogy milyen mértékben vonzza az adott régió a tőkét és a munkát más régiókból. Az egy foglalkoztatottra eső kibocsátás-növekedést gyakran alkalmazzuk, mint a régió versenyképességének mérőszámát, hiszen az a termelékenység, s annak változását jelzi. Az egy főre (lakosra) eső kibocsátás-növekedést döntően a gazdasági jólét kifejezésénél vehetjük figyelembe. (Lengyel I-Rechnitzer J, 2004) Tehát ez utóbbi mutatószám alkalmas a területi egységek fejlettségének/fejlődésének pontosabban a gazdasági növekedésének kifejezésére.

Jövedelem egyenlőtlenségek mérése

A szakirodalomban számtalan területi egyenlőtlenségi, szóródási mutatóval találkozunk. A teljesség igénye nélkül fontos néhány mutató pontosítása:

- Szóródás terjedelme
- Duálmutató (Éltető-Frigyes-index)
- Szórás
- Relatív szórás
- Logaritmikus szórás
- Logaritmikus súlyozott relatív szórás
- Hoover-index

Szóródás terjedelme az adatsorban előforduló legnagyobb és legkisebb ismérvték különbsége. Tehát annak az intervallumnak a teljes hossza, amelyen belül az ismérvtékek szóródnak. Előnye, hogy könnyen számítható és jól értelmezhető. A mutató hátránya, hogy csak a szélső értékekre épít, így egy-egy kiugró értékre érzéketlen. Képlete:

$$R = X_{\max} - X_{\min}$$

ahol X_{\max} a legnagyobb ismérvték
 X_{\min} a legkisebb ismérvték

Értékkészlete: $[0, \infty]$ intervallum

Duálmutató (Éltető-Frigyes-index) a teljes megoszlás átlaga feletti értékek átlagának és a teljes megoszlás átlaga alatti értékek átlagának hányadosa. Egyszerűen számítható, könnyen értelmezhető. A mutatószám jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálatában alkalmazott elnevezése a magyar Éltető Ödön és Frigyes Ervin statisztikusok nevéhez fűződik. Teljes jövedelem egyenlőség esetén a mutató értéke 1, ennél nagyobb érték esetén az index azt a jövedelmi ollót mutatja, amely az átlagosan gazdagok és az átlagosan szegények jövedelme között fennáll. Egyszerűsége miatt igen elterjedt módszer. Számítási módja:

$$D = \frac{X_m}{X_a}$$

ahol X_m az átlagnál nagyobb X_i értékek számtani átlaga
 X_a az átlagnál kisebb X_i értékek számtani átlaga

Értékkészlete: $[1, \infty]$ intervallum

Szórás a szóródás legfontosabb mérőszáma. Az adatsor egyedi értékeinek átlagtól vett eltéréseinek négyzetes átlaga, kifejezi, hogy az egyedi értékek átlagosan mennyivel térnek el a saját számtani átlaguktól. A szórás olyan átlagos hibaként is felfogható, amit abban az esetben követnénk el, ha minden alapadatot a számtani átlaggal helyettesítenénk. (Hunyadi-Vita, 2008)

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})^2}{N}}$$

ahol X_i az ismérvtékek
 \bar{X} az ismérvtékek számtani átlaga

Értékkészlete: $[0, (\bar{X} \cdot \sqrt{N-1})]$ intervallum

Relatív szórás az adatsor súlyozott átlagának százalékában adja meg az adatsor szórásának mértékét, vagyis meghatározza, hogy az egyedi értékek átlagosan hány százalékkal térnek el a saját számtani átlaguktól. Lehetővé teszi a különböző mértékegységű adatsorok szórásának összehasonlítását. Képlete:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{X}} \cdot 100$$

ahol σ az ismértékek szórása
 \bar{X} az ismértékek számtani átlaga

Értékkészlete: $[0, \sqrt{N-1}]$ intervallum

Logaritmikus szórás az átlaghoz viszonyított fajlagos jövedelmek négyzetes logaritmusának átlaga. Használatának előnye hogy a logaritmikus átalakítás a közönséges szórásmutatókhoz képest csökkenti az egyedi kiugró értékek súlyát. (Nemes, 2009)

$$L = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[\log \left(\frac{y_i}{\bar{y}} \right) \right]^2$$

ahol $y_i = \frac{x_i}{f_i}$ fajlagos mutató, az i -edik terület egység egy főre jutó jövedelme

\bar{y} az y_i súlyozott átlaga

Értékkészlete: $[0, \infty]$ intervallum

Logaritmikus súlyozott relatív szórás nemzetközi kutatásokban napjainkban előszeretettel alkalmazott mutatószám. A logaritmizálás praktikus előnye, hogy bár nem változtatja meg az egyes alapadatok sorrendjét, csökkenti az extrém értékek kiugrását, így egy-két ilyen szélsőség kevésbé hat a kimutatott egyenlőtlenségi mértékekre. (Németh-Kiss, 2007)

$$V = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \left(\log \frac{y_i}{\bar{y}} \right)^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}}$$

ahol y_i az i -edik terület fajlagos mutatójának (egy főre jutó GDP) értéke
 \bar{y} a fenti mutató súlyozott átlaga
 f_i súly, az i -edik terület népessége

Értékkészlete: $[0, \infty]$ intervallum

A *Hoover index* az egyik legelterjedtebb, legáltalánosabban használt területi egyenlőtlenségi mutató. Elsőként E. M. Hoover használta 1941-ben. Azt adja meg, hogy az egyik vizsgált ismért, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a területi

egységek között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzővel azonos legyen. A területi kutatásokban leggyakrabban a népesség területi eloszlásával vetjük össze a különböző társadalmi-gazdasági tartalommal bíró mennyiségi ismérvek eloszlását. A mutatószámot Robin-Hood indexnek nevezzük akkor, ha a jövedelem és a népesség területi eloszlásának egyenlőtlenségét mérjük vele. A Hoover-indexet nemcsak két területi jellemző megoszlásának összevetésére, hanem térbeli megoszlások időbeli változásának mérésére is használjuk. (Nemes Nagy, 2009)

$$H = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2}$$

ahol x_i az i -edik terület részesedése az összes jövedelemből
 f_i az i -edik terület részesedése az összes népességből

Értékkészlete: [0,1] intervallum

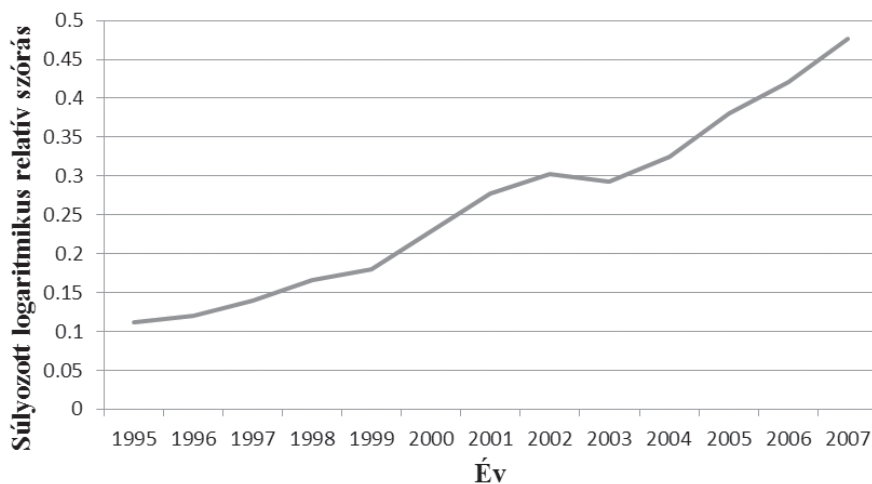
A két utóbbi mutató az egyenlőtlenségi koncepciók két különböző csoportjába tartozik: a Hoover-index eloszlás-típusú, míg az LSRSZ szóródás-típusú jelzőszám. Előbbi az eloszlás minden elemére egyformán érzékeny, utóbbiban azonban (a logaritmizálás ellenére is) erőteljesebben jut érvényre az eloszlás két szélén található értékek hatása. Az LSRSZ hátránya, hogy interpretációja jóval nehezkesebb, mint a Hoover-indexé – már csak azért is, mert értékkészlete felülről nem korlátos –, ugyanakkor míg a Hoover-index érzéketlen az átlag alatti és az átlag fölötti jövedelemszintű települések körén belül bekövetkezett jövedelmi elmozdulásokra, addig az LSRSZ nem az. (Németh-Kiss, 2007) Mivel a különböző indexek eltérőnek mutathatják az egyes térségek belső egyenlőtlenségeinek szintjét, lényeges szempont a területi egyenlőtlenségi mutató megválasztása. Minthogy ideális választás nincs, a lehetséges értelmezések bizonytalanságát csökkentendő célszerűnek tűnt két mutató értékeinek kiszámítása is.

Kutatásunkban a régiók jövedelmi differenciáltságát vizsgáljuk. Ennek mérésére a fent említett tulajdonságai miatt az egyik legalkalmasabb mutatószám a Hoover-index. Emellett korábbi elemzések (Lampertné, 2010) bizonyítják, hogy a visegrádi országok régióinak jövedelem-eloszlására jellemzőek a kiugró szélső értékek, azaz jelentős a fővárosok és a lemaradó régiók jövedelemkülönbsége. Ezért a területi differenciáltság elemzésekor alkalmas mutatónak tűnik a LSRSZ is. A két mutató közös vonása az, hogy mindkét módszer népességszámmal súlyozva mutatja az egyenlőtlenségek mértékét – tehát a régiók differenciáltságát nem csak jövedelemszintjük, hanem nagyságuk is meghatározza.

Területi különbségek a visegrádi országok régióiban

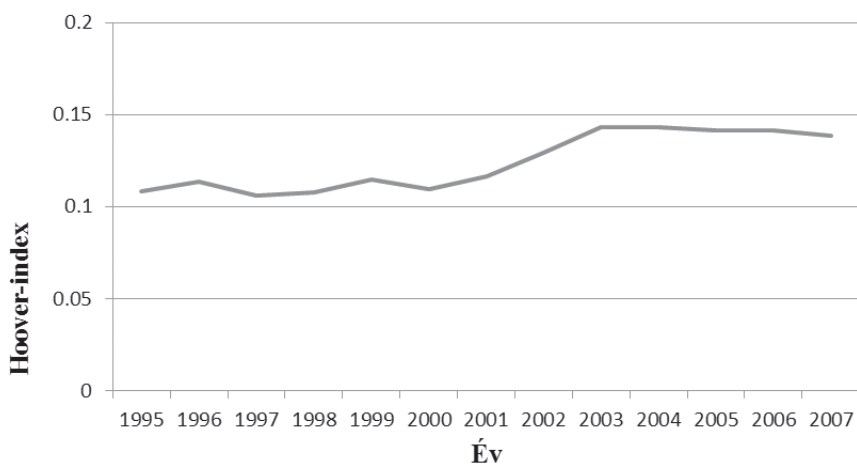
A területi különbségek a vizsgált 12 év alatt a visegrádi ország-csoport régióiban az LSRSZ mutatója alapján folyamatosan nőttek (2. ábra). Mivel a logaritmus használata miatt az ábrázolt index kevésbé érzékeny a kiugró értékekre, a vonaldiagram kisimult, egyenletes növekedést mutat. A területi különbségek

2. ábra. A területi különbségek alakulása a logaritmikusan súlyozott relatív szórás szerint

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisa alapján

3. ábra: Területi különbségek alakulása a Hoover-index szerint

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisa alapján

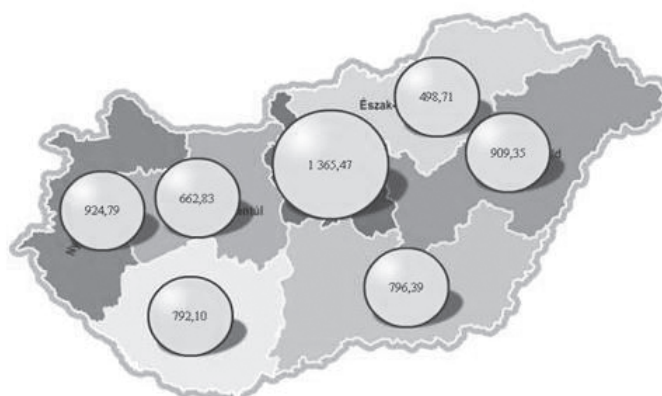
csökkenése egyetlen évben, 2003-ban figyelhető meg. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a csatlakozási tárgyalások 2002-2003-ban értek a záró szakaszukba.

Az országok azon törekvése, hogy megfeleljenek az úgynevezett koppenhágai kritériumoknak, csökkentette az ország-csoporton belüli területi különbségeket.

A Hoover-indexszel kifejezett területi egyenlőtlenség is növekedést mutat a 1995-2003-as időszakban, 2003-tól kezdve azonban a területi egyenlőtlenségek kismértékű csökkenését tükrözi (3. ábra).

A két index eltérő eredményei a számítási módjukból következnek. Az LSRSZ érzékenyebb az eloszlás szélső értékeire, vagyis a fővárosok és a lemaradó régiók távolságára. Visegrádi ország-csoport egészében a régiók egymáshoz viszonyított különbsége lassan csökkent a vizsgált időszakban (ezt mutatja a Hoover index). Viszont a szélső értékek távolsága, vagyis fővárosok és a lemaradó régiók közötti szakadék növekedett – ezt mutatja a súlyozott logaritmikus relatív szórás – a vizsgált 12 év alatt. A különbségek növekedését igazolja az a tény is, hogy a fővárosok 1 főre jutó GDP-je 1995-ben háromszorosa a lemaradó régiók értékének, míg 2007-ben már közel ötszörös ez az eltérés. Ennek a jelenségnek egyik legfontosabb magyarázó oka lehet, hogy a csatlakozásuk óta a fővárosi régiók jóval nagyobb arányban részesedtek az Unió pályázati forrásaiból, ami a már egyébként is meglévő gazdasági előnyüket tovább növelte (4. ábra).

4. ábra. Támogatott projektek Magyarországon 2010-ben
(adatok milliárd Ft-ban)

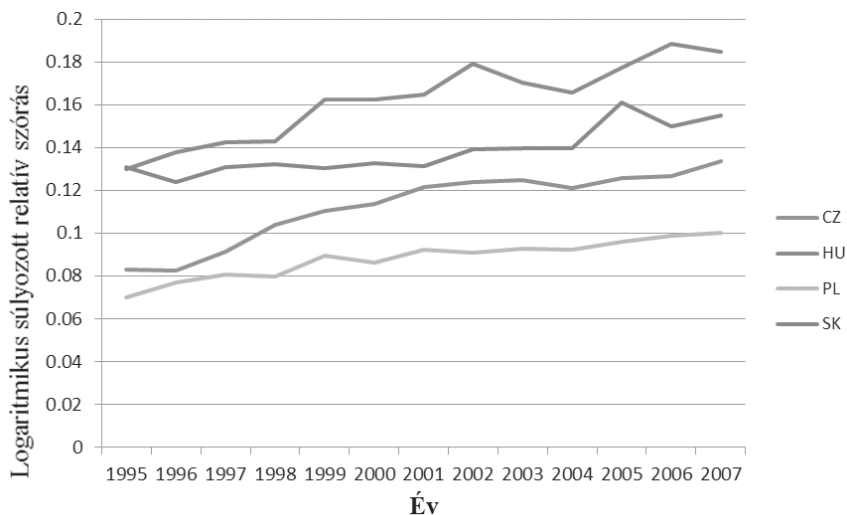

Forrás: <http://www.terkepter.nfu.hu/#>

A négy tagországra külön-külön kiszámított területi egyenlőtlenségi mutatók alapján megállapítható, hogy mind a négy országon belül nőtték a területi különbségek. A legnagyobb területi eltérés Magyarországon van a régiók között, a legkisebb pedig Lengyelországban. Lengyelországban tapasztalt alacsony területi differenciáltság magyarázata, hogy nagy területének köszönhetően nem főváros

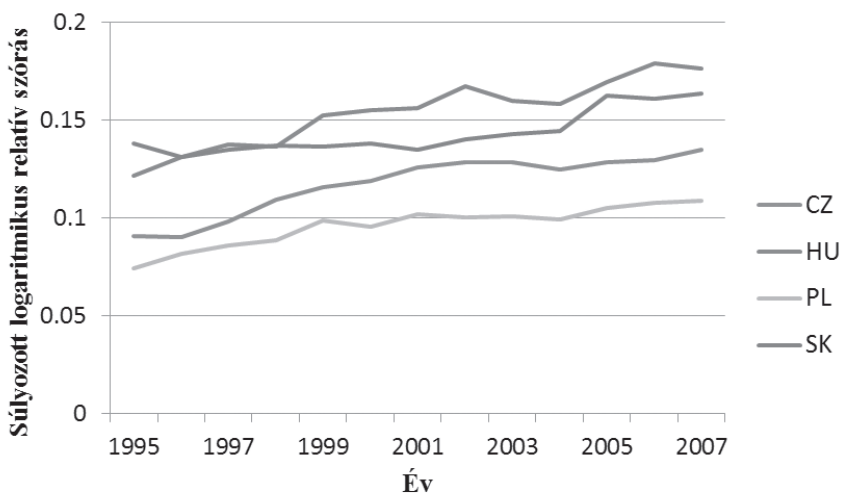
centrikus a másik három országgal ellentétben. Varsó mellett több hasonló adottságokkal rendelkező nagyvárost is találunk, mint például Gdansk, Krakkó és Poznan (4-5. ábra).

5. ábra: Területi különbségek alakulása országonként a Hoover-index szerint

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisa alapján

6. ábra: Területi különbségek alakulása országonként az LSRSZ szerint

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisa alapján

A jövedelem és a területi különbségek közötti összefüggés

Kutatásunk fő hipotézise, hogy a visegrádi ország-csoport régióinak jövedelme és területi egyenlőtlenségi mutatóinak kapcsolata a Williamson-hipotézisnek megfelelő mintázatot mutat. Vagyis, hogy a gazdagabb régiókban kisebbek, míg a szegényebbekben nagyobbak a belső egyenlőtlenségek, a fejlettebb régiókat kisebb, a fejletlenebbeket pedig nagyobb belső jövedelmi differenciáltság jellemzi. A Williamson-görbe nemcsak egy régió hosszú távú fejlődése során befutott pályájának leírására szolgál, hanem alkalmas annak vizsgálatára is, hogy egy adott időpontban/időszakban a különböző fejlettségű régiók azonos módon számított területi egyenlőtlenségi mutatóinak nagysága és gazdasági fejlettsége között milyen összefüggés áll fenn. A vizsgált országok egyik jellemzője fővárosuk gazdasági túlsúlya, a régiók leszakadás a fővároshoz illetve a főváros körüli régiókhoz képest. Mivel ezt a leszakadást az LSRSZ jobban szemlélteti, ezért a Williamson-görbén az említett mutatót ábrázoltuk az egy főre jutó GDP függvényében (6. ábra). Ebben a vizsgálatban az egyenlőtlenségi mutató képletét az alábbiak szerint kell értelmezni:

$$V = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \left(\log \frac{y_i}{\bar{y}} \right)^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}}$$

ahol y_i az i -edik év fajlagos mutatójának (egy főre jutó GDP) értéke

\bar{y} az egyes években az ország-csoport súlyozott átlagos egy főre jutó jövedelme

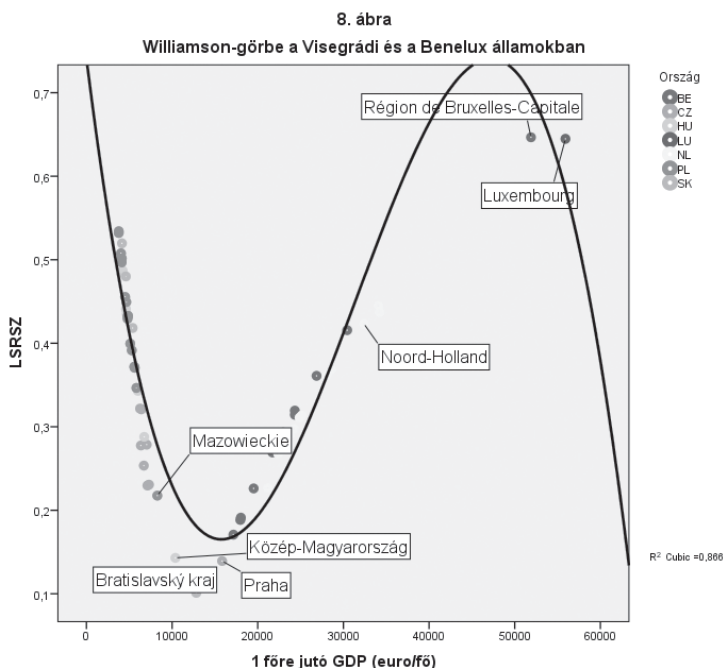
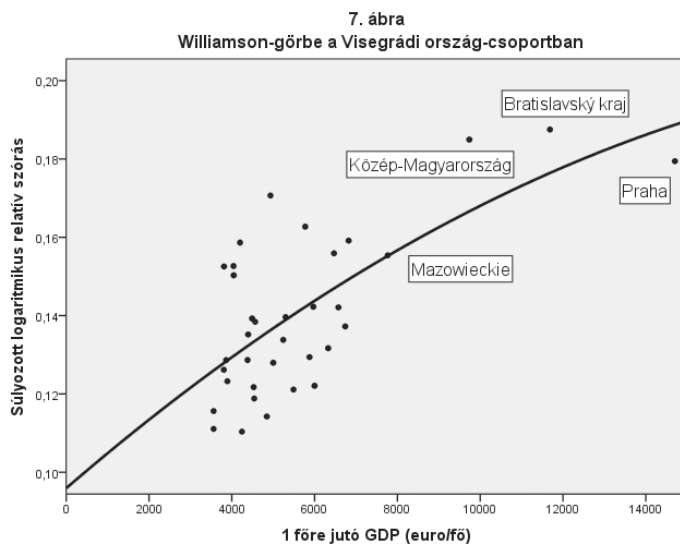
f_i súly, az i -edik év népessége a régiókban

A 7. ábra alapján megállapítható, hogy a vizsgált országok a görbe felmenő, azaz pozitív meredekségű szakaszában találhatóak. Vagyis a növekvő fejlettség mind nagyobb területi differenciáltsággal jár együtt. Továbbá megfigyelhető, hogy Magyarország és Szlovákia főváros körüli és Csehország fővárosi régiója igen jelentősen eltávolodik a többi vizsgált régiótól.

Az összefüggést regressziószámítás segítségével ellenőriztük. A régiók egy lakosra jutó jövedelemszintje és a vizsgált területi egyenlőtlenségi mutató között szoros kapcsolat áll fenn. A regressziós modell magyarázóereje az F-próbák tanúsága szerint szignifikáns (0,000-szinten), tehát joggal állíthatjuk, van kapcsolat a régiók jövedelemszintje, valamint belső területi egyenlőtlenségük között.

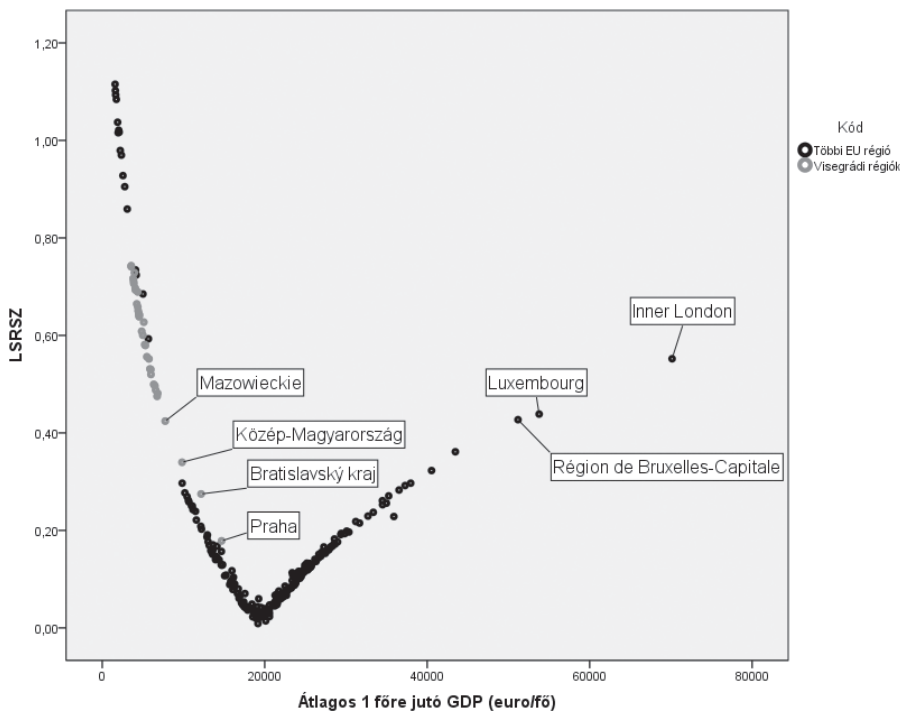
A fenti ábrából úgy tűnhet, hogy a visegrádi ország-csoport régiói a Williamson-görbe pozitív meredekségű szakaszán helyezkednek el. Ha a Williamson hipotézis igaz, akkor kiegészítve a vizsgált régiók körét más Európai Unió régiókkal

kirajzolódik a görbe negatív meredekségű szára is. Elméletünk igazolására bővítettük a vizsgálatba bevont régiók körét a Benelux államok régióival. A régiók területi fejlettsége és területi differenciáltsága közötti összefüggést a 8. ábra szemlélteti.

A vizsgálatba bevont hét ország 59 régiójára azonos módon számított regionális egyenlőtlenségi mutatóit, ha az 1 főre jutó GDP függvényében ábrázoljuk, akkor a ponthalmazunk egy harmadfokú függvényre illeszkedik. A modell 86,6%-os magyarázóereje szerint a két mutató között szoros kapcsolat áll fenn. A visegrádi ország-csoport ábrázolt pontjai a függvény negatív meredekségű szakaszán helyezkednek el, vagyis növekvő jövedelemhez csökkenő területi különbségek társulnak. Területi különbség alatt itt azt értjük, hogy az adott régió fejlettsége mennyire különbözik a vizsgált terület egészének átlagos fejlettségétől. A legnagyobb jövedelem és a legkisebb területi differenciáltság a fővárosi régiókban található. A Benelux államok a függvény pozitív meredekségű szakaszán helyezkednek el, vagyis növekvő jövedelem magas területi differenciáltsággal párosul. A legmagasabb jövedelem és területi különbség a belga fővárosi régióban és Luxemburgban – az ország egyetlen régióból áll – található. Tőlük jelentősen lemarad a holland fővárost magába foglaló Észak-Holland régió. A vizsgált régiók körét tovább bővítve, az Európai Unió egészére, a görbénk a fordított U alakzat helyett inkább V alakzatot vett fel (9. ábra).

9. ábra
Williamson-görbe az Európai Unióban

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatbázisa alapján

Az LSRSZ számítási módjából következően a régiók 1995 és 2007 közötti átlagos 1 főre jutó GDP-jének arányát mutatja az Európai Unió azonos időszakra vonatkozó átlagához viszonyítva. Vagyis a differenciáltságot azon keresztül fejezi ki, hogy a régió egy főre jutó GDP-je mennyire különbözik az Uniós átlagtól. Ha ezt a mutatót az egy főre jutó GDP függvényeként ábrázoljuk, akkor az Unió 264 régióját két csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba azok a régiók tartoznak, amelyek a „V” negatív meredekségű szárán helyezkednek el, vagyis a magasabb 1 főre jutó GDP alacsonyabb területi differenciáltságot von maga után. Ezek a területek az Unió legutóbbi két bővítésekor csatlakozott országok régiói, melyek fő feladata a felzárkózás. A régiók másik csoportja a „V” pozitív meredekségű szárán helyezkedik el, vagyis a növekvő fejlettség növekvő területi különbséget von maga után. Jelen kutatás alapján úgy gondoljuk, hogy 20 000 euro/fő az a jövedelemhatár – amely az Unió vizsgált időszakra vonatkozó átlaga – az, amelyet az újonnan csatlakozó országok, ha elérnek, akkor lépnek rá a fejlődés egy olyan szakaszára, amelynek rajzolata megfelel a Williamson-görbének.

Összefoglalás

Kutatásunkban a visegrádi ország-csoport régióinak területi egyenlőtlenségeit vizsgáltuk 1995-től 2007-ig. A területi különbségek mérésére két indexet, a Hoover-indexet és a logaritmikus súlyozott relatív szórás (LSRSZ) mutatóját használtuk. Mindkét területi egyenlőtlenségi mutató szerint nőtték a regionális különbségek a vizsgált ország-csoport egészében és országaiban egyaránt. Eredményeink szerint a vizsgált négy ország fővárosi régióinak gazdasági előnye jelentősen növekedett az Európai Unióhoz történő csatlakozásuk óta. Kiinduló hipotézisünkben összefüggést feltételeztünk a régiók gazdasági fejlettsége és a belső regionális egyenlőtlenségük nagysága között, vagyis a magasabb GDP-jű régiókban kisebbek, míg az alacsonyabb hazai terméket előállító régiókban nagyobbak a belső egyenlőtlenségek. Ha a visegrádi ország-csoport régióin teszteltük Williamson hipotézisét, akkor azt tapasztaltuk, hogy minél fejlettebb egy régió, annál nagyobb a belső területi differenciáltsága. Empirikus kutatásunkat kiegészítve – a Benelux államokkal, majd az Európai Unió többi tagállamával – megállapítottuk, hogy a Williamson-hipotézis megállja a helyét, vagyis a fenti összefüggés fennáll, de a tapasztalati görbénk nem fordított „U” alakú, hanem „V” alakú. Az Unióhoz a legutóbbi két alkalommal csatlakozott országok régióiban a jövedelem növekedése maga után vonja a területi különbségek csökkenését, míg a régi tagállamok régióiban a növekvő fejlettség növekvő területi különbséget von maga után. Jelen kutatás alapján úgy gondoljuk, hogy 20 000 euro/fő az a jövedelemhatár – amely közvetlenül az Unió vizsgált időszakra vonatkozó átlaga – az, amelyet az újonnan csatlakozó országok, ha elérnek, akkor lépnek rá a fejlődés egy olyan szakaszára, amelynek rajzolata megfelel a Williamson-görbének.

Irodalom

- Davies, S. – Hallett, M. (2002): Interactions between National and Regional Development. Hamburg Institute of Regional Economics, Hamburg
- Dusek, T. (2005): A területi elemzések alapjai. (Regionális Tudományi Tanulmányok 10). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- Faluvégi, A. (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. Területi Statisztika 2004/5. 434-458. old.
- Faluvégi, A. (2005): A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása az átmenet időszakában és az új évezred küszöbén. In: Fazekas Károly (szerk.): Munkapiac és regionalitás Magyarországon. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 9-46. old.
- Hunyadi, L. – Vitam L. (2008): Statisztika I. AULA Kiadó Kft., Budapesti Corvinus Egyetem 348 p.
- Kiss J. P. – Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek: Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- Lampertné A. I.(2010): A humántőke versenyképessége a visegrádi ország-csoport régióiban, Területi Statisztika, 13.(50.) évf. 6. szám, November, 659-673. p.
- Lengyel I.-Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Major, K. – Nemes Nagy, J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. Statisztikai Szemle 5. 397-421. old.
- Nemes Nagy, J. (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc: A földrajz dimenziói. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 141-158. old..
- Nemes Nagy, J.– Németh, N. (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői. In: Fazekas Károly (szerk.): Munkapiac és regionalitás Magyarországon. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 75-137. old.
- Nemes Nagy, J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémia Kiadó
- Németh, N. – Kiss, J. P. (2007): Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. Területi Statisztika 10.(47.) évf. 1. szám, 20-45 p.
- Szörfi, B. (2006): Regional inequalities in the European Union: Testing the Williamson-curve hypothesis with different methods in presence of serial correlation. Central European University, Economic Development, Budapest.
- Williamson, J. G. (1965): Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of the Patterns, Economic Development and Cultural Change, vol. XIII, no. 4, Part II (July 1965). Supplement pp. 84.

A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból

Dr. Obádovics Csilla PhD, egyetemi docens

Bruder Emese, PhD hallgató

Szent István Egyetem

ABSZTRAKT A rendszerváltást követően a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek jelentősen felerősödtek. A vidék és a város egyenlőtlenségei éppúgy, mint más regionális különbségek léteztek már korábban is, de a mesterségesen alacsony szinten tartott gazdasági, társadalmi kiegyenlítő politika megpróbálta kontrollálni azokat, többnyire sikertelenül. A különbségek megmutatkoztak a humán erőforrások fejlettségében éppúgy, mint a gazdasági potenciálok jelenlétében.

A politikai változások után a vidéki térségeket szignifikáns infrastrukturális és gazdasági fejlettségben megmutatkozó hátrányok jellemzik. A jövedelmi különbségek a városok és községek között jelentősen felerősödtek. A vidéki lakosság az átalakulás igazi vesztese: alacsonyabb jövedelem, nagyobb munkanélküliség, a szolgáltatások és az infrastrukturális ellátás hiányai jellemzik a vidéki térségek jelentős részét. Munkánk ezeket a hátrányokat elemzi.

KULCSSZAVAK Területi egyenlőtlenség, jövedelem egyenlőtlenség, vidéki térség, munkanélküliség, emberi erőforrás fejlettség

Bevezetés

A rendszerváltást követően Magyarországon a területi, társadalmi, szociális és gazdasági egyenlőtlenségek jelentősen felerősödtek (Nemes Nagy, 1998). Egyes térségek komoly gazdasági fejlődésnek indultak, mások elszegényedtek. A különbségek megmutatkoznak a humán erőforrások fejlettségében éppúgy, mint a gazdasági potenciálok jelenlétében.

A területi egyenlőtlenségek vizsgálata Magyarországon a társadalmi-gazdasági jelenségek elemzésénél hagyományosan az érdeklődés középpontjában állt és áll ma is (Francia 1976, Dövényi és Tolnai 1993, Faluvégi és Komjáthyiné 1995, Kertesi és Ábrahám 1996, Kovács Tibor 2002, Nemes Nagy 2003, Kulcsár 2009, Beluszky – Sikos T. 2007). A szociológiai, szociográfiai elemzések – megmutatva az ország egyes vidékeinek sajátos adottságát, az ott élő emberek életmódját – minden esetben a területi szempontból értelmezhető eltérésekre hívták fel a figyelmet. Elég csak Erdei Ferenc (1974, 1977) munkásságára utalni vagy további máig ható szociográfiai munkákat említeni (Matolcsy 1933). A területi egyenlőtlenségek később sem mérséklődtek jelentősen, és a gazdasági teljesítmény, az emberi

erőforrások állapota térségileg azóta is erősen differenciált (Enyedi 1996, Nemes Nagy 1998, Ritter 2009).

A rendszerváltást követően a magyar gazdasági életre a jelentős visszaesés volt jellemző. Az eltérő adottságokkal és eltérő gazdasági fejlettségi szinttel rendelkező régiók különbözőképpen éltek meg az új gazdasági rendszer bevezetését (Kovács T. 2002). A keleti országrészek és a dél-dunántúli területek kerültek a legrosszabb helyzetbe, az észak-nyugat-dunántúli kistérségek gazdasági-társadalmi helyzete kedvezőbb képet mutat (Szörényiné 1997). Ez a jellegzetes kép a későbbi években sem változott meg (Malakucziné 2007).

Nemes Nagy (1998) arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi összehasonlítások során több, különböző szempontot kell mérlegelni, mivel a területi egyenlőtlenségek vizsgálata nem szűkíthető le néhány dimenzióra vagy mutatóra. Mondhatjuk, hogy a dimenziók egyben társadalmi és gazdasági jellemzőkre is utalnak, operacionalizálásuk tehát a területi egyenlőtlenségek sokdimenziós terét tárja elénk. Quadrado és szerzőtársai is azt a következtetést vonják le kutatásukban, hogy pusztán egy tényező alapján való jóléti vizsgálódás, az egyéb gazdasági társadalmi tényezők figyelmen kívül hagyása a területi egyenlőtlenségek alulértékelését eredményezi (Quadrado L. et. al. 2001). Ugyanakkor azonban például Nagy András (2011) eredményei azt mutatják, hogy az egy lakosra jutó jövedelem korrelált legerősebben a komplex fejlettségi rangsorral, tehát ezzel az egy mutatóval is megelégedhetünk.

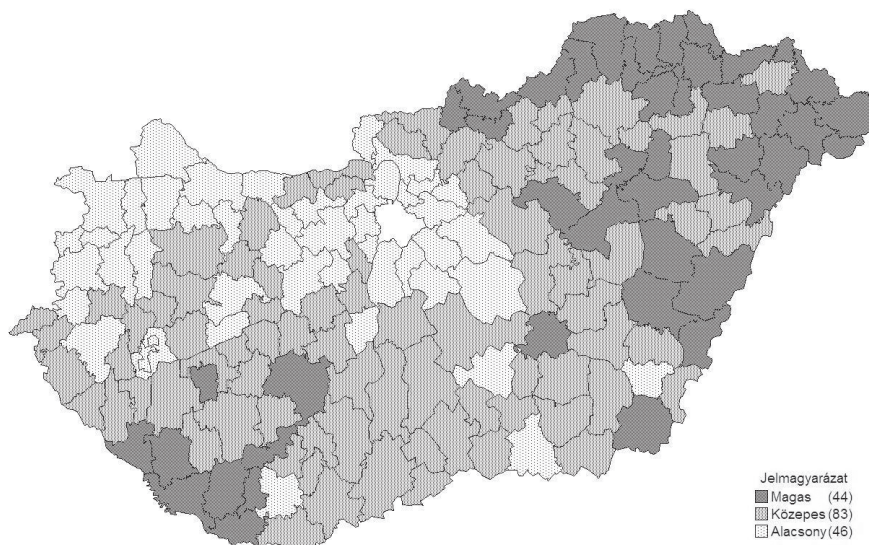
Egy másik tanulmányában Nemes Nagy (2003) a népességi és a gazdasági súlypontok segítségével vizsgálja a területi folyamatokat. Négy mutató súlypontját számította ki az országra nézve, ezek: a népesség, a jövedelem, a munkanélküliség és a telefonellátottság. Vizsgálatával a főváros meghatározó szerepét, valamint az igen erőteljes nyugat – kelet megosztottságot igazolta. A különböző súlypontok elemzésével azt is bebizonyította, hogy az egyes gazdasági-társadalmi szegmensekben különböző irányú mozgások zajlottak. A munkanélküliség súlypontjának mozgása érzékletesen mutatja a keleti országrész problematikus helyzetét, ahol Nemes Nagy szerint reménytelenül megmerevedett a munkaerőpiac.

Tanulmányunkban többféle szempont alapján mutatjuk be a területi differenciálódást kistérségi szintű elemzések segítségével. Célunk az, hogy rámutassunk bizonyos területi hasonlóságokra és különbözőségekre. A következő fejezetekben először a munkanélküliség területi differenciálódásával foglalkozó témakört, majd a munkanélküliség alanyi oldalát képező, az „emberi fejlettséget” kifejező és a területi összehasonlításokra alkalmas „human development index” kistérségi adaptációját ismertetjük. Ezután a szegénység és jövedelemegyenlőtlenség kutatásaink eredményeit mutatjuk be.

A munkanélküliség területi differenciálódása

Nemes Nagy (2003) kutatásai érzékletessé tették azt a változást, amely a munkanélküliség elterjedésének folyamatában Magyarországon lezajlott, és a munkanélküliség területi differenciáltságának időbeli sajátosságait jellemezte. Felhívta a figyelmet arra, hogy 1990 után először az északkeleti területeken jelent meg tömeges méretekben a munkanélküliség, majd az egész országban kiegyenlítettebbé vált, és a 2000-es évtized elején „ismételten visszahúzódot” a kiinduló területekre.

1. térkép: Tartós munkanélküliségi kategóriák Magyarországon 1993 és 2009 között

Forrás: saját szerkesztés

A munkanélküliség területi differenciáltságára Laki (1997: 39) is nagy figyelmet fordított: „Köztudott, hogy a hazai munkanélküliség területileg és településtípusok szerint rendkívül differenciált. A nyílt munkanélküliség már megjelenésekor is az ország infrastrukturálisan és gazdaságilag fejletlenebb területein és falusias településein kezdett sűrűsödni, tömegessé válása idején a ’kelet–nyugati’ lejtőiben látványos formát öltött. A későbbi gazdasági és munkaerő-piaci fejlemények ... nem változtattak lényegesen a már kialakult helyzeten, pontosabban felerősítették és még markánsabbá tették a területi-települési különbségeket.” Az ország keleti, északkeleti régióiban számottevően magasabb a munkanélküliségi ráta, mint a fővárosban vagy a nyugati megyékben – csaknem duplája az országos átlagnak (Laki 1999). Kertesi és Ábrahám (1996) a területi egyenlőtlenségek okaival foglalkozó

tanulmányukban az alacsony iskolázottságnak, illetve a cigány népesség nagyobb arányának tulajdonították az északkeleti régió magasabb munkanélküliségét. 2001 és 2005 között a munkanélküliség továbbra is Magyarország keleti és északkeleti részét sújtja leginkább, ahol a munkanélküliségi ráta közel kétszer akkora, mint az előnyösebb helyzetű térségekben (Fejes et al. 2006).

A munkanélküliségi arány idősoros (1993-2009) adatai alapján a kistérségeket három kategóriába soroltuk: (1) amelyekre általában a magas munkanélküliség volt jellemző; (2) amelyeken általában közepes volt a munkanélküliség mértéke; illetve (3) ahol jellemzően alacsony volt a munkanélküliségi arány. A kistérségeket úgy soroltuk be az egyes kategóriákba, hogy azok az adott időintervallumon belül a kistérség idősoros adatai alapján az esetek több mint felében melyik munkanélküliségi kategóriába estek bele, az alacsony (tartósan alacsony), a közepes vagy a magas (tartósan magas) munkanélküliségű csoportba. A munkanélküliségi arány a munkanélküliek arányát jelenti a 18-59 éves népességen belül. A munkanélküliség kistérségi idősoros adatok a Foglalkoztatási Hivatal adatbázisából származnak (1993-2009).

A három munkanélküliségi kategóriát összevetettük a vidékiség kategóriáival. A vidéki kistérség lehatárolása az OECD módszertanát²⁶ követi. Elemzésünkben a vidékiség lehatárolása KSH adatok alapján készült a 2009-es év adatai alapján. Az aránykategóriákat a vidékiségi kategóriák szerint megfigyelve azt tapasztaltuk, hogy az alapvetően vidéki kistérségek jellemzően tartósan magas munkanélküliségi aránnyal, míg a városi kistérségek alacsony munkanélküliségi aránnyal rendelkeznek. A vidéki térségek 88,5%-ára közepes vagy tartósan magas munkanélküliség jellemző, tehát mindössze 11,5%-ukban figyelhetünk meg tartósan alacsony munkanélküliséget. Az alapvetően városi, vagyis a magas népsűrűségű kistérségekben viszont alacsony a munkanélküliség, a városi térségek 73%-ában tartósan alacsony volt a munkanélküliség 1993 és 2009 között.

Önmagában a vidékiség még nem biztos, hogy (ebből a szempontból) hátrányos helyzetet jelent, bizonyítja ezt az is, hogy az alapvetően vidéki kistérségek közül egy tucatnak tartósan alacsony a munkanélküliségi arány mutatója.

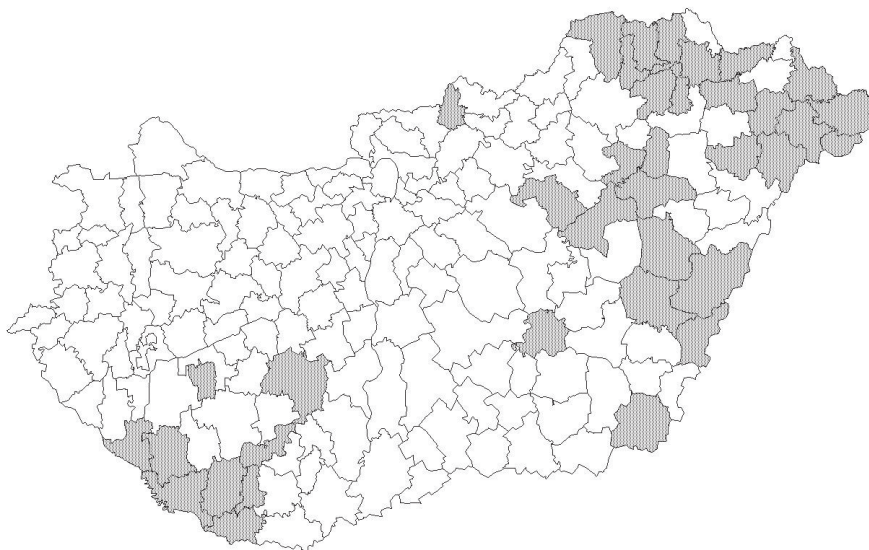
Valószínűsíthető, hogy az alapvetően vidéki területen elhelyezkedő és tartósan magas munkanélküliséggel jellemezhető kistérségekben a munkahelyek hiánya, a városoktól való távolság, a kedvezőtlen demográfiai helyzet és folyamatai miatt egyhamar nem fog változni a helyzet. Ezért azokat az alapvetően vidéki kistérségeket, amelyek tartósan magas munkanélküliségi aránnyal rendelkeznek,

26 E szerint megkülönböztetünk „alapvetően vidéki” jellegű kistérséget, melyben a vidéki (120 fő/km² alatti népsűrűségű) településeken élők aránya több mint 50%, „jellemzően vidéki” jellegű kistérséget, melyben a vidéki településeken élők aránya 15% és 50% közötti, illetve „alapvetően városi” jellegű kistérséget, melyben a vidéki településeken élők aránya kisebb, mint 15% (OECD 1994).

munkanélküliség szempontjából a leghátrányosabb helyzetűeknek minősítettük. A leghátrányosabb helyzetű 37 kistérség elhelyezkedése látható a 2. sz. térképen.

2. térkép: Alapvetően vidéki kistérségek tartósan magas munkanélküliségi aránnyal

Forrás: saját szerkesztés

Dövényi és Tolnai (1993) kistérségi szintű elemzése, amelyet az egy munkanélkültre jutó üres álláshelyek száma alapján készítettek, hasonlóan nagy területi differenciáltságot jelzett a 90-es évek elején. A kistérségeket három kategóriába sorolták: a válsághelyzetben lévő kistérségekre eredményeik szerint már kezdettől fogva az átlagosnál nagyobb munkanélküliség volt jellemző. A krízishelyzetben lévő térségek közé tartozott Észak-Magyarország szinte valamennyi körzete. A második alaptípusba a köztes helyzetű kistérségeket sorolták. Ezekben a térségekben a munkanélküliségi ráta a mindenkor országos átlag körül alakul. Ez a csoport nem teljesen homogén, eltérő helyzetű kistérségek sorolhatók ide. A munkanélküliséggel kevésbé veszélyeztetett körzetek (harmadik alaptípus) száma a legkevesebb. Itt a munkanélküliségi ráta az országos átlag felét sem érte el. Ez a jellegzetes polarizálódás az ezredforduló utáni években is megmaradt, kiemelkedően magasabb munkanélküliségi aránnyal jellemezhető Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és Észak-Alföld. (Fejes et al. 2006)

A munkanélküliség már a 90-es évek elején magasabb arányú volt a ritkábban lakott területeken, mint a magasabb népsűrűségű településeken. A nagyvárosoktól való távolság még nem érezte jelentősen a hatását; a ráták erősen korreláltak az adott terület népsűrűségével. 1992 után azonban a nagyvárosoktól való távolság

jelentősége erősen megnőtt. Az elmaradottabb területekről bizonyos fokú elvándorlás, illetve átrendeződés volt kimutatható a városias települések irányába (Kertesi 1997).

Magyarország három nagy régiójában – az Alföldön, a Dunántúlon és az északi országrészben – eltérő módon befolyásolja a tér (a nagyvárosoktól való távolság) az emberek munkába állási lehetőségeit. A Dunántúl fejlettebb területein nem csupán alacsonyabb volt a munkanélküliségi ráta, mint a másik két területen, hanem a nagyvárosoktól való távolság befolyásoló ereje is eltért. A kevésbé urbanizált, infrastrukturálisan elmaradottabb Alföldön és az ipari válságövezetekhez sorolt északi részen a munkanélküliségi ráta és a nagyvárosoktól mért távolság között erősebb volt az összefüggés, mint a nyugati országrészen (Madarász et al. 1998, Bódi és Obádovics Cs. 2000). A munkanélküliségi ráta és a migráció kapcsolatának vizsgálata azt mutatta meg, hogy a magas munkanélküliségi rátával rendelkező, illetve az alacsony népsűrűségű területekre nagyfokú elvándorlás a jellemző.

1. táblázat: A vándorlás és a munkanélküliség kapcsolata a kistérségekben, 2009.

A kistérségek száma és aránya		ODAVÁNDORLÁS/ELVÁNDORLÁS ARÁNY				
		nagymértékű vándorlási veszteség	kismértékű vándorlási veszteség	kismértékű vándorlási többlet	nagymértékű vándorlási többlet	Összesen
Tartós munkanélküliség	Alacsony Esetszám %	2 4,3 %	16 34,8 %	15 32,6 %	13 28,3 %	46 100 %
	Átlagos Esetszám %	20 24,1 %	48 57,8 %	15 18,1 %	0 0 %	83 100 %
	Magas Esetszám %	24 54,5 %	20 45,5 %	0 0 %	0 0 %	44 100 %
	Összesen Esetszám %	46 26,6 %	84 48,6 %	30 17,3 %	13 7,5 %	173 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

A 44 tartósan magas munkanélküliséggel jellemzett kistérség közül egyetlen egy sem volt, amelyik pozitív migrációs egyenleget tudott volna felmutatni, viszont az alacsonyabb munkanélküliségi rátájú térségek 60%-a bevándorlási többlettel rendelkezik. Hasonlóan negatív összefüggést talált Csatári (1999) a vándorlás és a munkanélküliség között, amely a válságos térségek lassú elnéptelenedéséhez vezet.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy az elvándorlás mértékében mekkora azoknak az aránya, akik a munkanélküliség miatt változtatnak lakóhelyet (Obádovics Cs. 1997). A munkaerő-piaci szempontból kedvezőbb helyzetű régióba történő vándorlás a munkanélküli szempontjából előnyös lehet, de más szempontból jelentős veszélyeket is hordozhat. A gazdaságilag elmaradott térségek migrációs viszonyait Kertesi és Ábrahám (1996.) is elemezték. Megállapították, hogy a válság sújtotta övezetekben a cigány népesség aránya kiemelkedően magas. Ezt egyrészt azzal magyarázták, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező elvándorlók munkavállalási esélyei jobbak, de a cigány népesség általában alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, így ők költözés esetén is nehezebben találnának munkát, ezért maradnak. Másrészt a hanyatló gazdasági körzetekben alacsonyabb ingatlanárak rontják az elvándorlási esélyeiket, ugyanakkor letelepedés szempontjából vonzóak lehetnek. Mindezek a cigány népesség arányának további emelkedését eredményezi a gazdaságilag elmaradott térségekben.

A humán erőforrás fejlettségének területi különbségei

A nemzetközi irodalomban széles körű kutatás eredményeként az egyik legáltalánosabban használt mutató a HDI²⁷ (Human Development Report 1990). Az indexet több mint 160 országra számolták ki 1990-ben és évről évre újraszámolják. A várható élettartamra, a képzettségre és a gazdasági aktivitásra vonatkozó mérőszámokat foglalja magába. Ezek kétségtelenül az emberi fejlettség igen fontos komponensei. Más mutatók, mint például a háztartások életminősége, a természeti környezet állapota vagy az emberi képességek állapota szintén szerepelhetnének benne. Az adatok hiánya és eltérő szerkezete azonban mindenütt jelentős korlátokat szab. A HDI központi kiszámítása és publikálása mellett számos kutató foglalkozik az emberi fejlettség indexével, ezek különböző aspektusokból mutatják be az emberi fejlettséget (Grimm et al. 2009, Stewart 2010).

A magyar alkalmazások területi szempontú megjelenése Nemes Nagy József nevéhez fűződik (Nemes Nagy 2000). Elemzésében megyei szintű adatokat és összehasonlításokat közöl. Az 1990-es állapotból kiindulva az 1996/1997-es helyzetben javuló és romló HDI-pozíciójú megyéket különített el. A humán fejlettség mutatója a két időszak között romlott az 1990-ben átlag alatti értékkel jellemzett megyék közül Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy és Tolna megyében. 1990-ben az átlag alatti értékkel bírt Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is, de az 1990-es évek második felére már javítottak pozíciójukon. A vizsgálat

27 Human Development Index – az emberi fejlődés indexe

megállapította: az 1990-ben átlag alatti értékkel szereplő megyék csoportja kettévált, egy részük HDI-értéke tovább romlott, más részük lassú felzárkózást, javulást mutat. Nemes Nagy munkáját követően a HDI területi differenciálódása több magyar kutatás középpontjába került (Reichnitzer, Smahó 2005, Csité, Németh 2007). Csité és Németh (2007) kutatásukban részletesen tanulmányozták Magyarország kistérségekre kiszámított HDI értéket, kimutatták, hogy az 1994-re feltehetően jelentősen megnövekvő területi különbségek az ezredfordulóra érzékelhetően csökkentek, majd ezt követően stabilizálódtak. Munkájukban rávilágítottak arra, hogy 1994 és 2005 között a főváros és az ország többi része között folyamatosan nőnek a HDI-különbségek, valamint azt is kimutatták, hogy a központi régió kistérségeinek fejlettsége a kilencvenes évek elején még nem különbözött szignifikánsan a többi kistérségetől, azonban 2001-ben már ez a különbség jelentős mértékben megnőtt. A 2005-ös évben, az országon belüli különbségeket Csité és Németh a következőképp szemléltetik: „Ha a legfejlettebb és legfejletlenebb kistérségek HDI-értékét hasonlítjuk össze, akkor az országon belül akkora különbségeket találhatunk, mint amekkora a német és a török átlag között van.” (Csité és Németh 2007: 23)

A Földművelésügyi és Vízügyi Minisztérium által támogatott kutatásunk során statisztikai kistérségekre vonatkoztatott területi elemzést és összehasonlítást végeztünk.

Egy olyan mutatót dolgoztunk ki, amely az országon belül kistérségi szintre is vetíthető, így a kistérségi különbözőségeket (településhálózat sajátosságai, munkanélküliség, vidékiség stb.) kifejezésére is alkalmas. A módszer továbbfejlesztett változatában az index metodikája megegyezik a HDI metodikájával, és a mutatók hasonló folyamatokat írnak le (Obádovics és Kulcsár 2003, 2004).

A HDI számításához az alábbi négy mutatót használtuk fel:

- a. A születéskor várható élettartam (1998-2002 időtartamra, KSH)
- b. Írástudók aránya a 6 évesnél idősebb népességen belül (2001-es Népszámlálás, KSH)
- c. A 6 évesnél idősebb népesség által átlagosan elvégzett osztályszám (2001-es Népszámlálás, KSH)
- d. 1 állandó lakosra jutó személyi jövedelem (APEH, 2002)

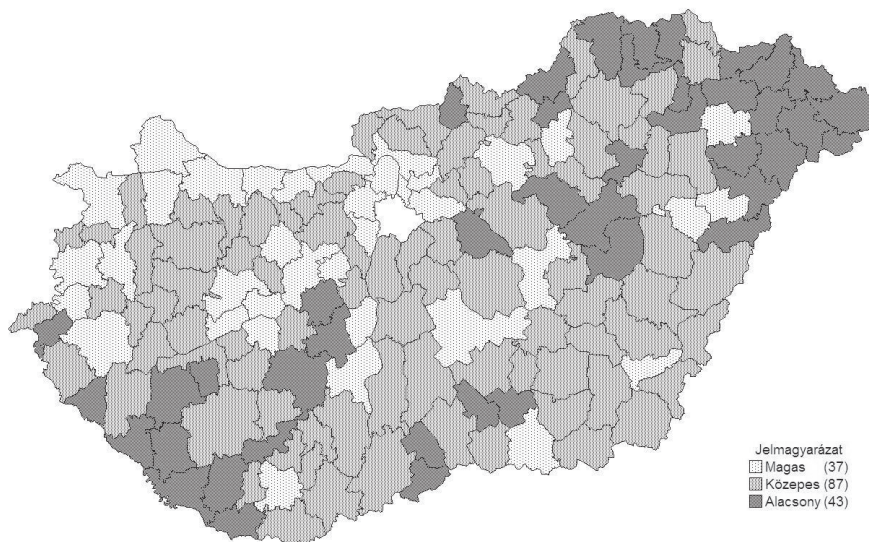
A HDI számításához használt 4 mutatóból 3 indexet hoztunk létre:

- A születéskor várható élettartam index
- Jövedelmi index
- Képzettségi index

A HDI számításához a három index számtani átlagát képeztük. Ezt a mutatót mutatjuk most be Magyarország 168 kistérségére alkalmazva.

Magyarország valamennyi kistérségét három csoportba soroltuk az emberi fejlettség index szerint: magas emberi fejlettség²⁸ (0,5 feletti értékek), közepes emberi fejlettség (0,25-0,4999) és alacsony emberi fejlettség (0,25 alatt). Az eredményül kapott HDI területi megoszlását a 3. sz. térkép mutatja.

3. térkép: A Human Development Index területi differenciáltsága

Forrás: saját szerkesztés

A HDI jelentős differenciáltságot mutat a kistérségek vidékiségenek jellege szerint. Az alapvetően városi kistérségek HDI-átlaga 0,62, a jellemzően vidéki térségeké 0,48, az alapvetően vidéki térségeké pedig 0,29 volt.

Az alacsony HDI-értékkel bíró kistérségek több mint kilenczede az alapvetően vidéki térségek csoportjába tartozott. Ez az arány a közepes HDI-értékű csoportban még meghaladta az 60%-ot, de a magas HDI-értékkel rendelkező kistérségek esetében csak 16%. A 101 alapvetően vidéki kistérség 40%-a az alacsony HDI-értékű csoportba tartozott, és mindössze a 6%-a rendelkezett magas HDI-értékkel. Az alapvetően városi jellegű kistérségek 71%-a magas HDI-értékű, és nem volt közöttük alacsony HDI-értékű kistérség.

Bár amint láthattuk, a vidékiség jellege és a humánindex értéke, vagyis az emberi erőforrások állapota igen erősen összefügg, mégis vannak olyan alapvetően vidéki jellegű térségek, ahol a HDI-értéke igen magas, és a városi

²⁸ A 37 magas emberi fejlettségű kistérség között volt 5 nagyon magas indexű térség, 0,75 feletti értékkel. Ezt a kategóriát az alacsony elemszám miatt összevontuk a magas emberi fejlettség kategóriával.

jellegű kistérségeknek sem mindegyike jellemezhető magas HDI-értékkel. Ez is alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy a vidékiség nem feltétlenül egyenlő a hátrányos helyzettel.

Jövedelem-egyenlőtlenség és szegénység a vidéki Magyarországon

A rendszerváltás után a közép-kelet-európai országokban megnőtt a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység (Andorka et al. 1997). A két tényező közötti összefüggés elemzése nagyon fontos, ha meg akarjuk érteni a társadalmat és a társadalmi folyamatok dinamikáját.

Tóth és Gábos (2006) e két tényező összefüggését Európai kontextusban vizsgálja. A jövedelm-egyenlőtlenséget a Gini-együtthatóval, a szegénységet pedig a laekeni alapmutatóval (nemzeti mediánjövedelem 60%-nál alacsonyabb jövedelem) mérve elemzésükben megerősítik, hogy a relatív szegénységi ráták szoros korrelációban vannak, vagyis egyenes arányban nőnek a jövedelem-egyenlőtlenségi mérőszámokkal Európa 29 országát tekintve. A későbbiekben azt vizsgáljuk meg, hogy ez az összefüggés a magyarországi kistérségeket tekintve is megállja-e a helyét.

A jövedelem egyenlőtlenség kistérségi vizsgálatával több magyar kutató is foglalkozott. Kiss és Németh (2006) például a belső jövedelmi egyenlőtlenségek kistérségi differenciálódását vizsgálta 1988 és 2005 között a Hoover-index²⁹ segítségével. Eredményeik egy országban belüli folyamatos polarizálódást mutatnak Magyarországon.

A társadalmi jelzőszámok másik csoportja, a szegénység mérőszámainak alkalmazása hasonlóképpen sokrétű elméleti problémát vetett fel. A szegénység szubjektív és objektív megközelítéseit foglalja össze Hajdú (1997) „A szegénység mérőszámai” című művében. A szegénységkutatások többsége a gazdasági erőforrásokkal való rendelkezés abszolút vagy relatív mértékén alapuló jövedelem, illetőleg fogyasztói kosár vizsgálatára koncentrált. A jövedelmek és a jövedelmi egyenlőtlenségek számított mutatóin és függvényein alapuló megközelítések korlátai nemcsak abban állnak, hogy a rendelkezésre álló információk bizonytalanok és nem teljes körűek, hanem abban is, hogy bázisukat a piacgazdaság alapkategóriái jelentik, amelybe nem férnek bele például a kölcsönösségi viszonyokon alapuló informális (nem illegális!) gazdasági magatartások (Brown és Kulcsár 2001). A szegénység mutatószámai másrészt nélkülözik az életminőség humán faktoraira való utalásokat, bár a relatív depriváció kutatása már elmozdulást jelent a szűk

²⁹ A Hoover-index egy 0-tól 100%-ig terjedő skálán azt fejezi ki, hogy az egyik vizsgált jellemző (Kiss és Németh esetében a jövedelem) mekkora hányadát kellene a települések között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy megoszlása pontosan megegyezzen a másik vizsgált jellemző (népesség) települések közötti megoszlásával.

anyagi megközelítéstől. Az életminőség humán faktorainak mérése nem azonos a szegénység szubjektív érzetének mérésével. A humán erőforráskészlet negligálása a szegénységi mutatókból komoly értelmezésbeli és érvényességi hátrányt jelent. Coromaldi és Zoli (2011) például egy olyan összetett mutatóval vizsgálják Olaszországban a szegénység kiterjedtségét, amelyben a jövedelem nagyságát, mint mutatót számúzzik a számításokból, ehelyett az önfenntartás képességét, fogyasztást, egészségi állapotot és lakhatási jellegű változókat tömörítő komplex mutató alapján határozzák meg a szegénység mértékét. Az általuk használt adatok az EU-SILC adatbázisban állnak rendelkezésre.

A nemzetközileg számolt szegénységmutató (UNDP³⁰) 1997-től (a korábban megfogalmazott kritikák hatására) jelentős mértékben hasznosított a HDI módszertanából (Nyitrai 2001). A fejlődő és a fejlett országokra egyaránt számolt szegénységmutató három komponens esetében egyezik (hosszú és egészséges élet, a tudás szintje és a megfelelő életszínvonal), a fejlett országok esetében kiegészül a társadalomból való kirekesztettség mérésével (Human Development Report 1999, 2000). Látható, hogy ezek a módosulások már beemelik az életminőség több humán elemét, amelyet a HDI korábbi módszertanából származtattak. A jövőben a magyar HDI-számítások kistérségi alkalmazásánál a társadalmi kirekesztettség kategóriájának beemelése szintén megfontolandó.

A szegénység nem egyszerűen pénz, vagy anyagiak kérdése. Az elszegényedés az élet számos területét érinti. A szegénység mérésére igen sok módszer, megközelítés kínálkozik. A szegénységgel kapcsolatos vizsgálataink célja egy Humán Szegénységi Index (HSZI) kialakítása és a vidéki népességre vonatkozó elemzése, a mutató kistérségi egyenlőtlenségeinek bemutatása a Human Poverty Index (HPI) módszertana alapján. A HPI-t az életszínvonal egyik indikátoraként értelmezhetjük az adott országban. A HPI a szegénység mérésére nem csak anyagi, pénzügyi jellegű indikátorokat foglal magában. A fejlett országokban más mutatókat alkalmaznak, mint a fejlődő vagy fejletlen országokban, mivel azok nem mindegyike releváns (pl. az analfabéták aránya a fejlett országokban minimális eltérést mutat.)

Célunk egy olyan módszertan kidolgozása, amely lehetővé teszi a HPI-értékek kistérségi alkalmazását, s ezen keresztül a magyarországi kistérségek összehasonlítását. A HPI a hátrányos helyzet négy dimenzióját ragadja meg, amely mindegyike az emberi élet minőségének alapvető jellemzője: (1) a hosszú és egészséges élet hiánya, (2) az alapvető tudás hiánya, (3) a gazdasági teljesítmény alacsony foka és a (4) a társadalmi kirekesztettség.

30 United Nations Development Programme. (Egyesült Nemzetek Fejlesztési Program)

A HSZI elemeinek egy lehetséges alkalmazása a magyar kistérségekre:

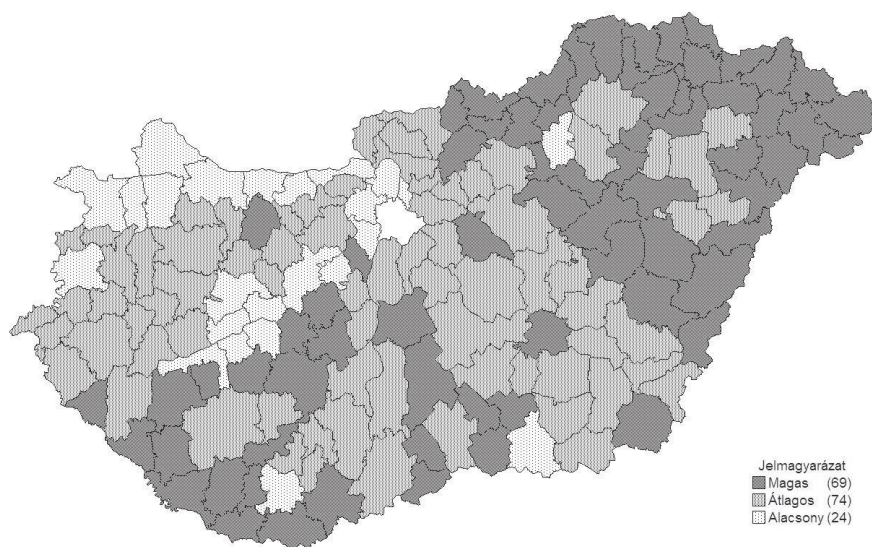
A hosszú és egészséges élet hiánya (P1): a születéskor várható élettartamból képzett oppozit index, ahol a magasabb érték a rövidebb életet jelenti. (2002-2006 átlag, KSH)

Az alapvető tudás hiánya (P2): maximum 8 általánossal rendelkező felnőttek aránya. (2001-es Népszámlálás, KSH)

Hátrányos gazdasági helyzet (P3): az adófizetők aránya a legalacsonyabb (0-300 000 Ft/év) jövedelmi szinten. (APEH, 2009)

Társadalmi kirekesztettség: A tartós munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélküliek körében (legalább 180 napja munkanélküli) (FSZ, 2009)

4. térkép: A HSZI Magyarország kistérségeiben

Forrás: saját szerkesztés

HSZI értékei 27,9 és 58,1 közé esnek. A magasabb érték a szegényebb helyzetet jelöli, az alacsonyabb érték pedig a jobb anyagi helyzetben lévő térséget jelöli. A térképen tehát a sötétebb szín jelöli a szegényebb kistérségeket. A kistérségeket a HSZI érték alapján három kategóriába soroltuk. 69 kistérség került a nagy szegénységi index-szel jellemezhető térségek közé, ezek tehát nagyon szegény kistérségek. 74 térség átlagos szegénységi indexű, ezek átlagosan szegény kistérségek. Az alacsony szegénységi index besorolást 24 kistérség kapta meg, ezekben a térségekben tehát nem jellemző a szegénység a kistérségre. A területi egyenlőtlenségek a Humán Szegénység Index vizsgálatával is jól kimutathatók, Magyarország észak-keleti és dél-nyugati térségei között található a legtöbb szegény kistérség.

2. táblázat: HDI kategória és a Szegénységi index összefüggése

A kistérségek száma és aránya		SZEGÉNYISÉGI INDEX			
		Alacsony	Átlagos	Magas	Összesen
H D I	Alacsony Esetszám %	0 0 %	1 2,3 %	42 97,7 %	43 100 %
	Átlagos Esetszám %	3 3,4 %	57 65,5 %	27 31 %	87 100 %
	Magas Esetszám %	21 56,8 %	16 43,2 %	0 0 %	37 100 %
	Összesen Esetszám %	24 14,4 %	74 44,3 %	69 41,3 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

Az alacsony emberi erőforrás fejlettségű kistérségek – nem meglepő módon - egy kivétellel a magas szegénységi kategóriában találhatóak. A magas HDI-vel rendelkező kistérségekre az alacsony szegénység jellemző.

3. táblázat: Vidéki kategória és a Szegénységi Index összefüggése

A kistérségek száma és aránya		SZEGÉNYISÉGI INDEX			
		Alacsony	Átlagos	Magas	Összesen
VIDÉKISÉG	Alapvetően vidéki Esetszám %	5 5 %	36 35,6 %	60 59,4 %	101 100 %
	Jellemzően vidéki Esetszám %	12 23,1 %	31 59,6 %	9 17,3 %	52 100 %
	Városi Esetszám %	7 50 %	7 50 %	0 0 %	14 100 %
	Összesen Esetszám %	24 14,4 %	74 44,3 %	69 41,3 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

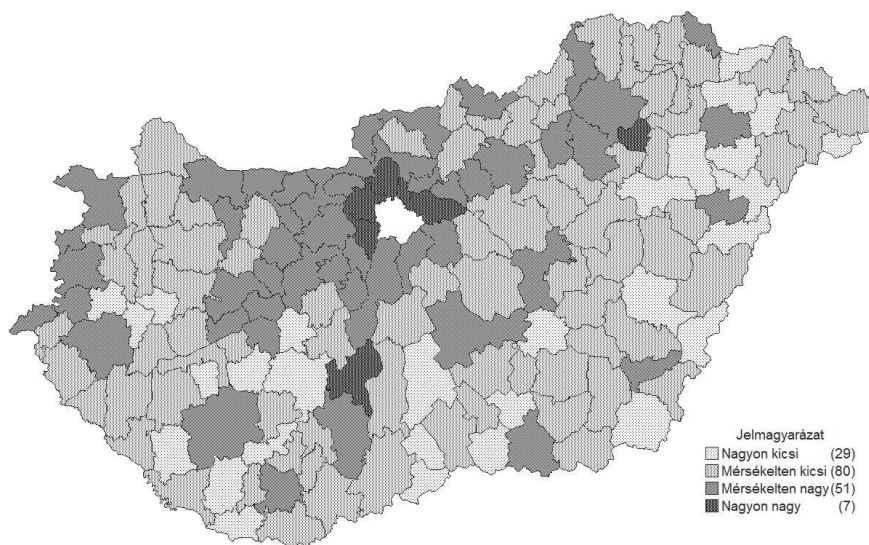
Forrás: saját számítások

A szegénység a vidékiséggel is szignifikáns kapcsolatban áll. Az alapvetően vidéki térségekre inkább jellemző a szegénység, a városi kistérségek között nem találunk olyat amely a legmagasabb szegénységi kategóriába tartozna.

Jövedelem-egyenlőtlenség

A jövedelem-egyenlőtlenség elemzéséhez országon belül az egy adózóra jutó jövedelem mutatót alkalmaztuk. Az egy adózóra jutó jövedelemből „Jövedelmi rést” számoltunk a kistérségekre. A jövedelmi rés (szakadék) az egy adózóra jutó jövedelem első decilis (alsó 10%) és a kilencedik decilis (felső 10%) közötti távolság. A jövedelmi rés mutatót az APEH 2009. évi SZJA adataiból számítottuk.

5. térkép: Jövedelmi rés Magyarország kistérségeiben

Forrás: saját szerkesztés

Az 5. sz. térképen az országon belül megfigyelhető jövedelmi különbségeket ábrázoltuk. Magyarország kistérségeiből 7 jellemezhető nagyon magas jövedelmi különbséggel. Ezek közül 5 a fővárosi térség közvetlen szomszédságában található, a főváros távolabbi vonzáskörzetében csak mérsékelten alacsony jövedelmi réssel jellemezhető térségek találhatók. A nagyon alacsony jövedelmi különbséggel jellemezhető kistérségek jellemzően az ország észak-kelet, dél-nyugat, valamint az alföldi régióban helyezkednek el.

A szegénységi index és a jövedelmi rés együttes vizsgálata

A három szegénységi (HSZI) kategóriát összevetettük a jövedelmi rés kategóriákkal. A szegénység mérésére alkalmazott mutatók kategóriái a következők voltak: nagy szegénységi index, tehát nagyon szegény kistérségek, átlagos szegénységi indexű kistérségek és alacsony szegénységi indexű, tehát szegénységgel nem jellemezhető kistérségek. A jövedelem-egyenlőtlenséget, vagyis a jövedelmi részt négy kategóriára osztottuk: nagyon kicsi jövedelmi rés, vagyis az egy adózóra jutó jövedelem szórása nem nagy a térségben, mérsékelten kicsi, mérsékelten nagy és nagyon nagy jövedelmi réssel jellemezhető térségek, ahol az egy adózóra jutó jövedelem nagyon nagy szórású.

4. táblázat: Szegénység – Jövedelmi rés összefüggése

		JÖVEDELMI RÉSZ				
		Nagyon kicsi	Mérsékelten kicsi	Mérsékelten nagy	Nagyon nagy	Összesen
Szegénység	Alacsony Esetszám %	0 0 %	5 20,8 %	15 62,5 %	4 16,7 %	24 100 %
	Átlagos Esetszám %	4 5,4 %	36 48,6 %	32 43,2 %	2 2,7 %	74 100 %
	Magas Esetszám %	25 36,2 %	39 56,5 %	4 5,8 %	1 1,4 %	69 100 %
	Összesen Esetszám %	29 17,4 %	80 47,9 %	51 30,5 %	7 4,2 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

A fenti tábla szoros összefüggést mutat a jövedelmi rés és a szegénység index között. A legszegényebb falusi kistérségre nem jellemző a jövedelmi egyenlőtlenség. Másoldalról, közepes vagy nagyon mély jövedelmi szakadékkal jellemezhető a „gazdag” kistérségek 79,2%-a. A szegény kistérségek 7,2%-át jellemzi csak nagyfokú jövedelmi egyenlőtlenség.

A jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység összefüggése különböző értelmezésekre ad lehetőséget. További vizsgálatok szükségesek a mélyebb elemzések elvégzésére, pl. típusok kialakításához. Idő sorosan elvégzett elemzésekkel kimutathatók lennének a változások is: Képes-e egy kistérség, hogy helyzetét megváltoztassa, illetőleg megfigyelhető-e a korábbi pozíció romlása néhány

kistérségnél? A helyzet javulása együtt jár-e a jövedelmi szakadék mélyülésével, a helyzet romlása pedig a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklésével?

Összefoglalás

A rendszerváltozás utáni folyamatok minden átalakuló kelet-európai társadalomban, így Magyarországon is kiélezték a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Ezek az egyenlőtlenségek, mint láttuk, erős területi beágyazódást mutatnak, mégpedig oly módon, hogy az ország tradicionálisan nyugat-kelet irányú fejlettségi lejtőjét követik. A humán erőforrás területi különbségeinek a munkanélküliségre vonatkozó hatása adataink alapján is bizonyítottá vált. Az alapvetően vidéki kistérségek jellemzően tartósan magas munkanélküliségi aránnyal jellemezhetők, míg a városi kistérségekben jóval alacsonyabb a munkanélküliségi ráta.

Módszertanilag azonban megjegyezzük, hogy az emberi erőforrások állapotát mérni nem egyszerű feladat. Az általunk választott módszer speciálisan a kistérségi viszonyokra adaptált nemzetközi mutató volt (HDI), amely, mint az adatokból látható, jól leírta az alapvető területi jellegzetességeket. A humán erőforrás állapota ennek megfelelően szoros kapcsolatot mutatott a munkanélküliséggel, jelezve a piacgazdaságra áttérő társadalmak egyik súlyos szociális problémáját. Azt is kimutattuk, hogy a vidékisége jellege és a humánindex értéke, vagyis az emberi erőforrások állapota is igen erős összefüggést mutat. Az alapvetően vidéki térségek emberi erőforrása alacsony fejlettségű, míg a sűrűbben lakott városi kistérségek humánindexe jóval magasabb értéket mutat. A munkanélküliségi ráta és a migráció kapcsolatának vizsgálata pedig azt mutatta meg, hogy a magas munkanélküliségi rátával rendelkező területekre nagyfokú elvándorlás jellemző.

A kistérségi HDI kiszámítása után elemzésünk a magyarországi kistérségek Humán Szegénység Indexének (HSZI) kiszámítására tér át, amely a Human Poverty Index (HPI) módszertanára épülve, annak egy lehetséges kistérségi adaptációját vezeti be. A polarizált területi egyenlőtlenségek a Humán Szegénység Index vizsgálatával is jól kimutathatók, Magyarország észak-keleti és dél-nyugati térségei között található a legtöbb szegény kistérség.

A HSZI a mutatót összevetettük a kistérségek jövedelmi rés mutatójával, amely azt a szakadékot mutatja, ami az egy adózóra jutó jövedelem első decilis (alsó 10%) és a kilencedik decilis (felső 10%) közötti távolságban mutatkozik meg. A HSZI és a jövedelmi rés mutatók között erős kapcsolat mutatható ki, a szegény kistérségek nagy részében kis jövedelmi különbségeket tapasztalunk, a „gazdagabb” kistérségek nagy részében viszont nagyon magasak a jövedelmi különbségek.

A vidékiség meghatározásánál alkalmazott módszerek bizonytalanságai ellenére a magyar adatok jól érzékeltetik, hogy ezeknek a területi-társadalmi hátrányoknak a mérséklése egyelőre a hosszútávú feladatok csoportjába tartozik.

Irodalom

- Andorka R. - Ferge Zs. - Tóth I. Gy. (1997): Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle*. XLIV. évf. 1997. február. 89-112.
- Beluszki – Sikos T. (2007): *Változó falvaink*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- Bódi F. – Obádovics Cs. (2000): Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. *Területi Statisztika* 2000/1., 55-69.
- Brown, D. L. – Kulcsár L. (2001): Household Economic Behavior in Post – Socialist Rural Hungary. *Rural Sociology*, 2001/2. 158-180.
- Csatári B. (1999): A magyar vidék térségi tagolódása. I. Vidéki térségek és vidéki települések. *Típusalkotás*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete Kecskemét, 1999.
- Csite A. – Németh N. (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* 2007/3, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest
- Coromaldi M. – Zoli M. (2011): Deriving Multidimensional Poverty Indicators: Methodological Issues and an Empirical Analysis for Italy. *Social Indicators Research*, Springer Science+Business Media B.V.
- Dövényi Z. - Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, 143-174.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Szociálpolitikai Egyesület, 138.
- Erdei F. (1974): *Magyar falu*. Budapest, Akadémia Kiadó, 246.
- Erdei F. (1977): *Város és vidéke*. Akadémia Kiadó, 444.
- Faluvégi A. - Komjáthy J-né (1995): *Kistérségi vonzaskörzetek*. KSH. Budapest, Orient Press Könyvkiadó és Nyomda, 118.
- Fejes L. - Hollóné Fodor É. - Horváth B-né. - Nagy E. - Póka O. - Szalainé Homola A. - Szekeres I-né. - Szilágyi F-né. - Szűcs L-né (2006): A foglalkoztatás és a munkanélküliség területi különbségei az elmúlt 55 évben. *Központi Statisztikai Hivatal Miskolci Igazgatósága, KSH Házinyomda*, 25-27.
- Francia L. (1976): A Faktoranalízis és alkalmazása területi vizsgálatokban. In: Kulcsár V. (szerk.): *A regionális elemzések módszerei*. Budapest Akadémia Kiadó, 264-310., 334.
- Grimm M. - Harttgen K. - Klasen S. - Misselhorn M. - Munzi T. – Smeeding T. (2010): *Inequality in Human Development: An Empirical Assessment of 32 Countries*. *Social Indicators Research*, Volume: 97, Issue: 2, Springer Netherlands, 191-211.

- Hajdú O. (1997): A szegénység mérőszámai. KSH. Budapest, 99.
- UNDP (1990): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- UNDP (1999): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- UNDP (2000): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- Kertesi G. - Ábrahám Á. (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Mo-on 1990 és 1995 között. Közgazdasági Szemle, 1996. júl-aug. 653-681.
- Kertesi G. (1997): A népesség földrajzi mobilitása. Esély, 1997/2. 3-32.
- Kiss J. P. – Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek. Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2006/8, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest
- Kovács T. (2002): A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. Területi Statisztika 2002/6. 506-517.
- Kulcsár L. (szerk.) (2009): Térség – Gazdaság – Társadalom. Gödöllő, Gödöllő Innovációs Központ
- Laki L. (1997): A „Háztájzás” tegnap és ma. Szociológiai szemle, 1997a/1. 39-62.
- Laki L. (1999): A tartós munkanélküliség vidéken in: Kárpáti Z. (szerk.): A vidéki társadalom változásai. Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon. VII. kötet Phare Szolnok, 301.
- Lőcsei H. (2002) A hazai kistérségek belső tagoltsága. In: A regionális földrajzi tanszék jubileuma. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – Regionális Tudományi Tanulmányok, 2002/7. 85-106., 161.
- Madarász I. - Farkas T. - Kulcsár L., Obádovics Cs. (1998): Spatial dimensions of rural diversity in Hungary. in: GATE Tudományos közlemények N. 4. 99-110., 242.
- Malakucziné Póka M. (szerk.) (2008): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2007-ben. Központi Statisztikai Hivatal Debreceni Igazgatósága
- Matolcsy M. (1933): Magyarország agrármunkanélkülisége. Magyar Szemle, 22-31.
- Nagy András (2011): A kedvezményezett térségek besorolásának alakulása, a lehatárolások módszertanának sajátosságai. Területi Statisztika. 2.
- Nemes Nagy J. (1998): Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle, 1998/8-9., 5-18.
- Nemes Nagy J. (2000): A humán erőforrások regionális differenciáltsága a kilencvenes években. In: Fóti K. (szerk.): Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon 1999. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 61-70., 72.
- Nemes Nagy J. (2003): Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon. Területi Statisztika, 2003/1. 3-14.
- Nyitrai F-né (2001): A humán és a gazdasági fejlődés. KSH. Budapest, 72.

- Obádovics Cs. (1997): Diversity of Unemployment Rates in the Rural Regions. ICA Nyári Egyetem „Agricultural Challenges and EU Enlargement”, Konferencia kiadvány, Gödöllő, 113-121.
- Obádovics Cs. - Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika* 2003/4. 303-322.
- Obádovics Cs. - Kulcsár L. (2004): The Human Development Index in rural Hungary: territorial inequalities. *Gazdálkodás különkiadása*, 2004/8. 26-37.
- Quadrado L. - Heijman W. - Folmer H. (2001): Mutidimensional analysis of regional inequalities: The case of Hungary. *Social Indicators Research*, Kluwer Academic Publishers, Wageningen, 56: 21-42.
- Rechnitzer J. - Smahó M. (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet, Budapest
- Ritter K. (2009): A mezőgazdasági munkanélküliség néhány területi aspektusa. In: Kulcsár László (szerk): *Térség – Gazdaság – Társadalom*, Gödöllő
- Stewart, K. (2010): *Human Development in Europe*, UNDP, Human Development Research Paper 2010/07
- Szörényiné K. I. (1997): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*. 1997/1. 147-180.
- Tóth I. Gy. - Gábos A. (2006): Jövedelemegyenlőtlenség és szegénység az Európai Unióban: makroszintű összehasonlító elemzés. in: *Társadalmi riport 2006*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest, TÁRKI, 89-117.

A 2004-2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata

Goda Pál³¹ PhD hallgató
Kassai Zsuzsanna PhD hallgató
Szent István Egyetem

ABSZTRAKT: Kutatásunk során olyan fejlesztési programokat elemeztünk, amelyek elsődleges célja a területi egyenlőtlenségek mérséklése és a területi versenyképesség javítása, ezért a gazdaság- és a regionális fejlesztő operatív programokat vizsgáltuk. Összesen 10 programot tanulmányoztunk: a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFTI.) Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjának (GVOP) és a Regionális Fejlesztés Operatív Programjának, valamint az Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztés Operatív Programjának (GOP) és a hét regionális operatív programjának (DAOP, DDOP, ÉAOP, ÉMOP, KDOP, KMOP, NYDOP) adatait. Kutatásunk azt a feltételezést próbálja bizonyítani, hogy összefüggés van a kistérség típusok, valamint az elnyert támogatások között. A kutatás másik kérdése, hogy a területi kiegyenlítődést szolgáló operatív programok a gyakorlatban is ez alatt az égisz alatt hasznosultak-e.

KULCSSZAVAK: operatív programok, területi egyenlőtlenség, endogén források, humán tőke, források területi koncentrációja

Bevezetés

Tanulmányunkban olyan operatív programok támogatásainak területi megoszlását elemeztük kistérségi szinten, melyek alapvető célja a területi egyenlőtlenségek csökkentése. Kutatásunk során megvizsgáltuk, hogy a fejlesztési források vajon az ország keleti és déli részében, illetve főképpen a nagyobb településeken voltak-e hozzáférhetőek.

Kutatásunk azt a feltételezést próbálta bizonyítani, hogy van összefüggés a kistérség típusok, valamint az elnyert támogatások között. Ez a hipotézisünk csak részben teljesült, ami a kistérségek heterogén pályázati aktivitásának/képességének volt köszönhető. Jelentős szerepet játszik egy kistérség forráslehívási aktivitásában/képességében, hogy a már meglévő endogén erőforrásaival hogyan tud gazdálkodni, azokat hogyan tudja kiaknázni.

A kutatásunkban továbbá arra kerestük a választ, hogy a területi kiegyenlítődést szolgáló operatív programok vajon a gyakorlatban is így hasznosultak-e. Szakirodalmi tapasztalatok alapján feltételeztük, hogy azok a térségek (regionális központok, nagy városok) használják fel a fejlesztési források jelentős részét,

31 goda.pal@gtk.szie.hu

ahol helyi szinten magas a társadalmi aktivitás és megtalálhatóak az alapvető erőforrások.

A kutatás fő célja, hogy tükröt állítsunk a döntéshozók számára, új eredményeket biztosítsunk a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó kutatók részére a területi egyenlőtlenségek mérséklésére kitűzött fejlesztési programokról.

A vizsgált problémakör bemutatása

Az elmaradott területeken élők életminőségének javítása, az esélyegyenlőség biztosítása, a régiók versenyképességének javítása, a regionális különbségek mérséklése, a vidéki térségek felzárkóztatása fokozzák azoknak a vizsgálatoknak a szükségességét, melyek a problémakör tisztázását és megoldások keresését célozzák.

A területi különbségek a jövedelmekben, a beruházásokban és a foglalkoztatásban egyaránt megmutatkoznak (Malais-Haegeman 2009; Puga 1998). A területi egyenlőtlenségek akadályozzák a gazdasági fejlődést és egyenlőtlen esélyeket teremtenek a társadalom tagjai számára, ami fokozza a társadalmi feszültségeket, így korlátozza a társadalmi integrációt (Heidenreich-Wunder 2008). A súlyosan elszegényedett, elmaradott régiókban tovább nőtt a veszélye a társadalmi marginalizálódásnak (Illés 2008).

A területi egyenlőtlenségek komplexitásából adódóan nem célszerű egy-egy gazdasági jellemzőt kiragadni és az alapján vizsgálni. Például önmagában a jövedelem egyenlőtlenség sem megfelelő mutató a területi különbségek meghatározására, hiszen más tényezők is befolyásolják. (Cypher & Dietz 2009). Jelen tanulmányban a fejlesztési források elosztása és a területi egyenlőtlenségek közötti összefüggéseket összetett módon elemezzük.

Jelentős különbségek fedezhetők fel az egyes fejlesztési iskolák elméletei között (Petraikos et al. 2003), de mindegyikük elfogadja Myrdal (1957) azon állítását, hogy a gazdasági növekedés területileg egy kumulatív folyamat, amely növeli a régiók (jelen esetben kistérségek) közötti különbségeket.

Valamennyi iskola (régibbi fejlődési elméletek (pl. Perroux 1970), a városnövekedési elméletek (pl. Henderson 1999), új gazdaságföldrajzi iskolák (Krugman 1991, Thisse 2000) és az endogén növekedési iskolák (Romer 1986)) egyetért abban, hogy a gazdasági növekedés akkor valósulhat meg, ha helyi szinten teljesül a társadalmi aktivitás minimumfeltétele és rendelkezésre állnak az alapvető erőforrások. Szakál (2004) szerint az endogén fejlődés alapfeltétele a heurisztikus önszerveződés.

Bár számos területi politikával foglalkozó kutatás kiemeli a központi kormányzat szerepét és a kormányzati programok feladatait (Káposzta 2007), a regionális fejlődést befolyásoló legfontosabb döntések számottevő része a helyi, mikroökonómiai szférában születik (Tóth 2009).

Az Európai Unió egyes tagállamai között és a tagállamokon belül is nőttek a területi egyenlőtlenségek az elmúlt két évtizedben (Bürkner & Matthiesen 2007; Heidenreich & Wunder 2008; Martin 1999). Magyarországon csaknem 25 éve jelent meg először kormányzati szinten is az elmaradott térségek fejlesztésének igénye. Ennyi idő elteltével már mutatkozniuk kellett volna a felzárkóztatásra irányuló kezdeményezések eredményeinek (Fekete 2010). Megkérdőjelezi azonban a regionális politika egészének hatásosságát az a tény, hogy az utóbbi évtizedekben az uniós trendekhez hasonlóan hazánkban is jelentősen nőttek az országrészek közötti (kelet-nyugat, központ-periféria, város-falu) gazdasági fejlettségi különbségek (Illés 2008).

Kovács (2007) kutatási eredményei bizonyítják, hogy polarizálódás folyik a magyar településállományban. Míg a központokhoz közel elhelyezkedő régiókban javul a települések helyzete, addig a központoktól távolabbi régiókban tovább romlik. Egyre nagyobb szakadék választja el a fejlődő és a felzárkózásra váró régiókat. Egyre inkább jellemző, hogy a vidéki periférián elhelyezkedő, hátrányos helyzetű falvak „a kilátástalan szegénységben élők telephelyévé válnak”, mivel a helyi közösségek szerencsésebb sorsú tagjai már elvándoroltak (Kovács 2007: 79). A területi egyenlőtlenségek és a vándorlási folyamatok közötti összefüggések vizsgálatával számos nemzetközi kutatás (Black et al. 2005; Jian et al. 1996; Puga 1998, 2001) is foglalkozik.

Dávid (2004) és Brodorits & Nagy (2010) kutatásai is igazolják, hogy a hátrányos helyzetű kistérségek nem fejlődtek kellő dinamizmussal, nem voltak képesek jelentős felzárkóztatást mutatni mostanáig, így a más térségekhez viszonyított hátrányaik sem csökkentek az utóbbi évtizedben.

Kullman (2008) szerint eltérő okai vannak annak, hogy sem regionális, sem települési dimenzióban nem csökkentek a területi különbségek. Regionális szinten elsősorban a „piaci beruházások és az állami támogatások ellentétes trendje áll a háttérben”, mivel a beruházások inkább a közép-magyarországi és az északnyugati régiókban koncentrálódnak, a támogatások viszont a keleti és déli országrészben (Kullman 2008: 69). Ezzel szemben települési szinten az „állam döntései maguk is fokozzák a különbségeket, úgy a fejlesztés, mint a működtetés terén” (Kullman 2008: 69). A működési és fejlesztési források egyaránt elsősorban a nagyobb települések számára hozzáférhetőek.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a már eleve fejlettebb térségek maguktól is képesek továbbfejlődni, míg az elmaradott térségek képtelenek erre, ezért kiemelt támogatásokat kell biztosítani számukra. Ha ezeket a támogatásokat meg is kapják hátrányos helyzetű térségek, csak az infrastruktúra-fejlesztés terén érnek el eredményeket és a közszolgáltatásaik javulnak, ezzel ellentétben a fejlettebb térségek vállalkozásai támogatás nélkül is fejlődnek, ezáltal javul a versenyképességük, a foglalkoztató képességük, így a helyi lakosság is gazdagodik (Dávid 2004). Az önálló gazdasági-társadalmi fejlődésének az egyik oka, hogy

rendelkezésre állnak ezekben a térségekben a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés kiinduló elemei (Ritter 2008).

Az endogén fejlesztések a helyi erőforrásokon alapulnak, például a helyi gazdaság potenciáljára, munkaerőre, tudásra, és ezek kapcsolódnak majd nagyobb termelési folyamatokhoz. Az endogén fejlesztési szemlélet képes a helyi erőforrásokat dinamizálni és az egészséges folyamatokat visszaállítani. Gyakorlatban az endogén fejlesztés létrehozza az önközpontú növekedési folyamatokat, ezzel megnöveli szerepét a teljes összértékhez képest, más szóval alkalmas lesz a kibontakozásra és az erőforrásokat a megfelelőképpen allokálja. (Long & van der Ploeg 1994).

A külső körülmények és befolyásoló tényezők figyelmen kívül hagyása azonban behatárolja az adott terület fejlesztési lehetőségeit, így az endogén fejlődés sem jelent önmagában megoldást (Hoggart/Buller 1994). Az endogén fejlődésen alapuló fejlesztéseknél nem lehet mellőzni a külső adottságokat, mert a bezárkózás megakadályozná a külső körülmények befolyásolását (Farkas 2002).

A legújabb integrált megközelítés már szem előtt tartja a dinamikus kölcsönhatást az endogén és exogén fejlesztési folyamatok között, alapvetőnek tekinti az extra-lokális (külső) tényezőket mind vidéki, mind pedig a városi területek jövőjének alakításában, ugyanakkor megőrzi a helyi potenciálokat is (Nemes 2005; Ray 2000). High & Nemes (2004) ezt azt integrált megközelítést neo-endogén fejlesztésnek nevezte el.

Enyedi (2004) szerint „az új területi egyenlőtlenségek az emberi tudás földrajzi különbségeit tükrözik” (Enyedi 2004: 939). Az endogén fejlesztési elméletek szempontjából kiemelt szerepe van a humán tőkének, mely jelentősen befolyásolja az egyes térségek fejlesztési lehetőségeit és így a területi egyenlőtlenségek alakulását is (Ritter 2008). A humán fejlesztésnek ezért a területi egyenlőtlenségek mérséklését és a gazdasági versenyképesség javítását célzó fejlesztési politikák alapvető célkitűzésének kell lennie.

Kutatásunkban megvizsgáljuk, hogy az egyes operatív programokban milyen témakörben pályáztak az egyes kistérségek, valamint hogy az elmaradott, hátrányos kistérségekben valóban több támogatást biztosítanak-e gazdasági és regionális fejlesztést célzó operatív programok, mint a nem hátrányos kistérségekben.

Az alkalmazott módszerek

Első lépésként összegyűjtöttük az elemzéshez szükséges szekunder adatokat. Az adatok két forrásból származtak: egyrészt a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség TÉRKÉPTÁR nevű térinformatikai alkalmazásából, másrészt a Központi Statisztikai Hivatal Településsoros Statisztikai Adatbázis Rendszeréből (T-STAR).

Kutatásunk során olyan programokat elemeztünk, amelyek elsődleges célja a területi egyenlőtlenségek mérséklése és a területi versenyképesség javítása, ezért a gazdaságfejlesztő és a regionális operatív programokat vizsgáltuk.

Összesen 10 programot tanulmányoztunk: a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjának (GVOP) és a Regionális Fejlesztés Operatív Programjának, valamint az Új Magyarország Fejlesztési Terv Gazdaságfejlesztés Operatív Programjának (GOP) és a hét regionális operatív programjának (DAOP, DDOP, ÉAOP, ÉMOP, KDOP, KMOP, NYDOP) adatait.

A következő adatokat válogattuk ki az operatív programok elemzéséhez a TÉRKÉPTÁR alkalmazásból: a pályázati témát és altémát, a megítélt és kifizetett támogatás összegét, a támogatási arányt, a projektek megvalósításának helyszínét (régió/megye/kistérség/település) és az adott település kistérségi besorolását (LHHK: komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű; LHH: leghátrányosabb helyzetű; HH: hátrányos helyzetű; ÁTM: átmeneti; NHH: nem hátrányos helyzetű kistérség). A TÉRKÉPTÁR az NFT I. adatainak nyilvántartásánál is 311/2007. (XI. 17.) Korm. Rendelet szerint kedvezményezett kistérségi besorolást alkalmazta, ezért mi is ezt használtuk. A következtetések alfejezetben szereplő térképeken az LHHK és az LHH kistérségek határvonalait kiemeltük a könnyebb értelmezhetőség érdekében.

Az NFT I. operatív programok esetében a kifizetett támogatásokat vizsgáltuk, míg az ÚMFT operatív programoknál a megítélt támogatásokat elemeztük, mert a kifizetett és megítélt támogatások aránya 2011. januárjában még mindössze 45%, illetve 49% volt.

A T-STAR adatbázisból csak a lakónépesség számára volt szükségünk, mert ennek segítségével standardizáltuk a támogatási összegekre és a pályázatok számára vonatkozó adatainkat.

A vizsgált operatív programokat több szempontból hasonlítottuk össze egymással, hogy pontos képet kaphassunk a támogatások sikerességéről. Egyrészt külön az NFT I. programjait hasonlítottuk össze, valamint külön az ÚMFT operatív programjait. Másrészt a két időszak hasonló típusú intézkedéseit is összevetettük, hogy kimutatható legyen a programok fejlődése vagy éppen az ellenkezője.

PASW19 (Predictive Analytics SoftWare) statisztikai szoftverrel elemeztük a már említett változók közötti összefüggéseket. Három féle módszert alkalmaztunk: keresztábra-elemzést, korrelációs számítást és varianciaanalízist. Keresztábra-elemzéssel vizsgáltuk, hogy van-e kapcsolat a kistérségek és a pályázatok témái között, illetve a kistérségi besorolások és a pályázati témák között. A változók közötti összefüggés statisztikai szignifikanciáját a Pearson-féle Khi-négyzet mutatóval vizsgáltuk. Ahol az összefüggés beigazolódott, ott a kapcsolat erősségét a Cramer's V mutató segítségével elemeztük, majd a lambda mutatóval megvizsgáltuk, hogy a független változó (kistérség/kistérségi besorolás) milyen mértékben képes előre jelezni a függő változót (pályázati témát).

Korrelációs számítással ellenőriztük, hogy van-e összefüggés a kifizetett/megítélt támogatás, valamint a pályázatok száma között, és ha igen, akkor milyen irányú és milyen erős a kapcsolat. A korrelációelemzés nagyon érzékeny a kiugró értékekre, ezért először kistérségekre aggregáltuk a településsoros támogatási adatokat és a

pályázatok számát és csak ezután futtattuk le az elemzést. Kistérség típusonként is aggregáltuk az adatokat és megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a támogatási összegek és a pályázatok száma között.

Ezzel párhuzamosan, a standardizálást követően, Microsoft Excel programmal három fő szempont alapján vizsgáltuk az öt féle (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) kistérségi típust: 1 főre jutó támogatás (Ft/fő); 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000fő); relatív pályázati súly kistérség típusonként (%) mutatók alapján. Az 1 főre jutó pályázatok száma olyan alacsony érték volt, ami megnehezítette az eredmények összevetését, ezért ezt a mutatót végül 10.000 főre számoltuk ki. A relatív pályázati súly: az adott kistérség típus átlagos támogatási összegének a vizsgált operatív program átlagos támogatási összegétől való eltérése. Az alábbi képlet alapján számoltuk:

$$\left[\frac{\sum \text{kistérség típus támogatási összege}}{\sum \text{operatív program támogatási összege}} : \frac{\sum \text{kistérség típus pályázatainak a száma}}{\sum \text{operatív program pályázatainak a száma}} \right]^{-1}$$

Végül %-ban fejeztük ki a kapott értékeket, és ezeket hasonlítottuk össze.

Varianciaanalízissel arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a kistérség besorolása (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) milyen hatással van az NFT I. programok esetében a kifizetett, míg az ÚMFT programok esetében a megítélt támogatás összegére. Ezen felül azt is megvizsgáltuk, hogy hatással van-e a kistérségi besorolás a relatív pályázati súlyra. A varianciaelemzés egyik alapfeltétele a szóráshomogenitás, amit Levene-teszttel vizsgáltunk, majd a statisztikai függetlenség tesztelésére F próbafüggvényt használtunk.

Eredmények

Pályázati témák vizsgálata

Elemzésünkben arra a kérdésre kerestünk választ, hogy az van-e szignifikáns összefüggés a kistérségek és a pályázati témák között a vizsgált operatív programok esetében. Mind a négy program esetében szignifikáns volt a kapcsolat a vizsgált változók között

A Cramer's V mutató alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy mindkét gazdaságfejlesztő operatív program esetében a szignifikáns kapcsolat közepesnél gyengébb (35, ill. 30%) volt, míg a regionális operatív programokban a közepesnél kicsit erősebb (56%, ill. 55%). A lambda értékek szintén valamennyi program esetében szignifikánsak voltak, de a független változó (a kistérség) előrejelző képessége – különösen a gazdaságfejlesztő programokban – alacsony volt, tehát a pályázati téma háttérében más változók is jelentős szerepet játszanak.

Azt is megvizsgáltuk, hogy a négy vizsgált program esetében van-e szignifikáns összefüggés a kistérség típusa és aközött, hogy milyen témakörben pályáztak. Itt is mind a négy program esetében bebizonyosodott, hogy a vizsgált változók között szignifikáns kapcsolat van. Az NFT ROP kivételével közepes erősségű összefüggés volt a pályázati témák és a kistérség besorolása között. Az NFT ROP esetében is

szignifikáns a kapcsolat, de nagyon gyenge (Cramer's $V=12\%$). A Lambda értéke az NFT ROP esetében nem volt szignifikáns. A többi esetben a független változó (kistérségi besorolás) előrejelző képessége nagyon alacsony volt, tehát valószínűleg más változók is szerepet játszanak a pályázati téma megválasztásában.

A korrigált standardizált reziduumok alapján megállapítható, hogy az NFT GVOP-ban és az ÚMFT GOP-ban a hátrányos (LHHK, LHH, HH) és átmeneti kistérségekben vállalati technológiai fejlesztésre pályáztak a legtöbben, míg az nem hátrányos térségekben a minőség-, környezet és egyéb irányítási rendszerek, szabványok bevezetésének támogatása áll az első helyen. Az ÚMFT GOP nem hátrányos térségeiben sokan pályáztak vállalati folyamatmenedzsment és e-kereskedelem támogatására is.

Az ÚMFT ROP-okban a hátrányos (LHHK, LHH, HH) és átmeneti kistérségekben egyaránt humán fejlesztésre pályáztak a legtöbben, míg a nem hátrányos kistérségekben a gazdaságfejlesztési támogatások a legjellemzőbbek. Az NFT ROP-ban a korrigált standardizált reziduumok alapján nem vonható le következtetés.

A támogatási összegek és a pályázatok száma közötti összefüggés

2011. januári adatok alapján a pályázatok száma az NFT I. ROP-ban volt a legalacsonyabb és az ÚMFT GOP-ban a legmagasabb. Az NFT I. ROP kivételével, NHH kistérségekben volt legmagasabb a pályázatok száma és az ÁTM kistérségekben a legalacsonyabb (1. táblázat). Az eltérő arányokat részben az adott kistérség típusban élő népesség száma is magyarázza, ezért a későbbiekben már a 10.000 főre jutó pályázatok számával végeztük az elemzéseinket.

1. táblázat. Az operatív programok pályázatainak száma és megoszlása kistérség típusonként

	LHHK		LHH		HH		ÁTM		NHH		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
NFT I. GVOP	345	4	211	3	914	11	141	2	6343	80	7954	100
ÚMFT GOP	1372	15	338	4	1531	17	325	4	5500	61	9066	100
NFT I. ROP	118	22	54	10	122	22	25	5	227	42	546	100
ÚMFT ROPok	1031	13	390	5	1058	13	247	3	5435	67	8161	100

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A támogatások összege közel 9-szeresére nőtt az ÚMFT ROP-ban az NFT I. ROP-hoz képest és több mint 2-szeresére emelkedett az ÚMFT GOP-ban az NFT I. GVOP-hoz viszonyítva (2011. jan.). Az NFT I. ROP kivételével, NHH kistérségekben volt legmagasabb a támogatások összege és az ÁTM kistérségekben a legalacsonyabb (2. táblázat). Az eltérő arányokat részben az adott kistérség-típusban élő lakosság száma is magyarázza, ezért a későbbiekben már az 1 főre jutó támogatási összeggel végeztük az elemzéseinket.

2. táblázat. Az operatív programok támogatási összegei és megoszlásuk kistérségtípusonként

	LHHK		LHH		HH		ÁTM		NHH		Összesen	
	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%	millió Ft	%
NFT I. GVOP	7391	6	3614	3	17321	14	2869	2	94016	75	125210	100
ÚMFT GOP	44902	17	11235	4	46436	17	9981	4	156300	58	268853	100
NFT I. ROP	21001	20	10803	10	22408	21	4805	4	48672	45	107689	100
ÚMFT ROPok	127146	13	58783	6	161323	17	29321	3	581805	61	958378	100

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A korrelációs számítás során kapott eredmények mind szignifikánsak voltak. Valamennyi vizsgált programban az adott kistérség által lehívott támogatások és a kistérségre jutó pályázatok száma között erős, pozitív kapcsolat volt. Az NFT ROP kivételével, szinte determinisztikus kapcsolatról beszélhetünk a vizsgált változók esetében.

Ezután kistérségtípusonként (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) is aggregáltuk az adatokat és megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a támogatási összegek és a pályázatok száma között. A kapott eredmények valamennyi gazdaságfejlesztő és regionális operatív program esetén szignifikánsak voltak. A változók között ebben az esetben is pozitív, nagyon erős ($r > 0,90$) kapcsolat volt, tehát támogatási összegek és pályázatok száma között szoros kapcsolat van kistérségtípusonként is.

Az operatív programok támogatásai kistérség típusonként

Varianciaanalízissel elemeztük, hogy a kistérség besorolása (LHHK, LHH, HH, ÁTM, NHH) hatással van-e az NFT programok esetében a kifizetett, míg az ÚMFT programok esetében a megítélt támogatás összegére. Az NFT

gazdaságfejlesztő és regionális operatív programjai esetében a varianciaanalízis egyik alapfeltétele, a szóráshomogenitás nem teljesült. Ugyanakkor az F próba igen robosztus mutató, ami azt jelenti, hogy a szóráshomogenitás-feltétel nem teljesülése nem feltétlenül rontja el a következtetések érvényességét (Sajtos-Mitev 2007). Ezért mégis megvizsgáltuk az F-hányadot. Az NFT programok esetében a varianciaelemzés eredménye nem volt szignifikáns, tehát a kistérség besorolása nincs érdemi hatással a kifizetett támogatási összegre.

Az ÚMFT programok esetében is hasonló eredmények születtek. A különbség csak az, hogy itt teljesült a szóráshomogenitás feltétele. A varianciaelemzés eredménye azonban itt sem volt szignifikáns, vagyis bebizonyosodott, hogy a kistérség típusa nincs hatással a megítélt támogatás összegére.

NFT I. GVOP és ÚMFT GOP összehasonlítása

Habár az 1 főre jutó támogatás (Ft/fő) - a már említett varianciaanalízis alapján - nem mutatott statisztikai összefüggést a kistérségi típusokkal, mégis néhány fontos következtetést tudunk levonni. Megállapítható, hogy az NFT I. GVOP-ban az 1 főre jutó támogatások átlagosan a NHH kistérségekben voltak a legmagasabbak, míg az LHHK kistérségekben voltak a legalacsonyabbak (3. táblázat). Az ÚMFT GOP-ban az 1 főre jutó megítélt támogatások átlagosan az LHHK kistérségekben voltak a legmagasabbak, és az LHH kistérségekben a legalacsonyabbak.

Az ÚMFT GOP-ban az NFT I. GVOP-hoz képest jelentősen növekedtek a támogatások a HH és az ÁTM kistérségekben. Az NHH kistérségek kivételével mindegyik kistérség több támogatáshoz jutott az ÚMFT GOP-ban, mint a megelőző időszakban. Az NHH kistérségekben több mint 3 ezer Ft-tal csökkent az 1 főre jutó támogatások összege. Kérdéses, hogy megfelelő-e az, hogy a megítélt támogatás 1 főre vetítve az LHHK kistérségekben az ÚMFT GOP-ban több mint kétszerese, mint az LHH kistérségekben, és több mint másfélszerese, mint az HH kistérségekben. Ez megkérdőjelezi a program területi kiegyenlítődesre való törekvését.

3. táblázat. AZ NFT I. GOP és ÚMFT GOP esetében az 1 főre jutó támogatás összege (Ft/fő) és a 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000 fő)

Kistérségi besorolás	1 főre jutó támogatás (Ft/fő)		10000 főre jutó pályázatok száma (db/10000fő)	
	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP
LHHK	7577	20356	3,5	14,1
LHH	6566	9325	3,8	6,1
HH	9951	12828	5,3	8,8
ÁTM	7987	11784	3,9	9,0
NHH	13811	10860	9,3	14,2

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Az 10.000 főre jutó pályázatok száma, egyenesen arányos az előző vizsgálati szempont eredményeivel mind a NFT I. GVOP, mind pedig az ÚMFT GOP esetében (3. táblázat). Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a pályázati kedv annál nagyobb, minél kevésbé hátrányos helyzetű egy kistérség, ám a már említett varianciaanalízis szerint a kistérségi besorolás nincs érdemi hatással a támogatási összegre. Ez részben az egyes kistérségek heterogén pályázati kedvéből, aktivitásából adódik. Kimutatható, hogy nagy szerepe van egy kistérség esetében a meglévő endogén adottságainak a pályázati források lehívásakor.

4. táblázat: Az NFT I. GVOP és az ÚMFT GOP esetében a relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)

Kistérségi besorolás	Relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)	
	NFT I. GVOP	ÚMFT GOP
LHHK	36	10
LHH	9	12
HH	20	2
ÁTM	29	4
NHH	-6	-4

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Variancia-elemzésünk alapján megállapítható, hogy a relatív pályázati súly alapvetően nem mutat statisztikai összefüggést a kistérségi típusokkal, viszont ha a két szélsőértéket vizsgáljuk, érdekes összefüggés fedezhető fel az NFT I. GVOP esetében. Az NFT I. GVOP elsődleges célkitűzése a gazdaság és a versenyképesség fejlesztése, a területi kiegyenlítődést pedig ezen a célrendszeren keresztül kívánta elérni. Így az NFT I. GVOP sok tekintetben eltért a többi vizsgált operatív programtól.

Az NFT I. GVOP-ban az LHHK kistérségekben volt a legalacsonyabb a támogatás, míg az átlagos pályázatok ezekben a kistérségekben 36%-kal magasabb összegűek voltak, mint az átlagos pályázatok az operatív program egészében (4. táblázat). Ez azt jelenti, hogy bár ezekbe a kistérségekbe számukat és összegüket tekintve is sokkal kevesebb pályázati forrás érkezett, az egyes pályázatok itt mégis viszonylag nagyobb összegűek voltak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a forrásokat kevesebben vették igénybe, egy szűkebb csoport határozta meg a fejlődési irányokat.

Az NHH kistérségekben bár az átlagos pályázatok összege alacsonyabb az operatív program összes pályázatához képest, mégis az 1 főre jutó támogatás valamint az 10.000 főre jutó pályázatok száma kiugróan magas értéket mutatott. Ez

azt jelentheti, hogy ezekben a kistérségekben a pályázati források felhasználásába sokkal több pályázó szervezet tudott bekapcsolódni. Ez a megállapítás alátámasztja az endogén források szerepét egy adott kistérség életében. Levonható az a következtetés, hogy ahol az endogén források erősebbek voltak, ott a pályázati aktivitás/képesség is jobban kimutatható.

Az ÚMFT GOP négy kistérségtípus esetében átrendeződést mutat, de az LHH kistérségekre ugyanaz a megállapítás érvényes ebben az időszakban is, mint a korábbiakban az LHHK kistérségekre. Az ÚMFT GOP-on belül bár az LHH kistérségekben a legalacsonyabb az 1 főre jutó támogatás, valamint a 10.000 főre jutó pályázatok száma, a relatív pályázati súly mégis ezekben a kistérségekben a legmagasabb (4. táblázat).

NFT I. ROP és ÚMFT ROP-ok összehasonlítása:

Habár a támogatási összeg a varianciaanalízis alapján - valószínűleg a nagy szórások miatt nem mutatott statisztikai összefüggést a kistérség típusokkal, a gazdasági operatív programokkal (GVOP és GOP) ellentétben a területi egyenlőtlenségek leküzdésére való törekvés mégis kimutatható volt az NFT I. ROP-ban és az ÚMFT ROP-okban. Az 1 főre jutó támogatások az LHHK kistérségekben a legmagasabbak és az NHH kistérségekben a legalacsonyabbak (5. táblázat).

Az NFT I. ROP-hoz képest az ÚMFT ROP-ok minden kistérségi típusban több mint 2,5-szer több forrást biztosít. A NHH kistérségekben ez az összeg több mint a 4-szerese volt a korábbi időszakhoz képest, ezzel meghaladja az ÁTM kistérségekben az 1 főre jutó támogatást.

5. táblázat. Az NFT I. ROP és az ÚMFT ROP-ok esetében az 1 főre jutó támogatás (Ft/fő) és a 10.000 főre jutó pályázatok száma (db/10.000 fő)

Kistérségi besorolás	1 főre jutó támogatás (Ft/fő)		10000 főre jutó pályázatok száma (db/10000fő)	
	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok
LHHK	21532	51355	1,2	10,6
LHH	19628	49033	1,0	7,1
HH	12874	35895	0,7	6,1
ÁTM	13377	29019	0,7	6,9
NHH	7150	33005	0,3	8,0

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

Az NFT I. ROP-hoz képest az ÚMFT ROP-ok minden kistérségi típusban közel tízszer több pályázatot finanszíroznak, az NHH kistérségek esetében ez több mint 26-os szorzót jelent. A magas pályázati szám növekedés a pályázatok átlagos

összegét csökkentették. Az NFT I. ROP-ban egy átlagos pályázat 204.855.535 Ft volt, míg az ÚMFT ROP-okban ez az érték 117.433.935 Ft. Sokkal több kisebb projekt kap támogatást az ÚMVP ROP-okban mint a korábbi időszakban. Ez a növekedés az operatív programok struktúrájából is következhet, ugyanis az előző időszzakkal ellentétben nem 1, hanem 7 db regionális operatív program működik.

6. táblázat: Az NFT I. ROP és az ÚMFT ROP-ok esetében a relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)

Kistérségi besorolás	Relatív pályázati súly kistérség típusonként (%)	
	NFT I. ROP	ÚMFT ROPok
LHHK	-3	5
LHH	1	28
HH	-7	30
ÁTM	9	1
NHH	-10	-9

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján saját számítás

A relatív pályázati súlyokkal kimutatható, hogy az NHH kistérségekben alacsonyabb költségű projektek támogatása a jellemző. Mind a két időszakban az NHH kistérségek átlagos támogatása 10%-kal kevesebb, mint az egész operatív program átlagos támogatása. A HH és az LHH kistérségekben ez a szám kiugróan magas pozitív értéket mutat, az átlaghoz képest közel 30%-kal magasabb a pályázatok támogatása.

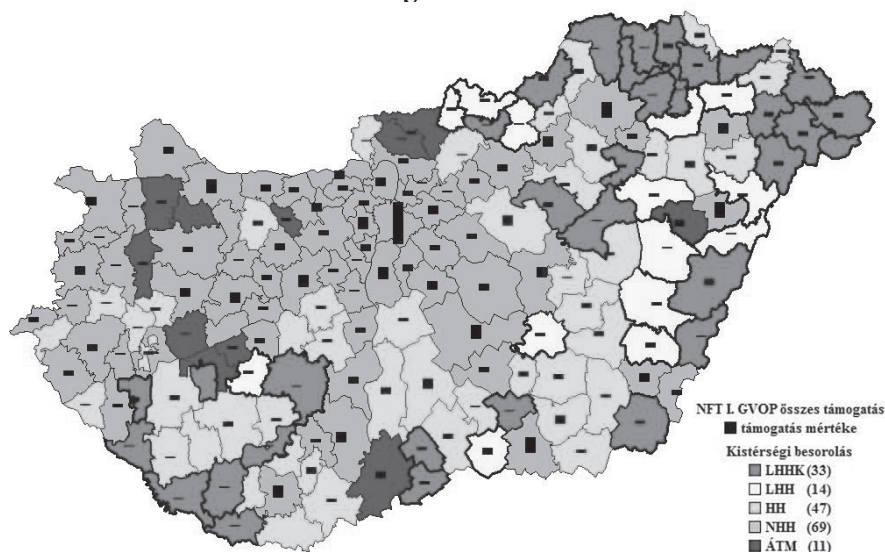
Következtetések - Összefoglalás

A 1. sz. ábrán az NFT I. GVOP-ban 1 kistérségre jutó összes támogatás mértéke látható. Budapest kiugróan magas értéket mutat, ami egyrészt a lakosság számával, másrészt az endogén erőforrások meglétével magyarázható.

Az NFT I. GVOP alapvető célja a gazdaság és a versenyképesség fejlesztése. A területi kiegyenlítődésre való törekvés azonban nem valósult meg. A támogatások többségét a régióközpontokban hívták le. Az NFT I. GVOP esetében bebizonyosodott Kullman (2008) azon állítása, hogy a fejlesztési források elsősorban a nagyobb települések, régióközpontok számára hozzáférhetőek. A nagyvárosok, régióközpontok ugyan összességében magas támogatásban részesültek, mégis a pályázatok relatív súlya lényegesen alacsonyabb, mint az LHHK és LHH kistérségekben. Ami abból adódik, hogy bár a pályázatok nagyobb értékűek, sokkal szűkebb körben hasznosultak. Az NH kistérségek pályázati

aktivitása homogénnek tekinthető a többi kistérséggel szemben. Ez az egyik oka annak, hogy a varianciaanalízis alapján nem találtunk szignifikáns összefüggést a kistérségi besorolások és a támogatási összegek között.

1. ábra: Összes támogatás az NFT I. GVOP-ban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

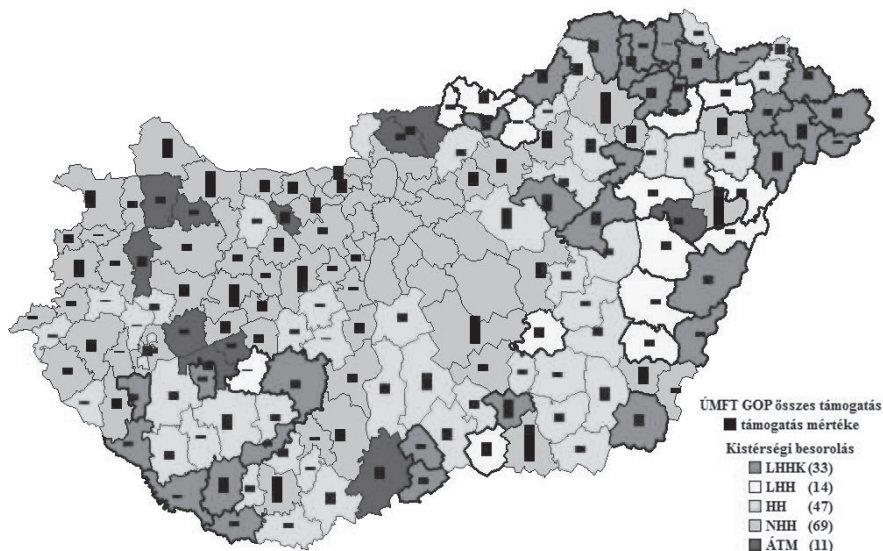
2. sz. ábrán látható, hogy a Közép-magyarországi Régió nem jogosult az ÚMFT GOP támogatásokra. A korábbi tervezési időszakhoz hasonlóan (NFT I. GVOP) az ÚMFT GOP-ban is a nagyvárosokban és régióközpontokban koncentrálódnak a fejlesztési források.

Az Eredmények fejezetben már ismertettük, hogy az NHH kistérségekben az 1 főre jutó támogatások 3 ezer Ft-tal csökkentek az NFT I. GVOP-hoz képest. Ez az NHH kistérségeken belül területi egyenlőtlenségeket okoz, ugyanis a források többségét itt is a nagyvárosokban és a régióközpontokban hívták le, így a többi NHH kistérség kevesebb forráshoz jutott.

Az LHHK kistérségekben a támogatások jelentősen növekedtek, viszont az LHH kistérségek erős leszakadást mutatnak a pályázati aktivitás tekintetében.

Az LHHK kistérségekben az átlagos pályázati értékek nagysága homogénebb és jóval magasabb (az 1 főre jutó támogatás közel kétszer több), mint az LHH és a HH kistérségekben. Az LHHK kistérségekben az ÚMFT GOP területi kiegyenlítődszolgáló intézkedései hatékonyak mondhatók, ugyanakkor fontosnak tartjuk, hogy felhívjuk a döntéshozók figyelmét arra, hogy az LHH kistérségek ebből a szempontból veszélyben vannak.

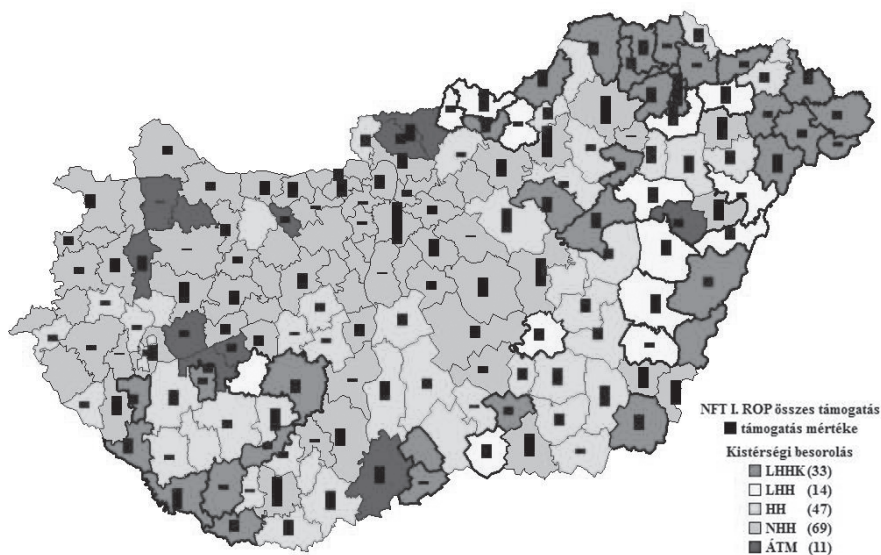
2. ábra: Összes támogatás az ÚMFT GOP-ban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

A 174 kistérségből mindössze 145 kistérség hívott le forrásokat az NFT I. ROP-ból (3. sz. ábra). (Akkoriban ugyan még csak 168 kistérség volt, de az Alkalmazott módszer fejezetben részleteztük az eltérés okait.) Budapest, valamint a régió-

3. ábra: Összes támogatás az NFT I. ROP-ban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

központok és a többi nagyváros használták fel a források jelentős részét. Érdemes kiemelni Győrt, mint regionális központot, mert ebben az időszakban nem volt képes számottevő forrást lehívni a többi regionális központhoz képest.

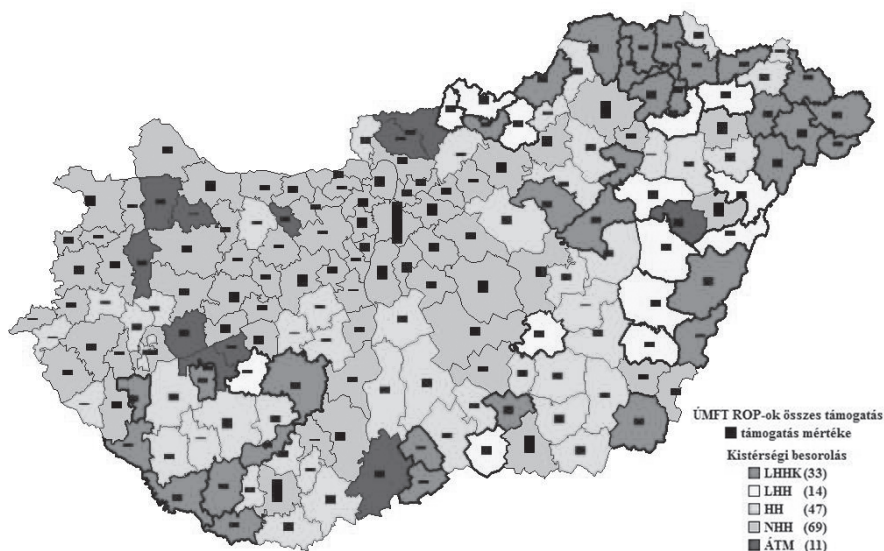
A kistérségtípusokon belül a kistérségek forrásle hívásukat tekintve nagyon heterogén képet mutatnak, ezért a varianciaanalízis alapján nem volt kimutatható statisztikai összefüggés a támogatási összegek és a kistérségek között.

Az LHHK és az LHH kistérségekben az 1 főre jutó támogatási összegek és a 10.000 főre jutó pályázatok száma egyaránt magasak voltak, közel 3-szorosa az NHH kistérségekének. Ebből arra lehet következtetni, hogy az NFT I. GOP-pal szemben, az NFT I. ROP a források allokációjánál a területi egyenlőtlenségek mérséklését részben figyelembe vette. Az NHH kistérségeken belül azonban a források le hívása tekintetében jelentős területi különbségek mutatkoznak az alacsony népsűrűségű kistérségek hátrányára.

Az NFT I. ROP-ban az ÁTM kistérségek átlagos pályázati értéke kiugróan magas volt a többi kistérséghez képest. Ezzel ellentétben az NHH kistérségekben az alacsonyabb költségvetésű pályázatok támogatása volt a jellemző.

A négy vizsgált operatív programtípus közül, csak az ÚMFT ROP-ok azok, amelyek mind a 174 kistérséget érintik (4. sz. ábra). Az LHHK kistérségekben az ÚMFT ROP-ok a területi kiegyenlítő és szempontjából hatékonynak tekinthetők, ugyanis mind az 1 főre jutó támogatás, mind a 10.000 főre jutó pályázatok száma ezekben a térségekben a legmagasabb, miközben az átlagos pályázati érték is magasabb, mint az országos átlag.

4. ábra: Összes támogatás az ÚMFT ROP-okban

Forrás: NFÜ 2011. januári adatok alapján szerkesztés

Az LHH és a HH kistérségekben az átlagos pályázati érték messzemenően meghaladja a többi kistérség átlagát. A relatív pályázati súlyuk ezeknek a kistérségeknek 28%, illetve 30%. Különbség ezek között a kistérségek között, hogy a HH kistérségekben inkább nagyobb értékű projekteket támogattak. Ezzel ellentétben, az NHH kistérségekben inkább sok alacsonyabb értékű projektet részesítettek előnyben. Kiemelnénk a Pécsi kistérséget, ahol kimutatható, hogy elsősorban nagy volumenű fejlesztések valósultak meg. Ebben valószínűleg jelentős szerepet játszott, hogy Pécs volt Essennel és Isztambullal Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben.

Az ÚMFT ROP-okon belül is a nagyvárosok jelentős forrást kötöttek le. Ugyanakkor tény, hogy ezek a kistérségek magas népsűrűséggel rendelkeznek, így az 1 főre jutó támogatás alacsonyabb lehet, mint az országos átlag. A fejlesztési források területi koncentrációja a régióközponttal rendelkező kistérségekben többszörös multiplikatív hatással bír, amely szoros kapcsolatban áll a már meglévő endogén erőforrásokkal.

A területi egyenlőtlenségi tendenciák egyre inkább szükségessé teszik a hatékony, komplex, neo-endogén, felzárkóztató célú területfejlesztési programok elindítását. Szükségesnek tartjuk annak megkövetelését, hogy a területfejlesztési programok a térségi szereplők együttműködésén, partnerségén és lokális endogén erőforrásokon alapuljanak, melyekhez külső erőforrások (támogatások) kapcsolódjanak! Nagyon fontos egy jövőkép megalkotása ahhoz, hogy hosszú távú fejlesztéseket vihessünk végbe. A hátrányos területek csak akkor válnak fenntarthatóvá, ha erőforrásait nem elszívják, hanem helyben hozzáadott értéket teremtve a kívül állók számára vonzóvá teszik.

Irodalom

- Black, R.- Natali, C.- Skinner, J. (2005): Migration and Inequality. World Development Report 2006 Background Papers. Brighton: University of Sussex. Retrieved from: http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2006/Resources/477383-1118673432908/Migration_and_Inequality.pdf
- Brodorits, Z. – Nagy, A. (2010): A fejlesztéspolitika érvényesülése - A 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség mintaértékelése alapján. Falu, Város, Régió, 2010 (1), 78-81. p.
- Bürkner, H.J. – Matthiesen, U. (2007): Territorial Cohesion, Brain Drain and Digital Divide. Scholich, D. (ed.): German Annual of Spatial Research and Policy 2007: Territorial Cohesion. Berlin: Springer, 53-62. p.
- Cypher, J.M.- Dietz, J. L. (2009) The Process of Economic Development New York: Routledge
- Dávid, J. (2004): A hátrányos helyzetű (42) térségek további fejlesztésének lehetőségei és irányai. Falu Város Régió, 2004 (1-2), 30-36. p.
- Enyedi, Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. Magyar Tudomány 2004 (9) 935-941. p.
- Farkas, T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéstudományok és a fejlesztési koncepciók tükrében. Tér és Társadalom, 16 (1) 41-57. p.
- Fekete, A. (2010): Alulnézetből: Vélemények a lokális fejlesztésről. A Falu, 25(3), 35-46. p.
- High, C. – Nemes, G. (2004): Social Learning in LEADER: Exogenous, Endogenous and Hybrid Evaluation in Rural Development. Sociologia Ruralis, 47 (2) 103-119. p.
- Heidenreich, M. – Wunder, C. (2008): Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe. European Sociological Review, 24 (1), 19-36. p.
- Henderson, J. V. (1999): How urban concentration affects economic growth. Policy research working paper 2326, World Bank
- Hoggart, K. – Buller, H. (1994): Vidékfejlesztés. In: Madarász Imre (szerk.): Szöveggyűjtemény a Vidékfejlesztés szociológiája tantárgy tanulmányozásához. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Illés, I. (2008): Regionális Gazdaságtan – Területfejlesztés. Budapest: Typotex.
- Jian, T. - Sachs, J.D. - Warner, A.M. (1996): Trends in Regional Inequality in China. China Economic Review, 7 (1), 1-21. p.
- Káposzta, J. (szerk.) (2007): Regionális gazdaságtan In: Tóth, T. (szerk.) (2009): Terület- és projekttervezés. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház
- Kovács, K. (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. A Falu, 22 (2), 67-79. p.

- Krugman, P. (1991) Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99 (3) 183-99 p.
- Kullman, Á. (2008): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek programjainak dilemmái. *Falu Város Régió*, 2008 (2), 69-73. p.
- Long, A. – van der Ploeg, J.D. (1994): Endogenous Development: Practices and Perspectives. In: J.D. van der Ploeg – A. Long (eds.): *Born From Within – Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Malais, J. – Haegeman, H. (2009): Analysis on the European Union Regional Policy. *School of Doctoral Studies European Union Journal*, 1 (1), 77-82. p.
- Martin, P. (1999): Are European Regional Policies Delivering? Paris: CERAS-ENPC. Retrieved from: <http://willmann.econ.kuleuven.be/~gerald/euroecon-04/martin-paper.pdf>
- Myrdal, G. (1957) *Economic theory and underdeveloped regions*, Hutchinson.
- Nemes, G. (2005): *Integrated rural development: the concept and its operation*. Budapest: Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences.
- Perroux, F. (1970): A note on the concept of growth poles. In: McKee, D.- Dean, R.- Leahy, W. (eds.) *Regional economics theory and practice*, Free Press, 93-103 p.
- Petrakos, G.- Rodríguez-Pose , A.- Rovolis, A. (2003) Growth, integration and regional inequality. ERSA conference papers Vienna, Austria. Retrieved from: <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/papers/46.pdf>
- Puga, D. (2001): *European Regional Policies in Light of recent Location Theories*. Toronto: University of Toronto and CEPR. Retrieved from: <http://www.iadb.org/intal/intalcdi/PE/2009/03778.pdf>
- Puga, D. (1998): *The Rise and Fall of Regional Inequalities*. London: CEP, London School of Economics and CEPR. Retrieved from: http://eprints.lse.ac.uk/20643/1/The_Rise_and_Fall_of_Regional_Inequalities.pdf
- Ray, C. (2000): *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle: Newcastle University, Centre for Rural Economy.
- Ritter, K. (2008): *Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Romer, P.(1986): Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 94 (5) 1002-1037. p.
- Sajtos, L. – Mitev, A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea.
- Szakál, F. (2004): *Környezetgazdaságtan II*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Környezetgazdálkodási Intézet, 85.-131 p.
- Thisse J.F.(2000): Agglomeration and regional imbalance: Why and is it bad?, *EIB Papers*, 5 (2) 47-67 p.
- Tóth, T. (szerk.) (2009): *Terület- és projekttervezés*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház

Alternatív népszámlálási módszerek az USA-ban

[David A. Swanson - Paula J. Walashek: CEMAF as a Census Method. A Proposal for a Re-designed Census and an Independent U.S. Census Bureau. Springer 2011. London New York. ISBN 978-94-007-1194-5]

Obádovics Csilla
Szent István Egyetem, Gödöllő

Amióta népszámlálások léteznek, azóta folyik a vita az alkalmazott módszerekről, technikákról. A Bibliából ismert római rendeletre megtartott népszámlálástól kezdve napjainkig a népszámlálások fontos gazdasági és társadalompolitikai célokat szolgáltak. Maga a népszámlálás, másképpen szólva „cenzus” római eredetű latin kifejezés, jelentése: adó. Azt az összeírást jelentette, amelyet gazdasági és katonai célból rendeltek el az ókori Rómában, összeírva a felnőtt férfiakat.

Az első ismert népszámlálások között kell említenünk a több mint 4000 évvel ezelőtt tartott kínai népszámlálást, valamint az ősi Egyiptomban időszámításunk előtt 3050 körül tartott összeírást. Az iszlám világban 600-ban tartották az első ismert népszámlálást, összeírva az embereket, életkorukat és lakóhelyüket. Európában Angliában történt az első népösszeírás 1086-ban adózási célokból.

A világon az első, statisztikai céllal szervezett népszámlálást 1665-ben Kanadában, Európában pedig 1749-ben, az akkor svéd fennhatóság alatt álló Finnországban hajtották végre. Magyarországon az első népszámlálást II. József rendeletére, 1784 és 1787 között végezték. Az első modern – hivatalos – népszámlálás Magyarországon 1869-ben zajlott, azóta nagyjából 10 évente megismétlik.

A népszámlálások során több módszert alkalmaztak, amelyek igazodtak a számlálás céljaihoz. Többnyire katonai, adózási és politikai célokat szolgáltak a népszámlálások és szolgálnak ma is. Ez a vélemény azonban nem tartalmaz negatív felhangot. Az aktuálpolitikai megfontolásokon túl a népszámlálások információi alighanem a legfontosabb üzenetek az adott ország társadalmi és a gazdaság helyzetéről.

Az 1790-92 évi első amerikai népszámlálás eredményeit, amely expanziós célokat szolgált és a politikai képviselői rendszert illetően is következményei voltak, mind George Washington elnök, mind Thomas Jefferson külügyminiszter fenntartásokkal fogadta, mivel szerintük a népszámlálás kevesebb lakost regisztrált, mint amennyien valójában voltak. Az embereket 650 szövetségi hivatalnok (marshall) írta össze, de a rossz közlekedési viszonyok és más nehézségek miatt az összeírás hiányos volt és igen sok időt vett igénybe. A klasszikus módszer, azaz az emberek összeírása otthonukban (door to door method) sokáig és sok országban tartotta magát, de a 20. század végén jelentős módszertani újítások is megjelentek. Az újítások között volt az internet alapú kitöltés is, amelyet az Egyesült Államokban

próbaképpen bevezettek, de a 2020-es népszámlálás során szándékoznak a lehető legnagyobb arányban alkalmazni.

Sok kritika éri az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalát a lassú alkalmazkodásért a modern technológiához, mint például az internethez. A Hivatalt „technológiai dinoszaurusznak”, „papír-ceruza vállalatnak” nevező CNN televíziós társaság műsorában³² megszólaló szakértők arra is felhívták a figyelmet, hogy számottevő költségcsökkenés csak akkor várható az internet alkalmazásától, ha legalább 30%-ot eléri az online kitöltés.

Swanson és Walashek szándékosan provokatívnak nevezett kis könyvükben több ponton támadják az Egyesült Államokban alkalmazott népszámlálási módszereket (papír alapú, on-line kitölthető, vagy letölthető és postai úton beküldhető adatlapok) és a felelős intézményeket. Nincsenek egyedül, hiszen a kritikai hangok igen erősek. Ennek oka a nem válaszolók növekvő aránya és a folyamatosan és drasztikusan emelkedő költségek. A kritika egyrészt módszertani, másrészt szakma-politikai. Módszertani szempontból a javaslat egyaránt elveti a kérdezőbiztosok alkalmazását, valamint az önkitöltés különböző formáit, köztük az internet igénybevételét. A szerzők által javasolt módszer különböző technikák és adatbázisok kombinált alkalmazásán alapul, amely összefoglalva a következőképpen írható le:

- államigazgatási és társadalombiztosítási adatbázisok
- a folyamatosan frissített címlisták (Master Address File – MAF)
- survey adatok
- modellezés és inputálási technikák

A szerzők által használt kifejezés, a „Kiterjesztett Népszámlálási Címlista” (Census-Enhanced Master Address File) az általuk tervezett népszámlálás adatbázisának megjelölésére szolgál. A bemutatott javaslat hangsúlyozottan támaszkodik azokra az értékekre és alapelvekre, amelyeket a szakirodalom és az ENSZ anyagai is fontosnak tartanak a népszámlálások megtervezésénél és lebonyolításánál. Ezek a következők:

- az alkalmazott demográfia módszerei, amelyek lehetővé teszik a pontos és megalapozott döntéseket, s a költség és idő takarékoságot
- illetéktelen hozzáférés elleni védelem
- védelem a politikai nyomások ellen (politikai „tűzfal” a Népszámlálási Hivatal és a kormányzat között)
- a népszámlálás négy alapvető módszertani elve: (1) az egyéni adatfelvétel, (2) az univerzalitás elve, (3) az egyidejűség elve és a (4) a periódusonként ismétlődés elve.

32 Bringing the Census into the internet age. CNN February, 4. 2011.

A szerzők úgy vélik, hogy ezeknek az elveknek betartása megvédi a népszámlálásokat olyan kihívásokkal szemben, amelyek más értékeket képviselnek.

Az alkalmazott demográfia módszere azt jelenti, hogy csak annyi eszközt és erőforrást mozgassunk, amennyi a probléma megragadásához szükséges. Korlátozzuk az adatfelvételnél a kérdések számát a szükséges mértékig, mivel szinte lehetetlen egy adott jelenséget minden apró részletében megismerni, s az újabb és újabb kiegészítések hatványozottan igénybe veszik az erőforrásokat. Az alkalmazott demográfia három tényező kényszerű szorítását jelenti. Egyrészt a módszertani követelmények, másrészt az idő szorítása, amely alatt szükséges a kívánt teljesítmény elérése, harmadrészt a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége.

Nem kell természetesen merev határokat állítani az általános demográfia és az alkalmazott demográfia közé, de azt látni kell – írják a szerzők –, hogy az általános demográfiai megközelítés olyan, mint egy soha véget nem érő történet: mindig újabb és újabb ötletek, kívánságok keletkeznek, hogy tudásunk még tökéletesebb, teljesebb legyen. Az általános demográfiai megközelítés maximizálja a kívánt eredményre vonatkozó követelményeket, ezáltal több információ és, végtelenül hosszú adatfelvételt eredményezve, háttérbe szorítva az idő és az erőforrások dimenzióját.

Az illetéktelen hozzáférés elleni védelem nemcsak a privát szféra védelmét jelenti, hanem azt is, hogy egyéni, vagy csoportérdekek ne akadályozzák fontos kérdések feltételét, illetőleg ne partikuláris érdekeket szolgáló kérdések ne kerülhessenek be a népszámlálási kérdőívbe.

A „politikai tűzfal” különösen fontos az egymásnak feszülő politikai pártok erőterében. Megfelelő jogi és szervezeti garanciák kellene ahhoz, hogy a különböző kormányzati és más politikai érdekek ne térítsék el a népszámlálás céljait és követelményeit az alapvető jogszabályokban lefektetett elvektől.

A könyv utolsó részében a szerzők ismertetik azokat a technikai részleteket, amelyek a rendelkezésre álló adatállományok (adózási, társadalombiztosítási, lakcímtárak, stb.) használatával, azok jogi feltételeivel foglalkoznak. A javaslat kiemeli, hogy olyan létező módszereket és adatállományokat használ, amelyek lehetővé teszik az általuk javasolt új népszámlálási modell alkalmazását.

Tekintettel azonban a bevezető részben említett éles kritikákra, a javasolt modell alkalmazása meglehetősen távoli jövőbe vész, hiszen 2020-ban éppen az internet alapú census látszik megvalósíthatónak az Egyesült Államokban.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az adattáron alapuló népszámlálás nem új találmány. Teljes körű lakossági összeírás nélkül, nyilvántartások alapján, ún. regisztrált népszámlálást hajtották végre a 2001-ben a skandináv országokban, Németországban és Hollandiában, 2011-ben pedig Ausztria és Szlovénia is áttér erre a módszerre.

Magyarországon is felmérték a regiszteres népszámlálás lehetőségét. A hivatalos nyilvántartások a hagyományos adattartalom 40%-át fedik le. A próbafelvételek során a KSH címregiszterét alkalmazták az internetes lakossági felvételhez. Végül Magyarországon az önköltési lehetőséggel kombinált teljes körű összeírás mellett döntött a kormány.

Az új paraszti társadalmak a globalizáció korában

[Jan Douwe van der Ploeg: The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Earthscan London 2009 ISBN 978 1 84407 882 0]

Kulcsár László

Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

A mezőgazdaság és társadalmi bázisa, a parasztság tapasztalta meg talán a legerőteljesebb átalakulást az elmúlt évszázadban. Nemcsak a termelési technika, a tulajdonviszonyok, vagy a termelő szervezetek, hanem az értékrend és az életmód is gyökeresen átalakult. Ez az átalakulás mindazonáltal igen sajátos eredményekre vezetett. A világ különböző vidékein eltérő gazdálkodási viszonyok és emberek, közösségek mutatják meg sajátosságaikat, régi – új arcukat. Ezek a sajátosságok nem függetlenek az adott helytől és kultúrától, de a történelmi változásoktól sem.

Különböző paraszti társadalmakat találunk a vidéki területeken az egyes földrészekben, s hajlamosak vagyunk arra, hogy európai, ázsiai, vagy észak-amerikai gazdálkodási és társadalom szervezési modellről beszéljünk elfelejtkezve arról, hogy az említett földrészek önmagukban is igen eltérő gazdasági és társadalmi viszonyokat rejtenek. Afrika esetében pedig már nem is teszünk ilyen általános megállapításokat. A globalizáció korában azt látjuk, hogy a vidéki társadalom és gazdaság igen eltérő válaszokat ad a kihívásokra, amelyek egy része valóban összefügg a globalizációnak nevezett jelenséggel, más része pedig nem. Látható tehát, hogy a helyzet meglehetősen diffúz. Különböző mezőgazdasági rendszerek élnek egymás mellett, egyazon kulturális és nyelvi közegben. Kelet Európában, különösen Magyarországon megszokott helyzet ez, hiszen már Erdei Ferenc is rámutatott e kettősségre korai írásaiban.

Ez a sokféleség különösen érdekessé és aktuálissá teszi Jan Douwe van der Ploeg könyvét. A wageningeni egyetem vidékfejlesztési professzora elismert szakértője a témának. Több könyve tanúskodik arról, hogy a vidékfejlesztést és a vidéki társadalmat személyes tapasztalatai alapján is jól ismeri.³³ Otthonosan mozog Európa különböző tájain – Olaszország az egyik kedvence – de ismerik munkásságát Peruban éppúgy, mint Angliában, vagy Kínában. Sajnálhatjuk, hogy Magyarország nincs a listán és néhány baráti kapcsolat kivételével nem kötődik hozzánk.

33 Jan Douwe van der Ploeg & Ann Long (eds): Born from Within. Van Gorcum, Assen 1994; Jan Douwe van der Ploeg & Gerrit van Dijk (eds): Beyond Modernization. Van Gorcum, Assen. 1995; Jan Douwe van der Ploeg: The virtual Farmer. Royal Van Gorcum Assen 2003; Jan Douwe van der Ploeg & Terry Marsden (eds): Unfolding Webs. Van Gorcum 2008. (ism. Gazdaság és Társadalom 2010.1.

A könyv bevezetőjében a szerző hatásosan érvel amellett, hogy megdőlt a modernizáció evolucionista elméletének egyik alaptétele, amely a parasztság eltűnését vizionálta. Ezzel ellentétben azt látjuk, hogy a parasztság az egész világon tapasztalható realitás és még az Európai Unióban is jelentős társadalmi réteg, nevezzék a hivatalos statisztikák bármilyen néven. A (helyi és központi) gazdasági és politikai hatalom általában törekszik arra, hogy a paraszti társadalmat és gazdaságot marginális helyzetbe szorítsa, elzárja a gazdasági erőforrásoktól és megakadályozza autonóm törekvéseit.

A modernizáció folyamata Ploeg szerint beleütközött a saját maga által teremtett korlátokba nemcsak materiális, hanem intellektuális értelemben is. A könyv egyfajta poszt-modern kísérlet a parasztság újraértelmezésére, bár a szerző tisztában van ennek nehézségeivel, ami a poszt-modern fogalmának sokrétű értelmezéséből fakad.

A könyv az új paraszttársadalmak sokféleségét két kiemelt dimenzió mentén rendezzi. Egyik az autonómia, amely régi vágya a paraszti közösségeknek. A valaha megvolt kincs elvesztése (ha volt egyáltalán) és a visszaszerzés körüli erőfeszítések több példa tanulságát kínálják a világban Kelet-Európától Dél Amerikáig. A másik dimenzió a fenntarthatóság, amely fogalom sajnálatos módon veszített erejéből, megkopott a gyakorta illetéktelen használat eredményeképpen. Ez a két dimenzió által képviselt paraszti magatartások és közösségi intézmények váltakozó sikerrel állnak ellent a helyi és központi hatalomnak, s próbálnak válaszokat adni a globalizáció kívülről érkező kihívásaira. A nehézséget többek között az is okozza, hogy a hatalom és a globalizáció sokszor egymást erősítve jelennek meg a szintéren ősi ellenségükkel, az autonómiával harcolva.

A szerző három alapvető és egymással sok esetben ütköző folyamatot, tendenciát tart jellemzőnek a világ mezőgazdaságára. Az egyik az industrializáció, a másik az újra/visszapasztosodás (peasantization), a harmadik pedig a mezőgazdaság háttérbe szorítása, foglalkoztatási jelentőségének csökkenése (deactivation). Ez a három tendencia eltérő jelentőséggel bír a világ különböző régióiban, s kombinációjuk vizsgálatával megérthetők az adott mezőgazdasági rendszer alakulásának sajátosságai.

A gazdálkodásnak Ploeg szintén három alapvető típusát különbözteti meg: a kapitalista gazdálkodás, alatt ő a nagy termelő konszernnek, globális vállalatok tevékenységét érti, amelyek meghatározók a piac alakulása szempontjából (ezt a típust birodalmi típusnak – „Empire” - nevezi; a vállalkozói gazdálkodást, amely alatt a piachoz kötődő, attól erősen függő típust érti (a mi szóhasználatuk szerint leginkább a kis és középvállalkozásoknak felel meg), valamint a paraszti gazdálkodást, amely fenntartható módon használja a természeti erőforrásokat, erős multifunkcionalitással rendelkezik, a családi munkaerőre épít. Beágyazódott a falusi közösségbe, a közösség reciprocitást biztosító viszonyaiba. Van kapcsolata a piaccal, de ez a kapcsolat a farm és a család fenntartását szolgálja.

Az iparszerű mezőgazdaság növekedésének motorja a „Birodalom” típusú mezőgazdaság, bár egyes elemei a vállalkozói típusban is megtalálhatók. Jellemzője a termelés és fogyasztás teljes elkülönülése térben és időben egyaránt. Ami pedig talán a ennél is fontosabb, a lokális ökoszisztémák teljes figyelmen kívül hagyása. A „globális csirke” és a „globális tehén” gyakorlatilag bárhol előállítható. További jelentős veszélye a „Birodalmi mezőgazdaságnak” az, hogy az élelmiszertermelés és ezen keresztül a fogyasztás is a „birodalmi” kontroll alá kerül, melynek kiszámíthatatlan következményei lehetnek. Ez a típusú mezőgazdaság fő mozgatója a profit és nem érzékeny a környezeti változásokra, vagy az új technikák (pl. génmanipulált élelmiszerek) okozta esetleges veszélyekre. Az iparszerű mezőgazdaság képviselői előszeretettel hangsúlyozzák, hogy a mezőgazdaság fejlődésének nincs más alternatívája, legfeljebb a még teljesebb és erőteljesebb iparosítás.

Az újra/visszaparaszttosodás folyamatában döntő szerepet játszik a „Birodalom” kényszerítő nyomása, amelyet a helyi élelmiszertermelő rendszerekre gyakorol. Ez a nyomásgyakorlás gyakorta közvetett és „láthatatlan,” melyben az államok is nem ritkán partnerei a „Birodalomnak” az agrár és vidékpolitikai eszközrendszerén keresztül. A nyomásgyakorlás a marginalizáció felé tolja a kistermelőket és új függőségi viszonyokat próbál teremteni. Az újra/visszaparaszttosodás Ploeg szerint lényegében nem más, mint harc a gazdasági és közösségi autonómiáért a kirekesztettség és a függőség viszonyai között. Ne felejtjük el, hogy a könyv a világ mezőgazdasági rendszereit elemzi, nem csak egy országra nézve tekinti át a változásokat. Mielőtt megnyugodnánk, hogy ezek a megállapítások ránk nem vonatkoznak, a szerző megjegyzi: „szeretném világossá tenni, hogy az újra/visszaparaszttosodás ugyanolyan mértékben megtörténik Európában, mint a fejlődő világban” (7).

A mezőgazdaság háttérbe szorulása (deaktivizáció) lényegében az erőforrások kivonulását jelenti az ágazatból. Elsősorban az anyagi eszközökről (pénztőke) és a humán erőforrásról beszélhetünk, amelyek elhagyják az agrárszektort és a pénzügyi, valamint más gazdasági szektorokat gyarapítanak. A deaktivizáció jelensége legjobban a földbirtokviszonyok változásában és a szektorban foglalkoztatottak alakulásában mérhető. A deaktivizáció sajátos formákat ölt Kelet- Európában, de ezekről sajnos a szerző sokkal többet nem szól.

Külön fejezetet szentel a szerző az Európai Unióban végbemenő folyamatoknak. Vizsgálja az újraparaszttosodás, az iparosodás és a deaktivizáció jelenségét megállapítva, hogy ezek a folyamatok egyszerre vannak jelen az Unióban, de régióként eltérő kombinációban és a keleti bővítés után meglehetősen nagy fázis eltolódásokkal. Ploeg bírálja az EU adminisztrációt mondván, hogy elsősorban Cork után (1996) semmibe veszi a szubszidiaritás sokat hangoztatott elvét. Brüsszel „megállj parancsolt a szubszidiaritásnak” – mondja mivel a vidékfejlesztési politika a tagállamok feje felett dől el. Ilyen helyzetben fennáll annak veszélye, hogy a

nagyobb érdekérvényesítési képességgel rendelkező „Birodalom” sikeresebb lobbitevékenységet folytat.

Jan Douwe van der Ploeg az EU 2014-2020 közötti tervezési periódusban a közös agrárpolitika eltűnését valószínűsíti. Az agrárkérdések feloldódnak majd az energia politikában, az élelmiszerpolitikában, a regionális politikában, a kohézió politikában és a biodiverzitás védelmét szolgáló intézkedésekben. Az Unió további bővítése következtében a foglalkoztatási és szociális problémák erősödése miatt a visszaparaszttosodás elterjedését is elképzelhetőnek tartja. A „Birodalom” kénytelen visszafogni magát, mert foglalkoztatási alternatívát nem tud kínálni.

Figyelemreméltó és élvezetes stílusban megírt, több mint 350 oldalas könyvet olvashat a téma iránt érdeklődő szakember, politikus, a világ egyik vezető vidékfejlesztési szakértőjétől. Ismételten csak sajnálni tudjuk, hogy Kelet Európa, s benne Magyarország nem került részletesen górcső alá.

Egy közös ismerős említette, hogy Jan Douwe nem akar több könyvet írni a témáról. Nagyon remélem, hogy még meggondolja magát.

Economy & Society

VOLUME 3.

JULY 2011

NUMBER 2.

Table Of Contents Abstracts

ARTICLES

Turkey and the European Union: Risk or Stability

*Prof. Judit Balázs, CSc
University of West Hungary, Sopron*

Turkey's long run to European Union is full of visible and invisible barriers. Not only the cultural and historical conflicts increase the uncertainties in joining process, but the international relations too. Turkey is in special geographical situation, its political role is growing in Middle East, but the culture and religion have „something strange” characters in the age of clash of civilizations.

The Ukrainian Way to the 2008/2009 Economic Crisis

Ágnes Hidi, PhD Student, University of Debrecen

The study of the 2008/2009-02 Ukrainian economic crisis reasons for their formation. Why affected Ukraine deeper into the world economic crisis, such as the other developing economies? The response to the structural problems of economy: the export-oriented Ukrainian economy is not sufficiently diversified, by reason of import dependence very vulnerable, large-scale indebtedness contend, current balance of payments absence has proved to be unsustainable. The structural deficiencies have been further aggravated the political situation, the unstable political situation and low level confidence. The order of the International Monetary Fund saved Ukraine in November 2008, but the necessary reforms are late.

KEYWORDS: Ukraine, economic crisis, export oriented economy, unstable political situation

Hungarian academic and public writing on the Albanians at the beginning of the XX. century

*Dr. László Márfa Molnár, PhD
University of West Hungary*

Following the Austro-Hungarian Compromise in 1867 the attention of the leading circles of the Austro-Hungarian Monarchy (AHM) turned to the Balkan, and in particular the territories inhabited by the Albanians. Motivated by the aspiration for a territorial expansion at the expense of the Russian and the Ottoman Empires, there was a strong intention of “discovering” the Albanians, who had been previously known by mere reports. The political power strongly supported this initiative in order to facilitate future plans for domination in the region. In the common space of foreign policy the Austrians regarded the German academic influence as vital. German scholars identified several archaic elements of the language, culture and anthropology of the Albanians, and they thought that they could clarify many issues of the Indo-European past by the academic study and description of the Skipetar. As for the Hungarians, the main motivations were the historical heritage of the late Middle Ages but occasionally we can also observe heroic-romantic gestures and adventurous elements in the biographies of the first Hungarian scholars in Albania. These scholars, who had won an international reputation, were later totally forgotten, and they were re-discovered only after the turn of the millennium, thanks to a new kind of scholarly attention.

KEYWORDS: Balkans, Albanians, influence, foreign policy, anthropology

Knowledge Management and the University as a Company

*Anikó Balogh, PhD student
Assistant Lecturer, Dennis Gabor College, Budapest*

In the era of knowledge society and knowledge economy higher education institutions play an important role both in society and economy. Knowledge becomes capital goods, thus knowledge management is key. After a theoretical overview I examine the processes, tools and strategies associated with knowledge management at higher education institutions. The paper also tries to find the means and methods of higher education institutions may utilize knowledge management tools in cooperation with other players of economy.

KEYWORDS: Knowledge Management, higher education, e-learning

Global Economic Crisis and the Slovak Republic

Prof. Ing. Eudmila Lipková CSc

Faculty of International Relations, University of Economics, Bratislava, Slovakia

The presented article describes the situation of the Slovak republic in the conditions of the global economic and financial crisis. Main macroeconomic indicators of Slovakia are discussed to picture the economic situation of Slovakia during the three year crisis period and the implication on economic growth. It presents the current crisis as the worst one since the economic downfall connected with the transformation to a market oriented economy. The article also lists the main issues connected with the global economic downturn with respect to Slovakia, especially the declining foreign demand, challenges connected with the Euro accession and the opportunities of the export oriented growth after the crisis recovery.

KEYWORDS: Global economic crisis, Slovak republic, transformation, export oriented growth, euro area, recession, recovery, economic policy

Do We, After All, Need a State – Driven Economy?

Péter Farkas, CSc, senior research fellow,

Institute for World Economy of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest

The article presents the characteristics of the state capitalist era subsequent to World War II and the main features of the relating theoretical trends. It gives an analysis of the reasons and essential failures of the neo-liberal era and of the processes leading to the great crisis of the 2000s. It demonstrates that the role of the state did not considerably weaken in these years, only its functions changed. According to the author, state contribution gains importance and at the same time is modified in today's capitalism in five fields: (a) the management of the 'externalities', the external environmental impacts of market processes, (b) the defense of the order of social operation and the vindication of social 'balance'; (c) providing the conditions of international economic competition; (d) preventing the impacts of market failures; (e) and infrastructural development and the maintenance of public services. The 'state party' theoretical trends of the latest two decades are also presented, and finally the potential models of the future are discussed.

KEYWORDS: State, neo-liberalism, crisis

Regional Inequalities in „Visegrád” countries

*Ildikó Lampertné Akócsi, PhD Student, Szent István University Gödöllő
Tamás Tóth, PhD, associate professor, Szent István University Gödöllő*

According to Williamson-hypothesis that is dealing with the well-known correlations of economical catching up, the developed regions grow faster than the less developed ones, because their developed resources are utilized in a better and faster way. Without appropriate ordinations the gap will get so much bigger that it will risk the catching up, because the maintenance of the breaking off territories will take more sources from the development. The European Union faced these challenges at the expansion of the union in 2004 and 2007. The main goal of the Union's Structural policy is the support of the regional competitiveness of the lagging territories with economic difficulties. The joined East - Central European countries are those kind of above mentioned territories, with a low GDP per capita and a high unemployment rate correlated to the Union's average. Because of this, they are entitled to get support from the Structural Fund. In our research, we examined the territorial disparities of the countries of Visegrád, joined in 2004, between 1995 and 2007. According to our initial hypothesis, there is a connection between the regions' economic development and the size of inner regional disparities, so the Williamson-hypothesis can be verified to our research area. We use two indexes for the measurement of the territorial differences: the Hoover-index and the weighted logarithmic standard deviations (WLSD). In the first part of our research, we examine the conformation of the territorial disparities of the whole country group, and later the countries of Visegrád separately. The second part of the research is dealing with the exploration of the connection between the GDP per capita and the disparity index of the regions involved in the research. According to our hypothesis, there is a correlation between the regions' differentiation and development, appropriate to the Williamson-curve. So in the regions with higher GDP per capita the inner disparities are smaller, than in the regions with lower DP per capita. Finally, for the verification of the above mentioned hypothesis, we expanded our research to all regions of the European Union.

KEYWORDS: Territorial disparities, Williamson-hypothesis, Hoover-index, weighted logarithmic standard deviation

Territorial Inequalities in Rural Hungary Based on Unemployment, Human development, Poverty and Income inequalities

*Csilla Obádovics PhD, associate professor, Szent István University, Gödöllő
Emese Bruder, PhD Student, Szent István University, Gödöllő*

The economic and social inequalities became more visible and significant in the post-socialist Hungary. Rural and urban inequalities, as well as other regional differences existed during socialism too, but economic and social welfare policies tried to control them in different ways. After the political changes rural regions with advantageous conditions produced significant infrastructural and economic development, others showed lower level of development. The income inequalities between towns and villages showed significant increases. Rural people are losers on average: they experience less income, higher level of unemployment, and a lack of services and infrastructure. We analyze these disadvantages.

KEYWORDS: territorial inequalities, income inequalities, rural regions, unemployment, human development

Comparative Analysis of Hungarian Micro Regional Development Programs between 2004 - 2010

Pál Goda, PhD Student, Szent István University, Gödöllő

Zsuzsanna Kassai PhD Student, Szent István University, Gödöllő

We have analyzed operational programs of micro-regions which objectives were to reduce the territorial inequalities and to improve territorial competitiveness. Ten programs have been studied: inside the National Development Plan (NDP I.) the Economic Competitiveness Operational Program (ECOP) and the Regional Development Operational Program (RDOP); and inside the New Hungary Development Plan (NHDP) the Economic Development Program (EDOP) and the 7 Regional Development Programs (SGPOP, STOP, NGPOP, NHOP, CTOP, CHOP, WPOP). The first hypothesis of our research is to prove that there is strong relation between the types of micro regions (LAU I.) and the allocation of the financial subsidies. In addition we have examined whether we can prove in practice that the economic and regional development operational programs really reduce the territorial inequalities.

KEYWORDS: Operational Programs, territorial inequalities, endogenous resources; human capital; territorial concentration of subsidies

BOOK REVIEWS

David A. Swanson - Paula J. Walashek: *CEMAF as a Census Method. A Proposal for a Re-designed Census and an Independent U.S. Census Bureau.* Springer 2011. London New York. ISBN 978-94-007-1194-5

Csilla Obádovics
Szent István University, Gödöllő

Jan Douwe van der Ploeg: *The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization.* Earthscan London 2009 ISBN 978 1 84407 882 0

Kulcsár László
University of West Hungary